

ISBN 978-966-2669-04-6

9 789662 669046 >

СЛОВО

Без мови немає нації!

Засновник: Всеукраїнське товариство «Просвіта»
імені Тараса Шевченка

Реєстраційне свідоцтво КВ № 4066 від 02.03.2000 р.

Передплатний індекс — 30617

Головний редактор тижневика
і керівник проекту
«Бібліотека «Слова Просвіти» —
Любов ГОЛОТА

Адреса редакції: вул. Хрещатик, 10-Б, м. Київ, 01001.
Тел./факс: (+38044) 278-01-30
E-mail: slovo_prosvity@ukr.net
Web: slovoprosvity.org

ШЕВЧЕНКІАНА

И мене в селви великій
І в селви волохатій новій
Незабудете помилувати
Незмітно тихимъ словом

М. Шевченка

ШЕВЧЕНКІАНА

ШЕВЧЕНКІАНА

Київ
Український пріоритет
2011

ББК 83.34УКРІ–8я43

Шевченкіана / упоряд. : Л. Голота, Є. Букет. —
ШЗ7 К.: Укр. пріоритет, 2011. — 320 с. —
(Бібліотека «Слова Просвіти» ; кн. 5).

ISBN 978-966-2669-05-3

П'ята книжка «Бібліотеки «Слова Просвіти» присвячена Генію і Пророку українського народу Тарасу Григоровичу Шевченку. Відомі в Україні науковці, шевченкознавці, політичні та громадські діячі, письменники, культурологи, діячі мистецтв впродовж 16 років публікують на шпальтах тижневика «Слово Просвіти» свої глибокі аналітичні розвідки про Тараса Григоровича, його творчість, значення Великого Кобзаря для сучасної України. Найкращі з них увійшли до книжки.

Упорядники серії Любов Голота, Євген Букет.

© Редакція тижневика «Слово Просвіти», 2011.

ДО КОБЗАРЯ – ПРЯМОЛИЦЬ

Павло МОВЧАН,
Шеф-редактор «Слова Просвіти»

Віра. Віра в національні чи соціальні ідеали, безперечно, була щирою і майже загальною у передреволюційні часи. Віра в ідею національного самовизволення була сформульована чітко для загалу Тарасом Шевченком. У цьому його революційність... Як і заклики до соціального визволення. І ми її здобули ціною величезних утрат у революційну добу.

А потім-таки на наших очах оця віра була демонтована. Настала загальнонародна апатія: соціальна і національна. Так званий національний нігілізм, вирощений на ґрунті загальної зневіри. Нова реальність, у якій ми перебували, була полярною щодо закликів, конституційних та державних засад. Усе навиворіт. Життя перелицьоване... Тому повернення Шевченка до нас і необхідне, і важке.

Непросто нам знову розвертатися до нього, а Йому до Нас. Потрібен час. Потрібні зусилля, аби вилучити його ім'я зі словесної патоки... Бо коли Він на певній емоційній, а відповідно й смисловій відстані, тоді нам живеться зручніше, тоді можна, будучи оберненим до нього спиною, витворювати і нових кумирів, і новітніх геніїв. Тоді масштаби зменшені до кола його нещирих шанувальників... Тоді і себе можна вважати за оракула, за правоборця в межах застїлля...

Відомо, що для здійснення революції необхідна соціально-національна «утопія», яка б живила мрію, стимулювала до роботи, до великої жертвності. Пригадаймо хоча б перших — та й пізніших — християнських подвиж-

ників нашої православної церкви: і Феодосія Печерського, і митрополита Іларіона, і Максима Грека, і Павла Алепського. Я вже не кажу про нашого Великого Літописця Нестора. У них була велика і ясна ідея, витримка, наполегливість. Пригадаймо і подвижників нашого національного Відродження, серед яких першим стоїть Тарас Григорович.

Чи втратили ми оту утопічну ідею? Питання не риторичне.

Якщо й зберегли, то в мізерній співвіднесеності з безідейністю. Просте животіння, а не Життя, бо Життя завжди освячене великою ідеєю.

Коли життя втрачає свою високу доцільність, тоді накладаються монополізовані іншими облудні ідеї. Будь-яку інертність намагаються скеровувати в потрібний для «інших» бік. «Інші» завжди прагнуть забезпечити собі право на цю «іншість»... Ієрархічний розподіл тоді неминучий, і неминуча дискредитація високої ідеї, високих імен. Словоблуддям, показушністю, риторикою...

У такий спосіб і дискредитувалося поволі святе для нас ім'я Тараса Шевченка. Він став просто стереотипом. Постаттю у граніті з нахмуреним чолом. Розтиражованим на шкільних зшитках його портретом у смушковій шапці, принагідними цитуваннями. Постаць його ніби відокремилася від текстів, від «Заповіту», від гнівного осуду перекинчиків, яких дедалі більшало й більшало з кожним роком. «Моголи, моголи...»

Ми навіть не помітили того, як витворився розрив між Ним і нами, хоча «Кобзар» систематично видавався... Ми не помітили того, як активізувалось усе те антишевченківське, а отже, й антинародне, антиукраїнське, яке можна поійменувати відступництвом, споживацтвом, нелюдництвом...

Слово Його з кожним днем ніби актуалізувалось, але воно було щільно прикрите, пригнічене різноформатними палітурками. Бо в шкільні програми включалося щось романтично-пейзанське, щось нейтральне. Головне ж — замовчувалося, про громадянську гідність українця, який має і свою історію, і свій край, і свою мову, і свою культуру...

Ми жили з Його іменем, але без Кобзаря. Це так само, як для віруючих ім'я Бога без Біблії, без Нового завіту.

Чи ж замислювалися ми, чому в Тараса Григоровича книга, яку він писав усе життя, має назву — «Кобзар»? Адже кобзар — це Співець, це — Боян. Це ніби псевдонім, який тяжіє до аноніма, бо кобзар рівнозначний за смыслом і скрипалеві, й дудареві, й котляреві, й гусяреві. І виникає питання, чому Тарас Шевченко, знаючи блискуче думи народні, не назвав книгу свою «Думами», визначивши її жанрово? Не тому ж, що до нього ще вдався до такого визначення Рилеєв. Ні, хоча в сумні хвилини поет звертається до них, до дум: «Думи мої, думи мої, Лихо мені з вами!...»

Їх ані вітер не розвіяв, ані лихо не приспало, але і стіни не прийняли («І думу тяжкую мою нічим стінам передаю...»). Природною була б, здавалося, назва поезій Шевченка саме «Думи»... Але — «Кобзар»... У чому річ? Розуміння того, що імена людські — це просто умовність? Що ім'я — це лише оболонка суті — душі людської? Це ніби семема, а ядро змісту людської особи — це її чин життєвий? Ім'я лише облягає духовну субстанцію... Але ж у наших уявленнях до Тараса Григоровича ніби інших Тарасів і не було. Він зібрав, сконцентрував у собі всі властивості не лише Тарасів, а й усіх інших імен українських, став квінтесенцією імен усіх українських співців. Так само, як Богдан став точкою концентрації іншого змісту: всіх

воїнів-визволителів, хоча до Хмельницького й після нього було стільки Богданів... Або ж згадати ім'я першого літописця нашого вітчизняного — Нестора...

Такі імена — це фокусивні, збірні, квазарні сутності національні. Вони, ці імена, стають національною емблематикою. З-поміж цих, так би мовити, емблем ім'я Тараса Шевченка стоїть у національній свідомості першим. Кобзар як заповіт. Народний, національний заповіт. Кобзар — пророк, деміург... Він не просто виконавець дум, а творець їх. Усе це зрозуміло. Зрозуміла і зорієнтованість на народну думу Тараса Шевченка. Свідома зорієнтованість. І не тому, що панував у тодішній літературі дух романтизму, а через демократичність української думи й упослідженість українського народного слова. Воно ж було низовим. Панівні верстви були вже денационалізовані: вони завжди першими зраджують свій народ. І коли свої «думи» поет посилає на Україну: «В Україну ідіть, діти, в нашу Україну...», то він їх не до палаців шле, а до селян «попідтинню, сиротами», шле туди, де їх можуть почути і «привітати»...

Здавалося б, тим паче потрібно було поійменувати свою книгу думами. Так ні, Кобзар. Бо це і не книга, а Кобзар. Це щось значніше, аніж книга поезій Тараса Шевченка.

Роль кобзарства в Україні відома. Кобзарі — народні співці, та вони були вихідцями не лише з низів. Відомо, що були кобзарі з академічною освітою, зі знанням усієї давньої книжної культури, яка була відірвана вже від народної основи. Через те саме вони так рішуче відкинулись од будь-якої схоластики та риторики. Потрібне було живе слово, слово, вільне від «мертвотної» літери. Книжність стала самодостатньою, шкаралупною і вже не слугувала національній ідеї, ані боронила певні естетичні засади но-

вого мистецтва. Література відставала і від архітектури, і від музики, і від малярства. Національне визволення покликало співців живого жанру: кобзарство. Слово було розраховане на відкритий простір, на слух, на громаду. Кобзарі його несли, ширили, ламаючи всі існуючі досі книжні канони. Та мова не спускалася донизу, а возносилася вгору, формуючи і нові ідеї, і нову естетику.

Кобзар стає центральною постаттю у словесності нашої. Він урівнюється у своїй значимості з самими полководцями. І не дивно, що кобзарів карали, страчували, нищили братства кобзарські. Нове усне поетичне слово надавалося до варіативності, до інваріантних трактувань та інтерпретацій: воно було вільним і відповідало головній вимозі часу: волі — і національній, і соціальній... На відміну від замкнутого книжного слова, ув'язненого в книзі, усне слово ширяло вільно, супроводжуване музичним звуком, що підсилювало і звучання його, і його емоційну змістовність. Кобзар був живим носієм того слова, кобзар був усною книгою, яку на прохання слухачів можна було легко розгортати на будь-якій сторінці.

Він був і співаком, і поетом, і істориком, і трибуном, і любомудром, і музикою, і воїном... Кобзар — це вже ціле збірне поняття. Він скарбівничий духу народного. Кобзар і є кобзар. Він не ступенюється, не членується, він одне ціле: кобзар. Народний статут... Неписаний народний літопис, народний закон, народна слава... Коротше, кобзар — великий анонім, для якого власне ім'я нічого не значить у порівнянні з великим іменем світу, Словом.

Чи не тому Тарас Шевченко назвав свою книгу «Кобзарем?» Автор цієї назвою ніби самоусувався. Слово важливіше за ім'я. Слово упосліджене, слово споневажене, слово — гой, але... Слово Велике великого народу, що не виборов собі права на свою державність, Слово Давне,

Слово Невмируще... Яка вражаюча дистанція поміж словом імперським та словом, яке було позбавлене прав громадянства!

Кобзар ішов попереду свого імені, попереду своєї поетової долі. І не дивно, що слово стало долею, долею нещодавно викупленого з кріпацтва художника, у якого було своє ім'я, за яке було дорого заплачено. Так, він здобув це ім'я, яке давало право на прояв своєї духовної сутності. Воно, це ім'я, облягло душу безіменну, стало першоознакою людської індивідуальності. Воно було основою для самопрояву, самореалізації, долебудування і долевизначення народного.

З імені вийшов кобзар для того, щоб це власне ім'я втратити на певний час. Потрібні були людські зусилля (викуп з кріпацтва), аби здобути ім'я для того, щоб у Слові його носій зрікся задля високого аноніма. Безіменна сутність входить в ім'я, аби пройти крізь нього у загальну безіменність: кобзар. Ім'я — це не лише характерні ознаки особи, а й в окремих випадках — явище енергетичне, формула певного часу, його свідчення. Кобзар же виходить за межі особистості, за межі чотирирівмірного часу та простору. Кобзар має ще один вимір: безіменність, збірну безіменність. Ось де криються витоки загальної шевченківської народності. Бо він став народною формулою безсмертя...

Тарас Шевченко — це емблема особи. Кобзар же — безособовість. І не дивно, що вся сила обставин була спрямована на те, аби поет був позбавлений свого імені: і кріпацтво, і солдатчина, і недоброзичлива тодішня критика. Але це ім'я необхідно було рятувати задля кобзаря. Ми легко можемо собі уявити, як би складалася доля Шевченка-художника. Очевидно, легко: і в славі, і в достатках, і поїздках до Італії, і золоті медалі Академії...

Та чи можемо ми припустити, що його не було б? Шевченка-кобзаря? Це неприпустимо.

Слово його стало долею, а доля його стала долею народною. І це не ювілейна пишномовність. Роль Слова в боротьбі за національне визволення в революційний період була визначальною. Кобзар робив свою роботу. І в пореволюційні часи, в часи національного відродження. Але з часом із Кобзаря поволі почав вилучатися кобзарський дух. Замість окремих віршів посіялися маком крапки, пропуски, адаптації, вульгаризаторські, спрощені коментарі. Одночасно з таким собі непомітним відлученням у сталінську добу від «Кобзаря» почалося бронзування імені поета. Тиражування пам'ятників, назви вулиць, навіть міст, розмноження портрета і т. п. — увесь цей декор почав заступати його Слово. Постаць возвеличувалась, а Слово применшувалося... Та так змаліло з часом, що ми вже не відчуємо його матеріальності, його значимості, його променевості. Чим більша шана воздавалась імені, тим менший був пошанівок до його духу. Емблема заступила саму сутність, святкова ритуалізація замінила його насущність. Тріщина, намічена в тридцяті роки, перетворилася на провалля: він по той бік від нас із усією нашою історією, з усіма нашими віковими болеснями, з гаслами, інвективами, засторогами... А ми — по цей бік безпам'ятства, пристосовництва, власної самозневаги, безкореневості, шлункової корисливості. Та хто ж ми? «Моголи, моголи...»

Так, відбулося дивне повернення його у власне ім'я, що вже не є збірним іменем, іменем без сутності своєї, в якій концентрувалася вся його енергія, вся наша духовна субстанція. Йому повернено лише його життєпис, але не духопис. Яка дивна аберация! А де ж кобзар?

А під палітурками, міцно застебнутими на мовчання...

Бо хіба ж ми його читаємо як колись? Чи ж він нам потрібен як колись? З'ясувалося, що й без нього можна жити. Як можна жити без пісні, народної пісні, без багатьох духовних джерел, без золотих ключів, без того, що ми вписуємо до категорії народного духу... Кобзар же потрібен був для народу, а не для «населення». Бо кобзар був квінтесенцією всього народного, всього національного, родового, кореневого.

Та ж чи можна без цього жити? Жити, як ми знаємо, можна, але жити безперспективно, масовидно, бездуховно, перебуваючи у полоні часу, а не долаючи його плинність стійкістю душевною.

Кобзар — це і нагад про наші втрати, і докір нам за нашу легковажність і зневіру.

Найбільша ж наша втрата — це втрата почуття причетності до єдиного цілого, ім'я якому — народ. Відокремленість, відмежованість, егоїстичність, як наслідок цієї відрубності, якій сприяли всі культурівські та посткультурівські часи, — це все віддаляло нас від кобзаря і від слова. А отже, і від віри в слово, у високу утопічну ідею, яка жила не одне покоління. І потрібні великі зусилля, аби повернутися обличчям до Кобзаря. Почнемо ж із його читання...

ПАВЛО ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ. ТРИ ДОЛІ. ШЕВЧЕНКО

Лариса КОПАНЬ,

письменниця, директор видавництва «Пульсари»

«Смерть кожної людини сприймається великою трагедією, а смерть людини великої — справжня катастрофа для людства», — писав в есеї «Три долі» Павло Архипович Загребельний. Ці слова, на жаль, сьогодні стосуються самого автора — патріарха української прози, одного з найталановитіших і найчитабельніших прозаїків сучасності. Нам ще доведеться звикати говорити про нього у часі минулому. Бо його думка і слово поруч, вони полемізують з нами, підитовхують до роздумів — чи йдеться про твір історичний, чи на сучасну тему. Феєричні розсипи сюжетів, образів, характерів — він писав багато, розгонисто, й за це йому дорікала критика. Сам же Павло Архипович принципово ратував за прозу багатослівну, а не за телеграфний скоропис, за прозу, яка демонструвала б «казкове багатство слів, думок, душевних поривів».

У самого ж автора цих «слів і думок» було стільки, що він не завжди міг убити їх у рамки чергового художнього твору. Так з'явилася й остання його книжка, що вийшла у видавництві «Пульсари» 2008 р., «Думки нарозхрист». Невеличка за обсягом, але стільки в ній болючого, трепетного — про нашу історію, національну славу і сором, про віру. Адже, на його думку, слід не тільки шукати дорогу до Храму, як це стало модним казати після фільму Тенгіза Абуладзе «Покаяння», — «треба той Храм ще й збудувати самому».

Він будував його все життя. І коли своєю напівсирітською душею відчув подих голодної смерті 33-го, і коли сімнадцятилітнім хлопцем пішов під свинцевий дощ, і в полоні, коли «стояв у черзі... на смерть», і в таборах сталінських... А коли у віконці долі з'являлося світло, і він мав змогу вчитися – вбирав знання спрагло, бо хіба ж інакше міг стати енциклопедистом? Мав щастя відчувати радість творчості, піднесення, відкриття нових талантів. Але з чим порівняти страждання, коли створений ним світ, його літературне дітище зазнавало потопту? У несправедливих присудах критиків зітлівала частка душі письменника. Минув час. Він змушував її стрепенутися. І знову будував Храм. До останнього подиху.

Пропонуємо читачам «Слова Просвіти» статтю П. А. Загребельного «Три долі. Шевченко» із книжки «Думки на розхрист».

Роки і віки намагаються віддалити його від нас, а він не піддається, він щодень стає ближчим, дорожчим, зрозумілішим.

І щодень потрібнішим... Час відступає безсило перед вулканічним клекотом високих дум. Відкрилося ще в дитинстві, хоч не могло належно зодягтися в думку, але неминуче мало прийти згодом, бо все життя йдеш до великих синів свого народу, розпочавши цю прекрасну мандрівку з повитих сріблястим серпанком чарівності дитячих літ. Довідаєшся про безліч марних спроб завоювати, підкорити людство засобами негідними й ганебними (підкорення завжди ганебне!) і переконаєшся, що найвища честь — належати людству. Долю народів творять не самі лиш економічні умови життя, а й думка, ідея, духовність. Дух багатолікий, як Протей. Є дух поступу, свободи, гуманізму, і є дух обскурантизму, ворожості до людини, зневаги до свободи й краси.

Несила було охопити красу й велич Шевченкового бунтарського слова, вичерпати розсипища його сяйливих дум. «Неначе той Дніпро широкий, слова його лились, текли». Його поезії можна читати і з трибун міжнародних форумів, і наодинці з найдорожчою людиною. «По якому правдивому, святому закону і землею, всім даною, і сердешним людом торгуєте?» Шевченко, як майже всі генії, не мав легкого життя. Страждав разом зі своїм поневоле-ним народом. Та велич не в стражданнях, а в перемозі над ними. Шевченко належить до тих, хто переміг. «Караюся, мучуся... але не каюся!..» Правда вела його, світила йому, сяяла. «Ми просто йшли. У нас нема зерна неправди за собою».

Він належав до тих нечисленних обранців людства, які не дбають про власне щастя, бо все їхнє життя — це боротьба за правду. Слова з його поезії «Муза» прочитуються й сьогодні як великий заповіт усім, хто йде в літературу:

*Моя порадонько святая!
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене. Вночі,
І вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною і учи,
Учи неложними устами
Сказати правду...*

Доступний і приступний кожному, хто прочитає бодай рядок його поезії, Шевченко водночас — поет неймовірної мистецької досконалості. Провінційної обмеженості, отих глухих, задушливих бур'янів немає й сліду в його поезіях. Лірична сила його генія — неперевершена. Сила уяви — небачена. Чуття слова — приголомшливе. Природність, невимушеність стилю — дивовижні. Простота — гранично прекрасна. Ось відкрилася йому най-

вища таємниця простоти, поєднаної з найбільшими глибинами, і вмерла разом з ним, але водночас далі живе в його поезіях, які далі чарують тебе своєю відкривалістю навіть тоді й там, де героїзм намагаються замінити комфортом, силу духу — монотонністю загальної освіченості, революційні прагнення — буденним дбанням про підвищення продуктивності праці, шукання істини — безсилим борюванням з примарами нез'ясованих міжнародних конфліктів.

Шевченко в історії свого народу був інтелігентом більшим за Ярослава Мудрого, Хмельницького й Сковороду. Два царі доклали немало зусиль для знищення цього великого генія, хотіли повернути його в первісний стан, у невідомість і темряву, бо, мовляв, тільки неграмотні володіють «охранным духом» і справді епічною мовою, перевчені ж захоплюються газетними теоріями і збиваються з путі істинної. Останній цар, переконавшись у марноті зусиль своїх попередників, які засланнями й казематами однаково нічого не вдіяли ні з Пушкіним, ні з Чернишевським, ні з Достоевським, ні з Горьким, хотів звеліти Академії наук зовсім викреслити зі словника слово «інтелігент». На щастя, словники царям не підвладні.

У нас усі питання про геніїв починаються з епохи. Мовляв, на зміну такому-то ладу приходив такий і т. п. Що цим пояснюється? Адже в тій самій епосі співіснували Пушкін і Кукольник, Шевченко й Куліш, Моцарт і Сальєрі. Про Наполеона говорили: «Він виховався на «Вертері» Гете і на творах Руссо». А хіба Пестель, який бився з Наполеоном під Бородіним, не вихований теж на «Вертері» і «Новій Елоїзі»? І хіба не на цих творах виховався генерал Милорадович, який під Бородіним разом з Пестелем мужньо захищав свободу своєї вітчизни, а через

тринадцять років на Сенатській площі в Петербурзі вивів полки проти Пестеля і його друзів-декабристів, захищаючи царсько-самодержавний деспотизм? Шевченко піднявся з рабства. Всі російські генії з дворян, а тут — із рабів.

*...Возвеличу
Малих отих рабов німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.*

Звідки цей геніальний намір — словом стати на захист народу цілого? Історичний досвід і традиція. Шабля і слово — це споконвічна зброя українського народу. Козак ішов у походи з бандурою так само, як сьогодні геолог або дослідник Антарктики — з гітарою. Знамення часу. Козак Мамай — шабля на дереві, а в руках бандура. Козаки обирали отаманами тих, хто володів словом: співав, сам складав пісні, був оратором, мав розум. Для козаків розум був найвищими святощами, може, тому, що кинуті були в такі нетрі життя, де не було ніяких святощів. У давній думі нашій співалось, як козаків застала на морі буря, і кошовий, щоб порятуватися, пропонував товариству знайти між собою грішника, який накликав на всіх гнів Божий, і кинути його у воду. Тоді винним перед Богом і товариством обізвався писар військовий — пирятинський попович Олексій, але козаки й слухати такого не хотіли:

*Ти ж святее письмо
в руки береш: читаєш,
Нас, простих людей, на все
добре наставляєш,
Як же найбільше гріхів
на себе маєш?*

Навряд чи знайдемо такий епізод в епосі ще якогось народу.

Коли народ перестає чути поезію, він втрачає в своїй душі щось дуже значне. Це тривожне явище. Занепад поезії — занепад душ. Народ бореться з цим навіть несвідомо. Коли історичні умови склалися так, що ми не мали професійних поетів, народ створив сотні тисяч пісень, неповторні думи, биліни.

Усі великі українці були поетами: полководець Хмельницький, філософ Сковорода, письменник Шевченко.

Хмельницький був не тільки великий гетьман, а й великий поет. Може, добра половина дум про його часи — це його власні. Не записували — все потонуло в безіменності й смутку часів. Шаблею здобули державну волю, але особистої волі ні шабля Хмеля, ні гайдамацькі вила не дали. Шевченко, мовби відчуваючи це (бачить на власному гіркому досвіді), обирає слово.

Тоді — Франко, Леся, Коцюбинський, Тичина. При Хмельницькому українська нація народилася, заявивши про себе світові.

Шевченко дав їй самоусвідомлення. А двісті років між цим — аморфне існування, сумні співи, молитви, чухання чубів і полковницько-сотницька гризня між собою.

Навіть ум Сковороди виявився безсилим перед цією нетечею.

Тільки слово Шевченкове сколихнуло душі до самих глибин.

Три вірші з Орської кріпості (1847).

*Один у другого питаєм,
Нащо нас мати привела?..
Самому чудно.
А де ж дітись?..*

* * *

*Ой стрічечка до стрічечки
Мережаю три ніченьки,
Мережаю, вишиваю,
У неділю погуляю.*

А через рік страшний вірш «А нумо знову віршувать», де про себе: «А воно, убоге, молодеє, сивоусе,— звичайне, дитина...»

Як можна вмістити в душі найтяжчу розпуку і тисячолітню безжурність? Велику душу безберегу треба мати.

Коли хто хоче промовляти словом до людей, він повинен забути про надмірну серйозність, набундючену самоповагу, менторство і занудливість. Треба давати собі (й читачеві) спочинок то в сміхові, то в розчуленості, то у втечі від своїх часів. Толстой знав таємницю успіху, тому між романами і повістями писав трактати, проповіді, полеміку, богохульствував, бунтував, рикав, як лев. Сміятися не вмів і дорікав усім, хто сміється, але робив це не в романах, а в інших писаннях.

Достоевський кожний свій роман наповнював, окрім матерій архісерйозних аж до безнадії, до «бездны», ще й полемікою, проповідями, сентиментальністю, легендами, комедійними сценами, блазнюванням, слізьми, пафосом (аж до ходульності!). І це рятувало його від тої пошлості, в яку неминуче впадають усі, хто хоче написати багато, не маючи за душею й жмені думок.

Шекспір! Прожив 52 роки. Першу п'єсу написав у 26 (друга частина «Генріха VI»), останню («Буря») — в 48 років. Усе життя писав напереміну трагедії, комедії, історичні хроніки, поеми, сонети. Після страшного «Річарда III» — «Комедія помилок», після «Юлія Цезаря» — «Як вам це сподобається» і «Дванадцята ніч», після «Гамлета» — «Кінець — ділу вінець», «Міра за міру».

Тільки «Отелло», «Король Лір» і «Макбет» були написані без інтермедій за два роки — 1604 і 1605 — своєрідний апофеоз генія, після якого він спалахнув тільки в загадковій «Бурі». Проте й у цих трагедіях — блазні, відьми, шаленці. «Король Лір» — один із найпохмуріших творів Шекспіра — починається сміхом: Глостер, якого в III акті осліплять, розповідає про свої любовні пригоди.

Цікаво, що така закономірність (перепочинок від надмірного напруження душі) простежується навіть у циклі казematських поезій Шевченка.

Та чи й просто перепочинок це? Поєднання двох стихій — сліз і сміху, трагічного й комічного, болю й надії — це, власне, і є найяскравіший вияв безсмертя народного духу. Безсмертя і величі. Шевченко відчував це надзвичайно гостро, і через всю його поезію проходить це відчуття. І в «Перебенді», написаному 1839 року:

*Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Застіває весільної,
А на журбу зверне.*

І у вірші «Гоголю» 1844 року:

*Нехай, брате. А ми будем
Сміяться та плакати.*

І в передсмертному «Чи не покинуть нам, небого», де знижено-розвеселене поєднується з трагедійно-урочистим навіть в одному рядку:

*На той світ, друже мій, до Бога,
Почимчикуєм спочивати.*

Природа наділила кожен народ своєю мовою. В цьому була якась вища доцільність, якої ми досі ще не вміємо збагнути, а економісти взагалі її заперечують, бо для них головне — суцільна заінтегрованість світу,

щоб світ був, як піщаний кар'єр, що його може грабувати будь-хто.

Поет повинен промовляти до світу мовою і голосом свого народу — тільки тоді він стане великим. Нині вік зоднаковіння. Драч пише, як Вознесенський, Вознесенський — як Ален Гінзберг. А от Вінграновський не зважає ні на які літературні моди і вперто пише по-своєму. «Лягла зима, і білі солов'ї затьохкали холодними вустами...»

Народ — це мова. Щоразу, як великий твір перекладається іншою мовою, відбувається мовби нове втілення того народу. Скільки перекладів, стільки й перевтілень. Український народ уже сотні разів знову й знову народжувався у безлічі перекладів Шевченкових поезій.

Шевченко безсмертний завдяки українській мові, а українська мова безсмертна завдяки Шевченку.

Чи є в Шевченка слова «відтак», «рвійно», «сливе», «покіль», «буя», «мрево», «завше», «затим», «певний» (у значенні «деякий»), «котрий» (у значенні «який»), «тощо»? І чи є такі покручі в піснях і думках народних? А ми вперто засмічуємо таким «доробком» сторінки своїх писань. Ось уривок із сучасного роману про Шевченка. Автор пише: «Вірші його замучували. Вже третій місяць. Злива!.. Де б він не був, що б не робив, терзають душу, пестять і рвуться, рвуться на білий світ...»

Одне слово «пестять» — і немає Шевченка. Не треба й дантесів.

Гесіод розповідав, як музи вчили його пісень біля підніжжя Гелікону, де він пас батьківські вівці.

А Шевченко? Які музи вчили його, коли він пас ягнята за селом? Гайдамацькі музи, музи степів, Дніпра, сивих туманів, диких бур'янів і козацького реготу.

Шевченко був упертий, як мала дитина, як пророк,

як геній. Він пишався своїм родом, дідом-гайдамакою, поколіннями предків-бунтарів, історією, народом.

Рівний з рівними і пан між панами, визнавав тільки ієрархію розуму, талановитості й порядності.

Ненавидів нездар, лакиз і паразитів. (У «Трьох лірниках»: «Нема хисту, то й не бреши».) Природа дала йому життєрадісний дух, який помагав Шевченкові долати найтяжче горе і пережити страшні роки, а буйна уява і пам'ять рятували від зневіри, туги, розпачу.

Репніна не бачила Тарасових очей, коли він прийшов до неї в Москві після заслання. Геніям в очі зазирає тільки вічність, і тільки вона бачить в них сліпучий блиск, велике сьайво.

Про поетів найкраще сказав Гоголь: «Поэты берутся не откуда же нибудь из-за моря, но исходят из своего народа. Это — огни, из него излетевшие, передовые вестники сил его».

Ще він сказав, що справлені поети: «Точно разнозвонные колокола».

Чи знав Шевченко заздрощі? Чи боявся, що хтось напише краще за нього? Він не знав цього принизливого почуття. Дрібні душі вмирають і забуваються навіки, а справжня велич живе і торжествує. Коли Шевченко був у Вільні, йому, мабуть, показували базиліанський монастир, в одній з келій якого ув'язнено було на півроку (жовтень 1823—березень 1824) А. Міцкевича за належність до таємничих товариств філолатів (друзів науки) і філаретів (друзів добродієства).

Тоді Петербург, смерть Пушкіна і його безсмертя, невмирущий дух декабристів... Згодом це проросло кирило-мефодіївцями і наміром змінити весь слов'янський світ. Чому в Шевченка жодного вірша про Київ? Петербург був столицею, там цар, чиновний бюрократичний центр

імперії, неживе видіння, марево, сірий туман у душах. Це треба було проклинати, він це робив. А Київ? Генерал-губернаторство, одне з 52-х російських губернаторств? Він згадав недобрим словом тих капралів, що правили Україною, — ось і все. А люди жили не в Києві — на просторах. Простори, гнів, клекіт, прокляття, що піднімаються до самого Бога! Географія його не обходила. Історія? Навіть у біблійських правіках цікавив тільки клекіт гніву.

Вистраждав це велике право, бо з 47 років життя тільки 13 відносної свободи. А то: 24 роки рабства в кріпаччині, 10 років солдатської каторги.

Російські царі особистим прикладом показували своїм сатрапам, як треба «тащить и не пущать», і не тільки «высочайшими» указами відсилали на плаху Разіна й Пугачова, а декабристів на шибеницю, а й власноруч виписували смертні присуди геніальним творам і їхнім авторам.

«Просвіщенна» Катерина II звеліла засудити на смерть, а тоді «помилувала» Сибіром Олександра Радищева, а його книгу «Путешествие из Петербурга в Москву» спалити за те, що вона «наполненная самыми вредными умствованьями, разрушающими покой общественный, умаляющими должное ко властям уважение, стремящимися к тому, чтоб произвесть в народе негодование противу начальников и начальства и, наконец, оскорбительными, неистовыми изречениями противу сана и власти царской». Олександр II, коли його просили помилувати Шевченка, власноруч «начертал» на клопотанні: «Он оскорбил мою мать».

Навіть термінологія повторюється! Микола I, який мав уже власний досвід розправи з декабристами, Пушкіним, Лермонтовим, не знехтував і досвідом Катерини, влаштуовуючи судилище Шевченкові. Але виявив ще більшу катівську винахідливість. У страшному царському

Шевченкіана

вироку «Під найсуворіший нагляд, з заборonoю писати й малювати» значиться: «Призначити рядовим в Оренбурзький окремиий корпус, з правом вислуги». В «Щоденнику» поет напише, що такого вироку не зміг би вигадати й сам сатана. В листі до А. Лизогуба (29. XII. 1849): «Мені здається, що якби сам Рафаель воскрес отут, то через тиждень умер би з голоду або найнявся б у татарина кози пасти».

А за тиждень у листі до О. Бодяньського:

*А не продам себе людям,
В найми не наймуся.*

Правом вислуги Шевченко не скористався, знехтував, потоптав царську «милість». Ось тут він піднявся над єфрейторсько-унтер-офіцерським світоглядом, над віками!

*Караюсь, мучуся...
але не каюсь!..*

Ось так і бувало: віки цілі лежить щось непомітно-рівнинне, спокійне і дрімотне, як степи, а тоді вибухне бунтом, геніальністю, вічністю. Така Хмельниччина. Такий Шевченко.

1974—1984 pp.

Слово Просвіти. — 2009. —
19—25 лютого. — Ч. 7 (488). — С. 10—11.

У НАС НЕМА ЗЕРНА НЕПРАВДИ ЗА СОБОЮ

Володимир ВОЙТЕНКО,
професор, м. Київ

Виповнилося 150 років відтоді, як Шевченко повернувся із заслання до Петербурга. Цьому передували кількамісячний «карантин» у Нижньому Новгороді та кількатижневі гостини в Москві. В Нижньому Шевченко чекав дозволу на «проживання в столицях». Міг одразу їхати ще кудись, але куди? До кого? І з якою перспективою?

У Москві мав цікаві особисті та творчі зустрічі, проте якусь роботу й заробіток сподівався знайти саме в Петербурзі. Як засвідчують біографи, 27 березня 1858 року о 8 годині вечора Шевченко прибув до СПб і зупинився в помешканні М. Лазаревського (Мойка, № 88, тепер № 93). Не поспішав як «политический» «засвітитися» перед владою, але вже 15 квітня мав розмову з В. Долгоруким, шефом жандармів, про що той і записав: «Ко мне явился Шевченко, которому я дал относительно поведения его здесь надлежащие наставления. Иметь это ввиду».

Яким уявляємо Кобзаря під час цієї зустрічі? Всі його фотографії (збереглося 10) зроблено саме тоді, після солдатчини; на різних він різний. «Батько Шевченко» (чи навіть «дід»), в бекеші та смушковій шапці — ностальгійний «проект», бажання якомога швидше потрапити в Україну, лишаючись далеко від неї.

На початку червня 1859 року Тарас нарешті в Україні, а чернігівський губернатор дає розпорядження чернігівському, ніжинському й борзнянському городничим про встановлення суворого поліцейського нагляду за поетом. На початку липня І. Тургенев у листі до пані Вілінської (Марка

Вовчка) повідомляє, що радий за Шевченка, бо й там (в Україні), «ему лучше будет», але помиляється – 15 липня 1859 року Шевченка заарештували в Межирічі, 20-го направили до Черкас, а 30-го – до Києва.

1

Україна, яку мистецьким оком побачили Шевченко й Гоголь, здалася їм різною, і різною постала в їхніх творах. На рубежі XVIII–XIX століть здавалося, що централізаційні зусилля імперії увінчалися повним успіхом. Гетьманщину знищено, автономні інститути ліквідовано, культура – на рівні фольклору, місцеве життя безнадійно провінціалізовано. Селян покріпачено, освічені прошарки людності зрусифіковано.

«Харашо!» Проте Україна не вмерла, а завмерла. 1812 р. француз С. Л. Лезур писав: «В Україні ще й досі помітні сліди козацької держави. Українці віддаються поезії та почуттям, а росіяни практичніші».

1824 р. росіянин О. Михайловський: «Я не находил в Малороссии ни одного человека, с которым мне удавалось говорить, выгодно к России расположенного; во всех господствовал явный дух оппозиции. У них есть пословица: «он всем хорош, да москаль», то есть русский, и, следовательно, есть злой или опасный человек. Такая ненависть происходила от нарушения прав Малороссии, от упадка кредита в промышленности, от повышения налогов, которые в Малороссии произвели повсеместную бедность, и от дурного устройства судебных мест, где совесть была продажная».

1839 рік, англійці Е. Д. Кларк і Д. Маршалл: «Вони (українці) належать до значно шляхетнішої раси, мужніші й кращі з вигляду, ніж росіяни, і вищі супроти них в усьому, що тільки може підносити одну людську спіль-

ноту над іншою». Не йдеться, звісно, про раси в сучасному розумінні цього слова.

1840 рік, німець І. І. Коль: «Якщо котрогось дня колосальна імперія Росії розвалиться на шматки, то майже безсумнівно, що малоросіяни утворять окрему державу. Вони мають власну мову, історичну пам'ять, рідко змішуються і родичаються зі своїми московськими правителями, а кількість їх уже тепер перевищує 10 мільйонів осіб. Їхня національна сила, можна сказати, криється в сільському дворянстві...» 1841 рік, німець Дж. Блазін: «Майже всіма своїми рисами і духовними особливостями українці дуже різняться від росіян».

На цьому тлі вплив Шевченка на Україну «був такий потужний, що Гоголь не міг уявити навіть у буйних мріях про козацький прорив» (Ю. Луцький, 1998). Між 1830-ми й 1840-ми роками стався великий якісний стрибок, і це майже цілковито звершилося зусиллями однієї особистості: Шевченко «гальванізував» країну, ще не певну своєї мети. Українці усвідомили конечну потребу розвитку власної культури. Гоголь фактично відсторонився від цих зусиль, його літературна робота водночас популяризувала Малоросію і сприяла її остаточному поглинанню Московщиною.

Перші твори Гоголя в Росії сприйняли радше прихильно, подальші («Ревізор» та «Мертві душі») – дуже диференційовано. Місце в російській літературі Микола Васильович забезпечив собі швидко й упевнено. Шевченкові «Гайдамаки» (1841), в яких ідеться про боротьбу українців із поляками, не суперечили канонам великодержавної ідеології (й тому побачили світ). Поета трохи похвалила «Літературная газета» (квітень 1842-го), звісно, пошкодувавши, що пише він українською. Просто іклами вчепився в цей витвір «так званої малоросійської літератури» Белінський. Гоголь мовчав. Обидва письмен-

ники були пророками, обидва створили свої міфи про Україну, але для одного з них вона була (і завдяки його зусиллям дедалі більше ставала) казкою, а для другого — водночас і відправною позицією, і метою суспільного й особистого життя. Віршоване послання Шевченка до Гоголя не дійшло, його оприлюднили лише 1859 року. Якогось зовнішнього поштовху для написання цього вірша не знаємо, а внутрішні могли бути різними. Біля обох було багато людей; Гоголь добирав свій «почт» прагматично і навіть меркантильно; Шевченко, здається, за дуже різними критеріями (але не «всеїдно»). Але зрештою обидва були трагічно самотніми, як і личить геніям.

*Всі оглухли — похилились
В кайданах... байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий між друже.*

У вірші Шевченко опосередковано посилається на своїх «Гайдамаків», де Гонта вбиває власних синів (легенда), і на «Тараса Бульбу», де Тарас убив Андрія за відступництво від України. В усьому іншому творчі русла письменників простяглися врізнобіч. Єднала, але не з'єднала, їх Україна: для Гоголя та, що була і минулася, для Шевченка — та, що минулася і мусить воскреснути. На цьому підмурку виникло, зокрема, різне ставлення письменників до слов'янофільства. Шевченко та інші засновники Слов'янського братства в Києві бачили (радіше «хотіли бачити») в єднанні слов'янських народів певний демократичний потенціал. Якщо не вголос, то потай сподівалися на спротив об'єднаного слов'янства захланній російській короні. Гоголь ні київського, ні московського слов'янофільства не шанував, не відчуваючи в них реальної історичної потуги. Болгари, серби, македонці, чехи, словаки лишалися поза

його увагою. Не пригадую в його творах чи листах жодної згадки про ці народи.

2

25 травня 1846 року в Києві на родинному літературному вечорі у Віктора Аскоченського (1813–1879) Шевченко читав поему «Єретик»:

*Земля плаче у кайданах,
Як за дітьми мати.
Нема кому розкувати,
Одностайне стати
За Євангеліє правди,
За темнії люде!
Нема кому! Боже! Боже!
Чи то ж і не буде?*

Ці та інші схожі пристрасні слова формально, за сюжетом поеми, адресувалися Чехії та чехам напередодні їхніх тривалих змагань за звільнення від гнітючих догматів панівної релігії. Єретиком проголосили ідеолога Реформації професора Яна Гуса. «А я тихо //Богу помолюся, //Щоб усі слав'яне стали //Добрими братами, //І синами сонця правди, //І єретиками...» Слов'янофільська форма твору не відволікає, а радше привертає увагу читача (слухача) до сучасних йому імперських реалій: «Кругом неправда і неволя, // Народ замучений мовчить», Юрій Луцький: «Його (Шевченка) перейнятість Україною була унікальним явищем в інтелектуальній історії того часу, і в своїй самотності й пристрасності він був постаттю, яка майже не знала напівтонів».

Слов'янофіл Шевченко написав «Єретика», а слов'янофіл Костомаров — «Книгу буття українського народу»: «І не любила Україна ні царя, ні пана, а зкомпоновала собі

козацтво, єсть то істее братство, куди кожний, пристаючи, був братом других — чи був він преж того паном, чи невольником, аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слугувати всім по слову Христовому, і жодної помпи панської і титула не було між козаками... І день ото дня росло, умножалося козацтво і незабаром були б на Вкраїні усі козаки, усі вільні і рівні, і не мала б Україна над собою ні царя, ні пана, опріч Бога єдиного, і, дивлячись на Україну, так би зробилось і в Польщі, а там і у других слов'янських краях». Благодать, і єретиків не треба...

Що таке українство? Питання не здається таким, що потребує конечної відповіді. Не маємо загально визнаної дефініції щастя, проте це не дошкуляє щасливим і не бентежить нещасних. Наче й так, але не зовсім: градації та відтінки українства забагато важать у змаганнях за життєздатність нашої держави. Костомаров у «Книзі буття» пише: «І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя... ні пана... ні холопа — ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії... І стане Україна незалежною Річчю Посполитою в союзі слов'янським. Тоді скажуть усі народи, показуючи рукою на те місце, де на карті буде намальована Україна: «От камень, его же не брегоса зиждуции, той бисть во главу».

Шевченко — спрощено — закликає до ересі, а Костомаров молиться. Не мусимо ганити Костомарова в стилі радянського літературознавчого офіціозу, але маємо розуміти становище Шевченка — самотнього навіть серед «своїх» М. Рябчук (1994): «Книги буття» писались не як історичний текст, вони писались не істориком, а поетом — як віщування, заклинання чарівних слів». Закостеніла імперська бюрократія завжди знаходила резерви гнучкості,

щоб, прилаштувавшись до ситуації, м'яко, жорстко чи жорстко тримати курс на повну асиміляцію України й українців, позбавлення мови і друку, заохочення яничарства і кару для «єретиків». Потерпаючи від Речі Посполитої та Кримського ханства, Україна, проте, змагалася чи домовлялася з ними (багато втративши від неузгодженості в діях територіальних козацьких еліт). Росія — спочатку на свій кшталт трактуючи Переяславську угоду, а далі, перемигши під Полтавою й вирізавши Батурин, — об'єктивно стала стійким, послідовним і беззастережним нашим ворогом: лінгвоцид та етноцид імперських епох зрештою завершився більшовицьким геноцидом. Знаючи те, чого не міг знати Костомаров, сьогодні М. Рябчук ставить питання руба: «Прочитавши чимало книжок про «погану» Росію, український читач, боюсь, так і не збагне головного, що мусило б зацікавити його найдужче: чому той сякий-розтакий «кацапський» народ усе-таки збудував доволі живучу імперію і ще живучішу культуру, тим часом як добрі-хороші, співучі та працьовиті (а що вже давні!) українці ніяк не збудують собі бодай поганенької, а все ж власної державки, і навіть на десятому році незалежності знай тремтять, чи не причавить їх, бува, знову щиросердий сусіда у братських обіймах?»

Річниці незалежності миготять на історичному лічильнику, а ми, скидається, задерев'яніли в ментальній непорушності. Жертва, яку гвалтують протягом десятиріч, пише М. Рябчук, гвалтують у чужинській школі та чужинському війську, знущаються із «селоцької» мови, закріпачують у панських маєтках і колгоспах, тероризують на індивідуальному, груповому та загальнонародному рівнях, — така жертва має для вибору лише можливість збожеволіти (1), накласти на себе руки (2), мовчки зятятися в найглибшій ненависті до гвалтівника (3) або змиритися

і «навіть полюбити гвалтівника, переконати себе, що нічого страшного не трапилося, визнати систему гвалту «історичною потребою», прогресивним процесом, торжеством вищої культури (мови, релігії) над нижчою» (4). Із цих варіантів такий, що дає можливість вижити на довшій історичній дистанції, — лише четвертий. Перші два означають швидке самознищення, третій — знищення поступове, але неухильне. Як буде, коли залишиться те, що було, Шевченко сумніву не мав. Від імені гетьмана Полуботка поет звертається до найбільшого супостата і найкращого південносхідного імператора: «О царю поганій, // Царю проклятий, лукавий, // А отже, неситий!» Ю. Луцький: «Ніколи раніше жоден українець не промовляв так громозвуко проти Росії». «За Україну» й означало тоді «проти Росії». Це безпомилкове визначення українства: «проти» і «за» в ньому не можуть бути розчленовані, як верх не існує без низу, ліве без правого, а кров без червоного кольору.

3

Другому арешту Шевченка передували такі події. Маючи намір залишити Петербург і остаточно оселитися в Україні, поет оглядав місце для садиби на Черкащині, біля села Пекарі. Невдовзі після арешту одна з польських газет оприлюднила повідомлення свого кореспондента: «Зустрічаючись у корчмі з народом, він (Шевченко. — В. В.) відверто підмовляв його до дій, і до дій рішучих. Поїхав у с. Пекарі, говорив про волю, про зловживання уряду, а на закінчення сказав, що доти не буде селянам добра, доки оцей Дніпро не зачервоніє». Газеті можна вірити чи не вірити, але у вірші, який власноруч написав Шевченко у листопаді 1858 р., читаємо про волю, яку приспав цар Микола: «А щоб збудить// хиренну волю, треба

миром// Громадою обух сталить, // Та добре вигострить сокиру...». Шевченкові поталанило: Росія хотіла стати ліпшою і готувалася скасувати кріпацтво. Нечуваний лібералізм! Поета не замкнули, а відпустили на поруки. Він дав якісь пояснення, і його заслали... до Петербурга. Без конвою. 13 серпня 1859 року Шевченко виїхав із Києва. Не поспішав: Переяслав, Конотоп, Кролевець... Москва, і лише 17 вересня — Петербург. Удома чекав на нього лист від учня 7 класу першої Київської гімназії В. Масля: «Давно уже я посвятив свою жизнь на изучение Ваших творений, вытканых из горя и печали...» Настане час, і хлопчина буде автором першого біографічного нариса про Шевченка. Невдовзі ще один лист із України — від подружжя Максимовичів («На правой стороне Днепра Вы стали лицом мифическим, о котором идут баснословия и легенды...»). Шевченко відразу пише відповідь, сповіщає про свій намір наступного літа знову завітати в Україну. Не судилося... А поки що перо частенько зазирає в каламар, і на папір лягають вірш «Во Іудеї во дні оні...» та поема «Марія». Наприкінці солдатчини був час, коли поет, дослухаючись до скорботної своєї душі й стомленого серця, вже й не сподівався, що колись знову зможе писати вірші — хіба що «одпочину та на старість попробую писати прозу». Відпочив чи не відпочив, а вірші лишилися: Шевченко їх не писав, ними дихав.

На початку 1847 року в Седневі, komponуючи передмову до нездійсненого доповненого видання «Кобзаря», Шевченко чітко формулює своє ставлення до перспектив українського письменства: «Ляхи дрюкують, чехи, серби, болгаре, чорногори, москалі — всі дрюкують, а в нас анітлень, неначе всім заціпило».

Читаємо слова, які спростовують будь-які спекуляції щодо справжніх настроїв поета, начебто й сумнів про українську мову як природний та єдиний підмурок україн-

ської літератури: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди. Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер Скотта, що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не (власне) в Малоросії — і свого язика не знає; а Вальтер Скотт в Едемборге (Едінбурзі), а не (власне) в Шотландії — а може, і ще було що-небудь, що вони себе одцурались. Не знаю. А Борнц (Бернс) усе-таки поет народний і великий. І наш Скворода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина».

Зусилля, спрямовані на створення української «повної» літератури, в якій є всі жанри, пов'язані насамперед з ім'ям Шевченка. Без нього щонайбільше сформувалася б регіональна (обласна) література, «яку схвалив би й Гоголь» (Ю. Луцький). Для Миколи Васильовича душа українця й душа росіянина в перспективі мали стати нероздільні, як його власна.

У публіцистичному запалі не мусимо з двох геніїв вибирати лише одного: обидва наші. Як «нашими» назавжди стали скорботні століття колонізованої України. Фольклор, вертеп, Котляревський — почуття гумору й іронічне світобачення Гоголь привіз із України в похмурий казенний Петербург; багатьом сподобався, а багатьох розлютив, ставши в різних читацьких верствах фаворитом і аутсайдером. Для їхнього примирення Гоголь вигадав собі ідеальну Росію — ту, якою вона мала б стати, поєднавши, як він сам, еклезіастичність Київської культури XVIII століття з ідеями «третього Риму» та «російського месіанізму». Шевченка такі рацеї не бентежили. Філософські роздуми, кар'єра художника і заробітки, щирі й нещирі друзі, кохані жінки і просто коханки — все це було, але все ставало примарним, трансформувалося в сон

і в «Сон» у гравітаційному полі України. Гоголь експортував українське до Петербурга й Москви, де воно ставало героїчно-малоросійським чи глузливо-хохлацьким. Шевченко тягнув усе назад, намагаючись повернути застудженому й заїкуватому продукту питомий блиск і сенс. Вигадавши хворобу в «желудочной кишке», Гоголь з любовної Московщини втік до Риму. Шевченко втікав у Україну, був упертий і доки стало життя, доти робив своє. Але кожний письменник — це насамперед його текст, тому в щоденнику та в листах Шевченка 15 згадок про Гоголя — в емоційному діапазоні від схвалення до захоплення.

4

Чотири варіанти поведінки людини в умовах колоніального гноблення, про які писав М. Рябчук (1994), стосуються лише тих випадків, коли людина це гноблення сповна усвідомлює. Соціальні чинники, виховання, освіта і кар'єра продукують безліч індивідуальних варіантів, між партизанським спротивом і колабораціонізмом, між гнітючою неможливістю жити за таких умов і повним нерозумінням ганебності колоніальних реалій. І в Малоросії, і в УРСР можна було бачити весь спектр психологічних варіантів, про які йдеться; зрештою, бачимо їх сьогодні.

Віктор Аскоченський, в домі якого Шевченко читав «Єретика», був одним із найздібніших у Київській духовній академії. Закінчивши її курс, обіймав посаду ад'юнкта-професора при кафедрі слов'янських мов, а згодом перейшов на патристику. Викладав російську словесність у дівочому пансіоні, оприлюднив посібник «Краткое начертание русской литературы». Одна за одною побачили світ збірка його поезій (1846) і драма «Пансионерка» (1847). У Києві це зробило його дуже помітною постаттю.

Покинувши академічну професуру в липні 1846-го (саме того літа, на яке припадає його знайомство з Шевченком) у зв'язку з особистими справами, сердечними та грошовими, він перейшов на службу до Житомира, де дістав посаду радника губерніального правління, потім до Кам'янця. Урядовцем виявив себе неможливим, претензійним, зарозумілим і, озброївши проти себе місцеву владу, знов опинився в Києві. Бідуючи матеріально, маючи переважно літературну роботу й заробіток, випустив два томи праці «Киев с его древнейшим училищем Академией» (1856), що була однією з перших ґрунтовних робіт, присвячених культурній історії Києва.

Водночас Аскоченський мав за собою шлейф оповідок про його фізичну силу (ламав підкови і гнув підсвічники) та «непобедимую дерзость». Зі спогадів письменника М. С. Лескова, який, тривалий час мешкаючи в Києві, з Аскоченським був знайомий особисто: «О непобедимых его дерзостях рассказывалось тоже много, но над всем преобладало сообщение о стычке его с профессором Серафимом на лекции церковной истории.

— Итак, мы ясно видели, что мать наша, святая православная церковь в России, приняв богоучрежденные постановления от апостолов, ныне управляется самим духом святым...

— В генеральском мундире! — отозвался со своей парты Аскоченский».

У щоденнику, оприлюдненому після його смерті, можна прочитати рядки, спрямовані проти ченців, які обіймали провідні викладацькі посади в Академії, проти релігійних постів і багатьох церковних ритуалів. Хтозна, як і чому, але невдовзі з Аскоченського виробився фанатик і обскурант, запеклий реакціонер, ворог цивілізаційного поступу і навіть шкільної просвіти. Його роман «Асмодей нашего времени» (1858) — пасквіль на прогресивні про-

шарки суспільства — перевершував за смердючою якістю багато інших видань такого ґтибу. Як написав один із критиків, Аскоченський став персоною, «делающей стыд не только литературе, но даже и печатному станку». І він, задумавши журнал «Домашняя беседа», 1858 року їде до Петербурга, до Шевченка з пропозицією про співробітництво... Як приїхав, так і поїхав, але на тому не скінчилося. У вірші, датованому червнем 1860 року «На смерть Григорія, митрополита Петербурзького», святоші та реакціонера, бачимо, що Шевченко про Аскоченського не забув: «Умре муж велій в власяниці. // Не плачте, сироти, вдовиці, // А ти, Аскоченський, восплач // Воутріє на тяжкий глас. // І Хомяков, Русі ревнитель, // Москви, отечества любитель, // О юбкоборцеві восплач. // І вся, о Русская беседа, // Во глас єдиний ісповедуї // Свої гріхи. І плач! І плач!»

Дивна річ: після смерті Шевченка Аскоченський оприлюднив вельми прихильні спогади про нього, наголошуючи насамперед на ранній, київській, а не «остаточній» (петербурзькій) їхній зустрічі. Релігійні та суспільні погляди поета Аскоченський «виправдовує», посилаючись на «несприятливі обставини» та на українське коло його знайомих, на ненависних «цивілізаторів» і «прогресистів». Читати це смішно, бо знаємо, як самостійно виробляв Шевченко світогляд, як категорично відкидав будь-які спроби «причесати» його твори чужим гребінцем — чи золотим, чи копійчаним.

*Слово Просвіти. — 2008. —
4–10 вересня. — Ч. 36 (465). — С. 10–11.*

УРОКИ НА ЗАВТРА

Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО,

генеральний директор Національного культурного
центру України в Москві, доктор історичних наук

Як пише видатний шевченкознавець Юрій Барабаш, «для Шевченка «Московщина» — не просто такий собі «чужий край», сказати б, «не-батьківщина», це край ворожий, символічна назва імперії, втілення зловісної тоталітарної, бездушної сили, яка гнобить і особистість, і цілі народи. У тому числі, до речі, й народ російський...» Але ж Московщина — не Москва! Коли ж у Шевченковій поезії саме Москва звинувачена у нарузі над українською нацією? Виявляється, лише після першого відвідання міста на початку 1844 року.

Тоді, 19 лютого, Шевченко написав у Москві один-єдиний вірш, але то був «Чигрине, Чигрине...»! Вперше потрапивши в багату, процвітаючу, розкішно відбудовану після наполеонівського нашестя Москву, Шевченко відчув особливо гострий біль за бідний, занедбаний повітовий Чигирин, який був гідний іншої, високої долі. Бо Чигирин пам'ятав себе за Богдана Хмельницького сотенним містом, а потім — гетьманською резиденцією, фактично столицею України!

Від вірша, народженого у Москві, палахкоче в національну свідомість Шевченковою жертвовною любов'ю до України:

*Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний,
Проснав єси стети, ліси
І всю Україну.*

.....

*Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.*

Отже, урок перший, як крик душі, не міг бути почутий у Москві, але вкрай важливий для нас, українців: серце розірвати, але не проспати Україну. Нині цей урок не менш актуальний, ніж у гіркому минулому.

В атмосфері бундючного першопрестольного міста поет особливо гостро відчув, що саме Москва (в тандемі з Варшавою) є виток і причиною бездержавності України, насадження в українцях історичного безпам'ятства, яке паралізує волю до боротьби за незалежність:

*Що ж на ниві уродилось??!
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.*

Нагадаю, що рута — символ привабливості, тож московська отрута була підступно-запаморочливою, притуплююче-дурманною. Не піддатися їй міг тільки геній, і саме Шевченкові випало «запить з московської чаші московську отруту» за весь український народ.

У вірші «Чигрине, Чигрине...» Москву-місто не згадано, але вже в комедії «Сон» (1844) Шевченко покладає відповідальність за нищення України персонально на Москву:

*Тяжко мені
Витать над Невною.
України далекої,
Може, вже немає...
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили —
Нашу славу.*

Фактично поет звинувачує Москву в ураженні, говорячи нинішньою мовою, національного цивілізаційного коду.

У концептуальному «Великому льосі» (1845) гріховною була вже сама дорога гетьмана Богдана Хмельницького, який «їхав в Переяслав Москві присягати!..» Так само тяжким гріхом, який не пускає в рай, названо те, що дівчина «...Цареві московському Коня напоїла...» Ще одну важливу згадку про Москву зустрічаємо в «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм...» (грудень 1845 року) в контексті гнівного засудження поетом тих перевертнів з українців, які на догоду московським панам, говорячи словами В'ячеслава Чорновола, «відкидалися від рідного народу, від його мови, культури, від його інтересів...»: «Раби, подножки, грязь Москви...» Поет затаврував і тих українців, які «кров свою лили» за Москву й передали нащадкам «свої кайдани, свою славу».

Так, саме Шевченко записав у генну пам'ять української нації поетичну (історичну!) інформацію про те, що Москва стала символом російського гноблення українців. І від цього нам нікуди не дітися. Бо, як справедливо вважає великий українець Іван Дзюба, росіянам і українцям ще далеко до спокійного, об'єктивного і справедливого в своїх моральних вимірах обговорення комплексу проблем «Україна — Росія». Цей бажаний рівень думання й оцінювання стане можливим лише в майбутньому, з досягненням Україною й Росією такого рівня рівноправності й добросусідськості, коли в одного з них загоїться рана на колишньому великодержавному тілі й він обживеться у власних межах без України, а в другого зникне побоювання перед рецидивом повернення до імперської поведінки. «Для всього свій час і година своя кожній справі під небом...»

А в чому Шевченків урок? Відомо, у чому: «У їх на-

род і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди».

Та щоб справді жити нині за цією поетовою настановою, нам треба бути мудрими. Як Шевченко! Адже його ставлення до Москви не вичерпувалося жорсткими поетичними максимами. Був ще «престольний град Москва», «білокаменне» місто «церков і дзвіниць», місто красиве, привабливе й цікаве, яке Шевченко любив і знав, де мав чимало друзів і знайомих.

Усім цим поет завдячував передусім своєму другові Михайлу Щепкіну, в якого й жив два тижні у березні 1858 року. Досить сказати, що в московському щоденнику Шевченка названо понад 30 прізвищ. Із них вісім — це давні Шевченкові знайомі, зокрема Бодянський, Максимович, Мокрицький, Рєпніна, Щепкін. Крім того, поет назвав у щоденнику майже 30 прізвищ людей, з якими він уперше познайомився в Москві, серед них Аксакови, Афанасьєв, Бабст, Волконський, Забелін, Кетчер, Корш, Кронеберг, Крузе, Марія Максимович, Мін, Погодін, Станкевич, Хомяков, Чичерін, Шумський... А ще залишилися незгаданими Бартенев, Галаган, Єлагіна...

Кобзарєва оцінка цього феномену однозначна: «Грешно роптати мене на судьбу, что она затормозила мой поезд в Питер. В продолжение недели я здесь встретился и познакомился с такими людьми, с какими в продолжение многих лет не удалось бы встретиться».

Сам Шевченко назвав своїх нових знайомих «московской учёно-литературной знаменитостью». І записав у щоденнику: «И что это за очаровательная знаменитость!.. Я встретился и познакомился с ними, как с давно знакомыми родными людьми».

На мій погляд, не буде перебільшенням сказати, що березневі дні 1858 року в Москві були для Шевченка щасливими. Вони стали яскравою концентрованою антитезою

до тих сотень і тисяч страждених днів, які поет провів у засланні: «Нудьга, крий Мати Божа, яка нудьга сидить склавши руки, і так сидить дні, місяці і годи. О Господи, сохрани всякого чоловіка од такої живої смерті!»

У Москві буяло життя! І Шевченкові було вкрай важливо переконатися, що після десятиліття відірваності від цивілізації він стояв на рівні освіченості московських інтелектуалів, а широчінь його культурних інтересів і духовних запитів, творчий доробок і потужний потенціал українського генія вразили москвичів, дали змогу зустріти нових і справжніх друзів: «В Москве более всего радовало меня то, что я встретил в просвещённых москвичах самое тёплое радушие лично ко мне и непритворное сочувствие к моей поэзии».

Звідси й випливає для нас урок про те, що маємо пам'ятати цей духовний вчинок «освічених москвичів». Отже, й сьогодні необхідно залучати «московську вчено-літературну знаменитість» до творчої співпраці з Національним культурним центром України в Москві.

Безперечно, що не всі люди, з якими Шевченко спілкувався в Москві, поділяли його погляди, і геніальний українець добре бачив і знав, що не з усіма йому по дорозі. Проте Шевченко не спрощував людських стосунків, не зводив їх у побуті до національних і класових розмежувань. Тож і нам не слід цього робити. Та навчимося у поета поваги до іншої, навіть протилежної точки зору. Шевченко приятелював з людьми, які були їй носіями, проте ніколи не заміщав свою любов до Батьківщини конформістською ввічливістю.

Про тектонічні зміни, що відбувалися у Шевченковій душі саме в Москві, свідчить такий факт. 18 березня 1858 року, перебуваючи в оселі Щепкіна, Тарас Григорович записав у щоденнику, що «скінчив переписування чи проціджування своєї поезії» за 1847 рік. Ішлося і про знаме-

нитий цикл «В казематі», в якому того дня Шевченко по-міняв місцями вірші так, що весь цикл уперше і назавжди став закінчуватися вогненними рядками:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

Лише після цього Шевченко поставив дату: «Москва. 1858. Марта 18».

Ось найголовніший урок, як українцям шануватися у Москві. Національний культурний центр України в Москві — духовний наступник саме такої, гідної Шевченкової присутності в російській столиці.

Воля Божа була у тому, що прах Шевченка доправлявся в Україну через Москву. Його домовину було встановлено 27 квітня вікопомного 1861 року в церкві Тихона Амафунтського біля Арбатських воріт, де й відправили багатолюдну панахиду. Саме звідси 28 квітня поетову труну повезли на кінних дрогах в Україну. Тарас Шевченко назавжди залишив Старий Арбат, щоб залишитися тут назавжди...

Наступної весни виповниться 150 років відтоді. Ми пропонуємо здійснити у квітні 2011 року всенародний похід останнім шляхом Кобзаря з Москви в Україну, яким пронесли домовину з прахом Шевченка навесні 1861 року. Москва має зайняти ключове місце на російському відрізковому походу, а в ній головні події мають відбутися у Національному культурному центрі та недалеко від нього — на тому місці, де була розташована церква святого Тихона.

*Слово Просвіти. – 2010. –
11–17 березня. – Ч. 10 (543). – С. 10.*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ВИССАРИОН БЕЛІНСЬКИЙ

Павло МАЗУР,

учитель, просвітянин,
м. Маріуполь

11 червня 2011 року виповниться 200-річчя від дня народження російського літературного критика й громадського діяча В. Г. Белінського.

Гадаю, що наші північно-східні сусіди гідно відзначать цю дату. Та й нам, в Україні, варто було б замислитися над тим, що то була за людина — «неистовый Виссарион»?

Мене ще в школі привчили до того, що Виссарион Белінський і Тарас Шевченко — щирі друзі й однодумці, що «неистовый Виссарион» не раз захищав від ретроградів українського поета, відстоював його право писати українською мовою, вітав вихід у світ «Кобзаря».

Пам'ятаю, що 1948 року, коли на офіційному рівні відзначали 100-ліття від дня кончини Белінського, я, тоді ще учень 10 класу, виголосив у школі повідомлення про дружбу геніїв двох народів. Я щиро вірив у те, що розповідав, слухачам сподобався мій виступ.

Знадобилися десятиліття, щоб із неймовірним болем вдалося мені здерти зі своїх очей полуду, наблизитися до істини... І допоміг мені в цьому, хоч як це дивно, сам Белінський.

...1847 рік був трагічним у житті Тараса Шевченка: тоді за доносом провокатора було розгромлено Кирило-Мефодіївське товариство, куди поет за покликом душі вступив у квітні 1846-го. Усіх членів товариства ув'язнили, а потім заслали у віддалені губернії Росії.

Найтяжче було покарано Шевченка. Після ув'язнення в петербурзькому казематі його заслали на десять років солдатом в Окремий Оренбурзький корпус. Затверджуючи вирок, Микола I власноруч написав: «Під найсуворіший нагляд із заборонаю писати і малювати». Цей присуд був рівнозначний смертному вирoku: не міг простити цар поетові його поему «Сон».

На цю сумну подію відгукнувся й Белінський. У грудні 1847 року він написав лист Павлові Анненкову — російському критикові й мемуаристові. Ось кілька фрагментів з цього листа. «Віра може з Шевченка зробити мученика за волю. Та здоровий глузд повинен бачити у Шевченкові осла, дурня і нікчемну людину, надто гіркого п'яницю, аматора горілки і хахлацького патріотизму. Той хахлацький радикал написав два (?) пасквілі, один на Государя імператора, другий на Государиню імператрицю... Коли цар прочитав пасквіль на царицю, спалахнув великим гнівом... Я не читав тих пасквілів, і ніхто з моїх знайомих його не читав, але я переконаний, що пасквіль на царицю обурливо гидкий. Шевченка вислали на Кавказ (!?) солдатом. Мені його не шкода: якби я був суддею, я зробив би не менше. Я почуваю особисту ворожнечу до таких лібералів. Вони вороги всякого успіху...»

Чи не знайома Вам, читачу, теза: «Я не читав, але переконаний». За такою формулою, і в новітній час Олеся Гончара розпинали!

Але то ще не все — у листі Белінського «дісталось» і товаришеві поета по Кирило-Мефодіївському товариству Пантелеймону Олександровичу Кулішеві. Його, як і Шевченка, заарештували і покарали.

«Одна свиня з хахлацьких лібералів, — продовжував Белінський, — якийсь Кулеш (що за свиняче прізвище!) в журналі «Звездочка», що його видає Ішімова для дітей, надрукував історію «Малоросії», де сказав, що «Малоросія»

мусить або відірватися від Росії, або пропасти. Цензора Курторгу, що пропустив її не читаючи, засадили у в'язницю. Ось що роблять ці скоти, безмізкі ліберальчики! Осоружні вони мені, ті хами! Що ж, барани ліберальничать в ім'я галушок і вареників зі свинячим салом!..» (Який стиль, яка лексика! І все це з уст того, кого в Росії називали основоположником революційно-демократичної естетики!)

Отже, маємо справу не лише зі сплеском печерних емоцій, а з певною світоглядною концепцією, що виходить за рамки приватних стосунків двох осіб. А це вже справа серйозна. Ось такі, виходить, були в тогочасній Росії «революційні демократи»!

Лист цей спочатку мене приголомшив. Не вірилось! Як? Щоб Белінський саме так висловився, саме так мислив?! Спочатку навіть не вірилося, що такий лист міг бути. Але досить було погортати відповідний том творів Белінського (Полное собрание сочинений, Т. 9, Москва—Ленінград, 1958), щоб переконатися в тому, що так і було.

Тут почалося моє просвітлення — переоцінка діяльності й літературної спадщини «неистового Виссариона». А тим часом у моєму записнику за цим епізодом з'явилися інші. І почала вимальовуватися неприваблива особистість російського шовініста й монархіста, який за потреби не погребує й неправдою.

Ф. М. Достоевський був категоричним у своєму присуді: «Белинский есть самое смрадное, тупое и позорное явление русской жизни». П. А. В'яземський доповнив: «Следовать за Белинским может только отпетый дурак».

Не дискутуватимемо з цими авторитетними людьми, їм, росіянам, як мовиться, видніше. Але прислухатися до цих висловів, задуматися над їх змістом варто, особливо в контексті цих нотаток.

*Слово Просвіти. – 2010. –
4–10 березня. – Ч. 9 (542). – С. 11.*

ІВАН ДЗЮБА: ШЕВЧЕНКІВ «КАВКАЗ» НА ТЛІ НЕПРОМИНАЛЬНОГО МИНУЛОГО

Кожна епоха має своїх речників духу. Це вони, мов суперчутливі сейсмографи, вловлюють глибинні народні нуртування, першими осягають їхню суть і причини. І спонукувані внутрішнім обов'язком перед співвітчизниками, самі стають джерелом нових ідей.

Серед тих, хто потужно вплинув на нашу національну свідомість, називаємо ім'я Івана Михайловича Дзюби, якому 26 липня виповнюється 80 років. Його наукова праця «Інтернаціоналізм чи русифікація?», написана далекого 1965 року і дивним чином явлена читачеві, стала не просто визначним літературним явищем (адже вийшла з-під пера талановитого літературного критика), — вона вплинула на розвиток усього нашого суспільства.

Незаперечний авторитет серед «шістдесятників». Прагматик і романтик водночас. Людина фантастичної працездатності. Незважаючи на примхи долі, яка випробувала його і тюремними нарадами, і міністерським кріслом, — мудрий, щирий, доброзичливий. Науковець, що бачить глибинний зв'язок між діями і наслідками.

Маленьке спостереження — по завершенні роботи над вищезгаданою книжкою Іван Михайлович одразу ж поклопотався, щоб вона була перекладена російською мовою, аби «просвітити» й тодішнє московське комуністичне начальство, і російську інтелігенцію і в Україні, і в Росії, застерегти від згубної політики в національному питанні.

Певне, подібні ж наміри спонукали його й іншу свою працю «Шевченків «Кавказ» на тлі непроминального минулого», написану до 150-річчя «Кавказу» (адже Шевченків твір з'явився 1845 року), видати російською мовою.

Нове видання книжки ювіляра щойно побачило світ в Університетському видавництві «Пульсари». Подаємо фрагменти з неї.

1

Однією з «родових» прикмет кавказьких воєн Росії було (і є) те, що кожна з них закінчувалася остаточною перемогою імперії — з тим, щоб невдовзі розпочатися знов. Кожна давала імпульс патріотичним настроям, збагачувала великодержавне самопочування, блискуче естетизоване геніями російського слова, які передавали один одному тему підкорення Кавказу, мов естафету. З середини ХІХ ст. з'являються видання і спогади «героїв» каральних експедицій, які вихваляються своїми «подвигами». Офіціоз використовував їх як зразок у патріотичному вихованні воїнства в душі сліпої відданості «престолу».

Мало яка імперія у світовій історії відзначалася таким благородством мотивів, як Російська. Ф. Енгельс писав: «Загарбання території, насильство, пригноблення царизм здійснював під приводом просвіщення, лібералізму, визволення народів». Російська політика виробила цілий сакральний ритуал визвольного таїнства. Ось його багато разів випробувана модель.

Спершу зверталася доброзичлива увага на сусідній народ, по можливості єдинокровний та єдиновірний. Потім виявлялося, що цей народ страждає від сваволі зовнішньої і внутрішньої. З цим важко було змиритись, і доводилося брати його під свій протекторат, запроваджувати «русское гражданское управление», «имевшее единственною целью благоденствие народа», завозити російську чиновницьку, купецьку та іншу братію. Та леле! Починалася «измена» і «крамола» з боку тубільців, агенти ворожих Росії держав

втягували у свої злочинні дії обдурений народ, нацьковуючи його на визволителів. Замість вдячності — клопоти утримання (правда, за рахунок самих тубільців) величезної армії казеннокоштных полентачів свободи... І за щільно припасованим запиналом довго і марудно — коли роки, а коли й століття — догравався фінал визвольної містерії: удавку затягували до кінця, і дуже зрідка доводилося знімати з сусіднього народу благодать дарованої йому свободи і дозволяти йому знову загарбати самого себе.

Одним із принципів російського визволительства було відсепаровування покірних («мирних») від непокірних («немирних»). До перших застосовувалося «ласкательство» (улюблений вираз Катерини ІІ), з другими ж була тільки війна на винищення. Це — щодо простолюду. Місцеву ж знать і феодалів старалися використати проти одноплемінців чи сусідів, забезпечуючи кар'єру, найвищі нагороди та інші види монаршої ласки; їхніх дітей — часто як закладників — навчали у гімназіях Петербурга й Москви, готуючи нове покоління зразкових «слуг отечества». Така політика давала бажані для царизму результати. В кавказьких війнах на боці росіян брало участь чимало офіцерів тубільного походження; деякі з них «відзначалися» не згірш за найбільших катів Кавказу.

Із вуст царів не сходили слова «кротость», «умиротворение», «спокойствие», «порядок», «развитие промышленности», «процветание», а під цей акомпанемент посилювалися нові й нові військові підкріплення. При цьому застосовувалася тактика випаленої землі: руйнування і спалення аулів, захоплення стад худоби і нищення посівів, вирубування і випалювання лісів. Вельямінов на своєму багатому досвіді дійшов відкриття, що такі народи зброєю підкорити неможливо, а тому голод становить один із найдієвіших засобів: «Засіб цей полягає у зни-

щенні полів. Вперше його вжито 1832 року, й тепер видно, до якої міри виснаження доведено чеченців; треба діяти так постійно, щоб довести до краю і змусити підкоритись усім вимогам уряду...» (Чим не пряма вказівка комуністичним катам рівно за сто років до Голодомору?! — *Ред.*)

2

Всі ті страхітливі свідчення про кавказький геноцид царату, які ми наводили в статті першій, з'явилися друком переважно вже в другій половині XIX ст. Але вони не були таємницею і раніше. У всякому разі, Шевченків «Кавказ» засвідчив адекватне уявлення поета про все, що діялося. Причому це було не тільки, сказати б, принципове знання на рівні цілісного образомислення природи російського царату (це зрозуміло: Україні вже довелося випити «з московської чаші московську отруту», і цей трагічний досвід дав Шевченкові таку прозорливість і чіткість бачення, таку силу застережного слова до людства, на які тоді не спромігся ніхто), — але й знання на конкретному інформаційному рівні: вражає історична точність, майже документальність багатьох подробиць колоніального дійства як його подав Шевченко.

«Кавказ» присвячено пам'яті Якова де Бальмена. Цей добрий Шевченків приятель, ілюстратор рукописного «Кобзаря» 1844 року, — відома постать у його життєписі. І глибоко емоційний особистий мотив, викликаний звісткою про його смерть у складі російського експедиційного корпусу на Кавказі, надав політичній інвективі чуттєвої вибуховості; але в свою чергу він, цей особистий мотив — що дуже характерно для Шевченка взагалі, — прийняв на себе потужний заряд ширших рефлексій та пристрастей

національно-історичного й універсально-гуманістичного масштабу.

Безпосередній біль втрати доброго друга роз'ятрюється усвідомленням несправедності цієї смерті — по суті невольницької, за несправедливу, чужу, розбійну справу. І тут починає звучати один із дражливих обертонів трагічної теми української долі: приреченість на служіння ворогові, приреченість на подвиги в обороні твого ворога, супроти ворогів твого ворога.

В європейській історії не сама тільки Україна опинялася в ситуації, коли її сини служили її поневолювачеві й віддавали життя за нього, гинучи або вимушеною, або «героїчною» смертю. Кожного разу такі ситуації мали свої політичні й життєві особливості, своє емоційне забарвлення; але спільним для них було те, що вони виявляли спотвореність національної долі й глибоко травмували національне почуття. Хоч цей останній момент у деяких випадках усвідомлювано не зразу. Так, у середні віки не один із сербських «юнаків» побував на турецькій службі. Протягом XVIII ст. Австрійська імперія успішно використовувала як своїх вірних ландскнехтів сербських вояків, поселенців-граничарів, створюючи навколо них ореол героїчних оборонців спільної християнської вітчизни, — з тим, щоб, тільки-но вигасне турецька загроза, «віддячити» їм суцільним покріпаченням (як тут не згадати завзяту службу українських козаків російським царям — принаймні тієї пори, коли вони писали вже не славетного листа турецькому султанові, а менш легендарні й закрутісті листи Петрові I: «Цареві своєму наймилостивішому підніжки ніг побідоносних, курява й попіл...»

Шевченко ще в часи написання «Кавказу» міг мати деяке уявлення про причетність чорноморського козацтва до всеросійського подвигу втихомирення Кавказу і що це

дражливе уявлення десь далеким тлом стоїть і за його гіркими словами про долю Якова де Бальмена.

Тільки «християнською» зарозумілістю та колонізаторським невіглаством чи колонізаторською зловмисністю можна пояснити імперські догмати про «дикість» народів Кавказу, зокрема Північного Кавказу. Насправді вони — нащадки і носії давніх культур (не кажу вже про їхні моральні закони і кодекс честі — недарма Шевченко так гостро скартав облудність «християнської» науки супроти них). Навіть якщо культуру зводити до її писемних форм (неправомірний, але популярний підхід), то й тоді народи Кавказу далеко не були «дикими».

Шевченків голос був голосом на захист «малих», «неісторичних», «нецивілізованих» народів — у європейській поезії того часу цієї теми як сфери волелюбної думки ще не існувало.

По суті, Шевченко чи не перший так принципово піднявся над рутинним поділом народів на великі й малі, історичні й неісторичні, цивілізовані й нецивілізовані, — і «зняв» цей поділ звертанням до священного права кожного народу влаштовувати своє життя: «воно не прошене, не дане». Його велике гасло: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» — мало універсальний характер, і в «Кавказі» також бачимо багату і глибоку варіацію цієї світоглядної істини та цього живого почування.

На висоті цієї істини і цього світопочування Шевченко відкинув євроцентричну картину світу, — хоч водночас підставу для заперечення цього «геополітичного» христоцентризму шукає в самому Христі: як у Тому, для Кого і перед Ким усі рівносущі й рівноцінні.

Ось чому Шевченків «Кавказ» і своїм змістом — не інвектива, не ідеологічний памфлет, не політична сатира мовою поезії. І не тільки больовий сигнал з одної

точки земної кулі, з одного вузла організму людства. Це метафорична картина загального стану світопорядку, хвороби суспільної природи людства. Адже те, що дозволяє собі царизм чинити з народами Кавказу, характеризувало не самий тільки царизм, а й якість людства взагалі. Ось чому Шевченкові оскарження царизму переростають зрештою у моторошні запитання й рахунки до Бога.

Його оголене серце б'ється серед тяжких кривд, думка кидається від розпачу до віри і знову до розпачу, слово спалахує то святим гнівом, то гірким сміхом, то розпростертим співчуттям, то тяжкою сльозою, то судним криком. І мова ллється як гірська річка на перепадах, щомиті змінюючи напрям, бистрину і клекотання потоку...

Вирування сумнівів, проклять і надій... Але надія — над усе. Віра — над усе. Це щось інше, ніж упевненість у перемозі горців, — для такої впевненості підстав не було і немає. Це побажання-веління горцям і всім «лицарям волі». Це жадання перемоги добра над злом, це ствердження свободи як призначення людини і людства, це звага обстоювати правду перед Богом. І тут уже не мало значення, що волає Шевченко до Бога християнського про правду нехристиянських народів. Шевченків Бог — Бог усіх, хто хоче правди.

*Борітеся — поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!*

*Слово Просвіти. — 2011. —
14–20 липня. — Ч. 28 (613). — С. 7.*

ШЕВЧЕНКІВ КОНЦЕПТ «СЛОВО» У РЕЦЕПЦІ ДМИТРА ДОНЦОВА

150-літтю Шевченкового повернення
в Україну присвячую

Ірина ФАРІОН,
кандидат філологічних наук, м. Львів

*...Але вони нічого з того не схопили.
Його слова були для них закриті,
не розуміли сказаного.*

Євангеліє від Луки

Кожен в інших бачить передусім те, ким є сам. Тому таким притягальним для Дмитра Донцова був Тарас Шевченко — ідеалістичний, містичний, одержимий — той, що змагався не лише з оспалою малоросійською спільнотою, а й з самим часом. «Він є завеликий для нас, як і той час, що ми його тепер переживаємо», — ці слова Донцова про Шевченка стосуються повною мірою і його самого [6, с. 36]. Поряд із пристрасно глибинною «Присвятою» Івана Франка Шевченкові можна в один шерг поставити лише Донцовські слова — інтелектуальні ножі розуму та емоційні опіки почуттів. Вони ключ до Шевченкової містики та ідеалізму:

«Бундючному чужому протиставив величне й потужне своє.

Вказав охлялим землякам шлях великих націй.

Як метеор, пролетів він над нашою Елладою, не лишаючи наступника, бо генії не мають їх. Бо був фанатиком в добу безвір'я, патетиком — в добу буйного інтелектуалізму, аскетом — в добу матеріалізму.

Пригадав забуту правду, що не розніжений ліричний гуманізм є мірилом наших чеснот, а сила духу, вища за дочасне щастя і «благоденствіє».

Що не безсилим квилінням, лише «вогнем кривавим, пламенним мечем нарізана на людських душах» повинна бути наша Правда.

Хотів, щоб вогонь його слова перемінився в справжній вогонь, в якому спеліла б не лише срамотня дійсність, а й наша розщеплена душа, наше «згниле серце», яке не важиться піднятися на зло. [...]

Був голосом вопіючого в пустині, був пророком, світочем, що світив і горів, голосом труби архангельської, що будила мертвих з могил...» [4, с. 205].

Найпевнішою зброєю і в Шевченка, і в Донцова було Слово, що, за апостолом Павлом, «живе й діяльне, і гостріше від усякого двосічного меча: воно проходить аж до розділу душі й духа, суглобів та кістяного мозку, і розрізняє чуття та думки серця... Нема створіння, скритого від нього...» [Св. П., Послання апостола Павла, с. 273]. Поет іменник «слово» у різних граматичних формах в українських поетичних творах уживає 118 разів [8, т. 3, с. 1649–1651], весь словник мови Шевченка містить 178 випадків вживання цієї лексеми [11, с. 264–266] — це одна з найчастотніших мовних одиниць опису і пізнання світу. Найчастіше з іменників Шевченко вживає лексему Бог (76), зокрема в граматичних формах Бога (107), Боже (119) [8, т. 4].

Як голка нитку, так нав'язує до себе концепт слово — епітети — узгоджені та неузгоджені означення: слово тихе(є), правди, святее, боже(є), ласкаве(є), великеє, добре, нове, живе, мертве, сльози, істини, химерне, тихосумне, тихеньке, тихої любови, зле, незле, любови, щире, розумне, веселеє, богобоязливе, дівоче, забуте, благає, кротке, пророче, мудре, ветхеє, древле, розтленнеє, най-

краще, огненне, лихе [1, с. 38]. Гадаємо, що саме Біблія як настільна книга мислителя була джерелом його трактування концепта слова і частоти його вживання. Зокрема у Євангеліях цю лексему використано понад 90 разів, переважно в езотеричному та містично-креативному значенні: слово — Бог, слово — Дух, слово — істина, слово — дія, слово — вічність, слово — відплата, помста, слово — влада, сила: «Дух — ті слова, що їх я вимовив до вас, вони й життя», «Господи, а до кого ж іти нам? Це ж у тебе — слова життя вічного», «Коли ви перебуватимете в моїм слові, ви дійсно будете учнями моїми і спізнаєте правду, і правда визволить вас», «Хто моє слово берегтиме, повіки не побачить смерти», «А хто мене не любить, той і слова мої не береже. І слово, яке ви чуєте, не моє, лише Отця, який послав мене», «...слово твоє — істина» [Св. П., Євангеліє від Йоана, с. 122, 125, 126, 134, 137]; «чоловік житиме не самим хлібом, а кожним словом, що виходить з уст Божих», «Хай буде ваше слово: Так, так; Ні, ні, — а що більше цього, то від лихого», «За кожне пусте слово, яке скажуть люди, — дадуть відповідь судного дня за нього. Бо за словами твоїми будеш виправданий і за словами твоїми будеш засуджений» [Св. П., Євангеліє від Матея, с. 10, 12, 21]; «І дивувалися його науці, бо його слово було повне влади», «Що за слово, — що з владою й силою велить нечистим духам, і вони виходять!» [Св. П., Євангеліє від Луки, с. 79].

Донцов, як ніхто з його попередників і наших сучасників, формалізує Шевченкове слово як основну субстанцію творення світу, як інструмент сягання до душі людської, як матеріальне буття духу, а не як банальну одиницю номінації, комунікації — голої прагматики задля порозуміння. Ні! Задля горіння і творення у Божому Духові. Нема сенсу доводити енциклопедичність знань і вул-

канічність почуттів Донцова. Їхня довершеність — у вмінні майстра сягати джерел, не наслідків, а причин. З огляду на власну безпомилку заглибленість і детермінізм у судженнях, він сягає Шевченкових джерел розуміння природи слова не лише як філологічної одиниці, а і як інструмента творення світу. Донцовські міркування про Шевченкове слово структуруємо на три основні групи:

- містичне слово (тому що від Бога);
- креативне слово (тому що творить неповторну, національну людину і світ);
- дуалістичне слово: слово-правда (тому що Бог) — слово-лжа (тому що від лукавого).

МІСТИЧНЕ СЛОВО

Містика (з грецької *mistikos* — таємничий) — це віра в надприродне, таємниче, божественне та у здатність людини вступати в безпосереднє спілкування з потойбічним світом; у переносному значенні — це щось «загадкове», «незбагненне», але для Шевченка, де панує слово, нема загадковостей, позаяк у руках натхненної, одержимої, окриленої вірою людини воно завжди виконує функцію творення світу. Бо саме у такому значенні його використовував Господь. Про Боже джерело слова йдеться у відомих класичних рядках:

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється—ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди!*

[«Ну що б, здавалося, слова», 1848].

Як зауважує Донцов, «кожне його слово, а ще більше фраза, закривали в собі якусь містичну формулу, а її вирази не раз дослівно повторяли вирази на ту тему євангелістів або містиків» [4, с. 75]. Себто Біблія для Шевченка — джерело словосмислів. Загальновідомо, що у Біблії порушено низку кардинальних та універсальних для людства філологічних проблем, зокрема походження мови, стосунок мови до світу, її основна функція та зв'язок між мовою та народом. Ці проблеми втілено через «могутню творчу силу слова» [9, с. 126]: світ виник через слово — Господь вимовляв слово, і це ставало актом творення. Відтак постання окремих народів через вавилонське змішання мов і чудесне говоріння різними мовами, дароване Святим Духом різним апостолам на Святу Трійцю. Суголосний з Біблією визначний твір Константина Філософа «Проглас» до Євангелія, де викладено найважливіші філологічні ідеї, почерпнуті з біблійного джерела: 1) слово, злите з ученням Христа, є найбільшою духовною цінністю; 2) слово — могутній засіб етичного творення; 3) писемність побільшує силу слова: як неможливо пізнати краси, не бачачи, так і слово не увійде у душу без книги; 4) важлива зрозумілість слова: слово чужою мовою — як мідний дзвін; 5) народ без своєї писемности не може бути незалежним; 6) слов'яни володіють своїм словом і в цьому запорука їхнього духовного піднесення. Головний пафос цієї мовної концепції передусім у запереченні обраности якоїсь мови [9, с. 126–127, 129]. Всі ці ідеї знайшли свій вияв у Шевченковому концепті слово і в актуалізації більшості з цих ідей у Донцовському прочитанні Шевченка крізь призму концепта слово.

Донцов спостеріг, що «Шевченко особливо пере-

ймався найбільш езотеричним євангелістом св. Іваном, якого емблемою є якраз птах-орел, який потужним летом злітає до неба, до того, що «спочатку було» — до Слова, до найвищих вершин тайнознавства. Тому у Шевченка таке містичне значіння має Слово. Тому бере моту до свого «Сну» і «Послання» зі св. Іоана, тому у символіці поета таку роль грає вогонь — символ св. Духа, тому такі близькі й свійські Шевченкові апокаліптичні образи і грозьби автора Апокаліпсиса, як і його мова. Голос Шевченка порівнювали сучасники з громом архангельської сурми, а якраз Іоана і Якова прозвали за їх проповідь — «громовими синами» [4, с. 20-21].

Як відомо, Євангеліє від Івана розпочинається з'ясуванням причини світобуття: «Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було — Бог. З Богом було воно споконвіку. Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього», відтак «І Слово стало тілом, і оселилося між нами, і ми славу його бачили — славу Єдинородного від Отця, благодаттю та істиною сповненого» [Св. П., Євангеліє від Йоана, с. 113], себто Слово втілилося в Ісуса Христа, що зійшов на землю, аби повірили в нього і стали «синами світла». Це і виписав поет у «Неофітах»:

*...А ти
Возстав од гроба, слово встало,
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.
[...]
І тихим, добрим, кротким словом
Благовістив їм слово нове,
Любов, і правду, і добро,
Добро найкращеє на світі,*

То братолюбіє («Неофіти»).

Як для Шевченка, так і для Донцова екзистенційно неприйнятними були люди з роздвоєною психікою, нецілісні та непослідовні, про яких найкраще висловився апостол Яків: «Двоєдушні люди нетверді в путях своїх», тобто люди з роздвоєною думкою, що не знають, де правда, де брехня, ні за ким, ні кудю йти, і з роздвоєною душею — які не вміють всім серцем горіти вірою і поривом до одного, хитаються між добром і злом, між правим і лівим, — завше будуть нетверді в путях своїх...» [Св. П., Послання Якова, с. 79]. Саме апостолові Якову належить часто вживана у Шевченка містична словосполучка «слово правди»: «Він забажав нас породити словом правди, щоб ми були немов первістками його створінь» [Св. П., Послання Якова, с. 284].

Особливий контакт у поета з Божою Матір'ю. Донцов заострює увагу на поетовому проханні-молитві до Діви Марії подати «святеє слово» як «правди голос новий», аби вогненною силою цього слова, себто через його природу Святого Духа змінювати українських людей на їхній землі — бо це слово, як ладан у кадилі, очищує, відводить нещастя і, за Авіценною, закріплює єство. Звідси унікальна Шевченкова метафора слова як «Божого кадила, кадила істини». Це метафоричне «Божее кадило істини» Донцов протиставляє «брехливим словам лжевчителів «современних вогнів» [4, с. 185], що і сьогодні штучно піротехнізують у новітніх теоріях про комунікативно-прагматичну природу слова та мови:

*Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
[...]
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,*

*Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божее кадило,
Кадило істини. Амінь*

【«Неофіти», 1857】.

У поемі «Марія» сповна здійснився заклик поета силою вогненного, себто одухотвореного слова, розвіяти людський страх та зневіру:

*І ти, великая в женах!
І їх унініє, і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огненным словом!*

【«Марія», 1859】.

Містичне Шевченкове звернення до Бога має виразне національне звучання, висловлене через присвійний займенник наш у поєднанні з абсолютними синонімами правда — слово:

*Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало;
І виблагав. Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка...*

【«Марку Вовчку», 1859】.

Не випадково містична функція слова найповніше розкрита в останній період творчості у творах біблійної тематики «Неофітах» та «Марії». Як зауважив Ю. Шеве-

льов, «то були роки, повні біблійних видінь, які віщували криваву кару, помсту, що мала впасти на грішників та експлуататорів...»: «Вас найде ... всюди правда-мста...» («Осії. Глава XIV») [13, с. 90].

Було б дивно, коли б Донцов не нанизав на цю Шевченкову «правду-мсту» словесні імперативи своїх улюблених мислителів пізнього Середньовіччя, зокрема Лазаря Барановича з його збіркою «Меч духовний», де зазначено: «Сам же імій в устах своїх меч — воюющую свою Церкву... Сам Христос приїде з небес в мир цей з мечем, глаголя: не приїдох воврещи мир, но меч»*. Вторить йому і знаменитий проповідник Йоаникій Галатовський (збірка «Ключ розуміння»), на думку Донцова, «ще більш містичною мовою на ту саму тему»: «Нація українська живе під небесним знаком Скорпіона, а той неласкавий і гнівний скорпіон своїм небесним впливом спонукає народ український до війни» — на боротьбу духову і оружну проти варварів, кріплячи «серце вірою, а ум кріпостю»... [4, с. 196-197]. Шевченко, впевнений Донцов, знав, за Макарієм Великим, що — «де Дух Святий, там, мов тінь, ідуть гонення і брань». І тільки «святим огненным словом» можна зробити з трупів — живих людей, створених за Божою допомогою, активних борців за свободу [4, с. 87].

Містичність Шевченкового слова у сяганні його божественних джерел, в оперті на біблійні тези як єдино правдиву основу людського буття і в усвідомленні власної місії. За Донцовим, поетова віра була непорушна, «і ясна кожному, хто, як колись, братчики, — бачать над головою поета незримий вогонь, що зійшов на нього згори, полум'яний язик, який колись зійшов на апостолів, і дав їм силу змінити обличчя нашого світу», «пламенем взялось» його слово пророка, «трубним гласом» звістував він їм Правду, відкрити його віщому зорові» [4, с. 81, 23]. Спіл-

куючись зі Словом-Богом, Дівою Марією, апостолами та пророками, Шевченко сам своєю одержимою словотворчою діяльністю та непохитною біблійною вірою набув статусу національного пророка: «Він сам мав інтенсивну віру у своє призначення пророка, що має збудити своїм словом «приспану» Україну. Вірить, що його слова, його дума «огнем-сльозою упаде колись на землю», воскресаючи мертвих душею» [4, с. 185]. Суголосні з Донцовськими і слова Є. Сверстюка: «Бог послав його з великою місією слова, щоб він зійшов на ту гору з самісіньких низин. Усе тут ясно, усе, як притча» [10, с. 354].

КРЕАТИВНЕ СЛОВО

За Донцовим, Шевченко «вогнем — розпеченим залізом свого слова — прийшов [...] гоїти рани анемічної сучасности», він «...розпанахував гниле серце вогнем свого слова», «проганяв диявола словом» [4, с. 205, 216]. Ця одержима поетова праця лікаря-учителя-езотерика-пророка мала за основу креативне трактування природи слова: а) первинність духового чинника над матеріальним: «Слово, натхнуте вірою в свою силу, в примат духового чинника — творить дива, і в життю людини і нації. Він це знав, знав, що Вища сила, яку прикликали до себе євангельські хворі, сила незрима, духовна, — лікувала фізичні недуги і душевні, творила дива і в царині фізичній» [4, с. 79];

б) національна окремішність через слово у протиставленні свій-чужий: «Прийшов час, те слово ожило, пламенем взялось і запалило оселі займанців...», «лукавим їх словам не треба йняти віри» — звідси одна з основних максимів Шевченка: «любови хто не має до рідної країни, — той серцем дід, каліка» [4, с. 69, 194].

Шевченків примат духового первня над матеріальним,

втіленим у слові, сягає давніх філософсько-релігійних систем, зокрема суджень Геракліта та Платона. Як спостеріг Донцов, «життєва філософія Шевченка — це була філософія Геракліта Ефеського і та, яку знайшов у старій, головню релігійній нашій літературі. Він хотів, щоб з його слова вирости «мечі обоюдні», і чи не сказав св. Павло, що «слово Божіє» — це меч духовий? «Все йде, все минає», — вчив поет, як і Геракліт. Мотором життя, рушійною його динамічною силою не є матерія, вічно мінлива у своїх виявах і формах, а незримий духовий чинник, «вічний без краю» [4, с. 33]. Інакше, видиме тимчасове, незриме — вічне. Не випадково тим Гераклітовим висловом розпочинаються знамениті «Гайдамаки» поета, історія повстанчого духу яких невмируща, про що свідчить пам'ять-оповідь самого поета, почерпнута зі спогадів свого діда й адресована наступним поколінням як історія, що насправді не минає, а духотворює. Приклад цього Холодноярівське повстання у час московсько-більшовицької окупації 1917–1921 рр. Прикметно, що у «Гайдамаках» маємо чи не найяскравіші мазки про слово не лише як «сльозу» — що може бути ще чистіше і щиріше за неї? — але про «розумне ваше слово / Брехнею підбите» і про «раду лукаву» з її «мертвим словом» як Шевченкову реакцію на рекомендацію йому писати російською мовою... Так невидимо-духове неминує трансформується в духово-національне, якому поет складає найвищу шану у цьому самому творі: «Не одцуравсь того слова, / Що мати співала...» — родинна історія як історія одуховленої нації.

Ідеологію його вулканічних «Гайдамаків» блискуче вивів Донцов: «Що ліпше боротьба від цвинтарної тиші миру. Що ліпше і доцільніше віра від сумніву. Що нема минулого, яке б не стало майбутнім для тих, що хочуть його воскресити. Що єдиною вартісною річчю на світі

є творча думка, посилена вірою («фантазія», як він її звав), яка формує життя. Що нема ні неможливого, ні можливого, лише бажане, в яке віриться гарячою, безсумнівною вірою» [4, с. 205]. Донцов наголошує на Шевченковій безмірній вірі в творчу силу думки. Поет казав: «Міцно захотів — наполовину зробив» — і тут вона — сила духового первня над матеріальним [4, с. 151–152]. За Платоном, Слово має силу безпосереднього переконання — як Краса, Слава, Насолода [3, с. 638]. У Шевченка це ще більша міра насолоди: «Слово моє, сльози мої, / Раю ти мій, раю!» («Чигрине, Чигрине», 1844).

Проте найпрямішим джерелом Шевченкового усвідомлення креативності слова, безсумнівно, є Біблія, зокрема повчання Ісуса Христа: «А кожний, хто слухає ці мої слова й не виконує їх, подібний до необачного чоловіка, який збудував свій дім на піску», «...і він словом вигнав духів і зцілив усіх недужих» [Св. П., Євангеліє від Матея, с. 15] та розмисли апостола Якова: «Будьте виконавцями слова, а не лише слухачами, самі себе обманюючи. Бо хто лише слухає слово, але його не чинить, той подібний до чоловіка, що розглядає у дзеркалі обличчя, яке має від природи: ледве поглянув на самого себе, відійшов і зараз же забув, який він» [Св. П., Послання Якова, с. 284]. Найповнішу картину перетворення світу через Слово-Правду Шевченко змальовує у своєму біблійно натхненому творі «Ісаія. Глава 35». Донцов, акцентуючи на креативності слова, аналізує цей твір у контексті панування темних сил над Україною, які можливо усунути лише знову відшукавши шлях до Холодного Яру з допомогою власного Слова-Правди, а не фальшивих ідолів та пророків [4, с. 186]:

*Тойді, як, Господи, святая
На землю правда прилетить
Хоч на годиночку спочить,*

*Незрячі прозрять, а кривие,
Мов сарна з гаю, помайнуть.
Німим отверзуться уста;
Прорветься слово, як вода,
І дєбрь-пустиня неполита,
Зцілющою водою вмита,
Прокинеться; і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть.*

[«Ісаія. Глава 35», 1859]

Національна окремішність через слово у протиставленні свій-чужий — це другий напрям Шевченкового трактування креативності слова. Гадаємо, поет інтуїтивно відчував внутрішню форму цієї лексеми, себто її етимологію — слово як щось винятково своє: «В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля» і водночас часте протиставлення слов'янства «німецькій пучині»:

*І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любови
Навіки і віки!
І потекли в одно море
Слов'янській ріки!*

[«Єретик», 1845]

В етимології макроретноніма слов'яни заковано тисячолітню норму їхнього самоототожнення, а саме тих, що ясно говорять, тобто «свої», «наші». Тих «своїх» об'єднувала передусім зрозумілість мови, що прочитуємо з етимології слов'яни — від «слыть, слову/слыву» у значенні «чути, слухати, бути зрозумілим». Звідси і спільнос-

лов'янський апелятив свобода (слобода) як сукупності своїх, належності до свого роду, що «сягає ідеології древнього роду». Отже, головна вісь пізнання свідомості давнього часу — це дихотомія «своє» — «чуже» передусім через слово [12, с. 8, 90, 175, 177, 210, 226]. Вперше це теоретично виписано, а відтак перетворено в мітологему у «Прогласі» Константина Філософа: слов'яни володіють своїм словом, на відміну від німців — німих і невігласів (без голосу): «слышите оубо, народи словъньсти. Слышите слово; от Бога бо приде» [9, с. 127].

Відтак Шевченко здійснює виняткову свою національну креативність слова, виражаючи її в легкій і приступній метафорі обробітку власної землі — але духового поля, що взорована на Ісусову притчу про сіяча, у якій поет є тим «хто слухає і розуміє слово, і плід приносить; і видає один у сто разів...» [Св. П., Євангеліє від Матея, с. 22–23]:

*...Орю
Свій переліг — убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть.
[...]
Чи не дурю себе я знову
Своїм химерним добрим словом?
Дурю! Бо лучше одурить
Себе-таки, себе самого,
Ніж з ворогом по правді жить
І всує нарікатъ на Бога!*

[«Не нарікаю я на Бога...», 1860]

Поет виповідає типову для нього й Донцова категоричну неприйнятність вирішального впливу зовнішнього світу, компромісів та філософії меншого зла — ворога

не буває меншого чи більшого, і не ворог провина тобі: «Не тому терплять люди, що гноблять їх царі, а тому їх гноблять, що дрібніють вони душею» [7, с. 525]. Головний третейський суддя у буттєвих шуканнях та утвердженні — це внутрішньо відчуте «своє химерне добре слово». А відтак особливий, подвійний наголос на собі самому на своєму виборі, своєму слові («Себе-таки, себе самого...»). В інших творах ця індивідуальна парадигма буття, підлегла лише Господові як Слову, виражена в присвійних займенниках наш та моя:

*Праведная душе, прийми мою мову
Не мудру, та щирю.*

[«На вічну пам'ять Котляревському», 1838]

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.*

[«До Основ'яненка», 1839]

Ці два уривки містять експресивне означення мови та слова як «не мудрих» і «не хитрих». Помилково шукати семантику цих лексем у їхньому прямому значенні. Джерело такої атрибутивності — містичні ідеї з послань апостола Павла про те, що «Бог правдомовний, а кожний чоловік брехливий». Писано бо: «Знищу мудрість мудрих і розум розумних знівечу!» [Св. П., Послання апостола Павла, с. 192, 208]. Знаковим у поета є прикметник хитрий. Словник староукраїнської мови XIV—XV сто-

ліття не містить цієї лексеми, хіба її похідники хитре, хитрость зі значенням «лукаво», «лукавство» [ССУМ XIV—XV, т. 2, с. 507], що має також значення «грішний, нечестивий; біс, диявол», первісно походючи від псл. *lokačь* «вигнутий, кривий; хитрий, підступний» [ЕСУМ, т. 3, т. 303]. Отже, з огляду на містичний релігійний дискурс Шевченкових творів та його блискуче знання Біблії, маємо протиставне вживання не хитрого і не мудрого слова як божого, а не грішного: «Нехай ніхто себе не обманює! Як комусь із вас здається, що він мудрий у цьому віці, хай дурним стане, щоб зробитися мудрим; бо мудрість цього світу — глупота в Бога. Написано бо: «Він ловить мудрих їхніми хитрощами»; і ще: «Господь знає думки мудрих, що вони марні» [Св. П., Послання апостола Павла, с. 210]. В українській літературі ці ідеї глибоко розвинув у своїй творчості один з улюблених Донцовських авторів пізнього Середньовіччя Іван Вишенський, що постійно апелює до апостола Павла (як свого вчителя) в тій частині його послань, де мудрість світу цього протиставлено силі Божій: «И слово мое и проповѣдь моя не по препрению чловѣческаго мудрости словесех, но въ явлении духа и силы, бо вѣра ваша не в мудрости чловѣчествѣй, но в силѣ божий будет» [2, с. 205].

Чи не найвищої протиставності своє слово чужому набуває в уривкові з «Гайдамаків», де виписано екзистенційний антагонізм через займенниково-іменниковий концепт ваше слово та головне вістря Шевченкового буття я, себе, моїй, здійснене «у моїй хатині» — власним, ні від кого не залежним місцем під сонцем:

*Спасибі за раду.
Теплий кожух, тільки шкода —
Не на мене шитий,*

*А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте... кричіть собі,
Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу.
Ви розумні люди —
А я дурень, один собі
У моїй хатині
Заспіваю, заридаю,
Як мала дитина.*

А далі — силою цього свого слова — розгортається широка панорама гайдамацького повстання. Поет радіє, що герой його, одержимий містичною любов'ю, правдою та родовою пам'яттю,

*Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець, сумуючи,
Співає під тином.
Любить її, думу правди,
Козацькую славу,
Любить її.*

Подальше розгортання теми загрозової чужості звучить у рядках осуду лжевчителів («Були лжепророки в народі, і у нас будуть лжевчителі. І многі підуть за їх пагубною наукою», «Стережіться лжепророків, що приходять до вас в овечій одежі, а всередині — вовки хижі» [Євангеліє від Матея, с. 14]):

*Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли*

*Великих слов велику силу,
Та й більш нічого.*

«І мертвим, і живим,
і ненарожденним землякам...», 1845)

Шевченкове слово у його головній креативно-містичній функції чинило глобальний поділ, абсолютно не співмірний із реальністю: на живих та мертвих у значенні ідеальних, що одержимі Словом-Духом, та матеріяльних, визначених словом як номінацією та комунікацією. Це найкраще найгострішими почуттями висловив Григорій Квітка-Основ'яненко: «Шевченко широко обняв Україну з її могилами кривавими, з її страшною славою, і з того часу всі у нас поділилися на живих і мертвих, не прозрілих і на воскреслих...» [4, с. 76].

ДУАЛІСТИЧНЕ СЛОВО: СЛОВО-ПРАВДА (ТОМУ ЩО БОГ) — СЛОВО-ЛЖА (ТОМУ ЩО ВІД ЛУКАВОГО)

Цей світ дуалістичний. У нашому випадкові не в сенсі єдності двох першоначал — духу і матерії, а в сенсі його внутрішнього роздвоєння. Апостол Яків промовляє: язиком «ми благословляємо Господа й Отця і ним кленемо людей, що створені на подобу Божу. З тих самих уст виходить благословення і прокляття. Не слід, брати мої, щоб це так було. Хіба криниця з одного джерела б'є солодким і гірким?» [Св. П., Послання апостола Якова, с. 286].

Йдеться також про слабкість людської природи, що не вміє дійти згоди сама з собою і визначити гармонійної системи цінностей, позаяк «на місце «розума святого» по-

ставлено «людський розум». Донцов зауважує, як висміював поет тих, що своїми «лукавими устами й язиком велеречивим» — «возвеличили на диво розум наш і наш язик», та ще й кидали зухвалий виклик Творцеві — «тай де той пан, що нам закаже і думать так і говорить»? Як глузував з тих лжевчителів нашого «прогресивного» віку, які безумно твердили, що «немає Бога, тільки я!» — тільки вони і тільки їх плотський розум! Як пророче ворожив їм Шевченко, що хутко скаже той «пан» своє Слово, а тоді «пониче наче стоптана трава» і «думка їх, і їх слова»... [4, с. 77].

Про це слово-лжу з притаманним Шевченкові випіканням ран ідеться у біблійному «Подражанні 11 псалму». Поет сягає первинного джерела (Псалом 11–14), аби донести до загалу всю трагедію слідування народу за «лукавими» та «медоточивими устами», що, на жаль, завжди актуально:

2. *Спаси, о Господи!
Бо побожних дедалі менше,
бо правда з-поміж людей зникла.*
3. *Брехню один одному точать,
базікають облесливими словами й
нещирим серцем.*
4. *Нехай Господь заціпить усі уста лестиві,
язик велеречивий тих, що кажуть:*
5. *«Нашим язиком ми чудеса появимо,
і в нас є губи! Хто пан над нами?».*
6. *«Задля горя нужденних і зідхань бідних
ось я встану, — каже Господь, —
я дам спасіння тому, хто його прагне».*
7. *Слова Господні — слова щирі,
випробуване срібло, очищене від
землі, сім раз перелите.*
8. *Ти сохраниш, Господи, нас;*

ти збережеш нас від цього роду й повіки.

*9. Навколо грішники кружляють,
коли підлота людська виноситья.*

(Псалом 11–14, с. 624)

І псалом-джерело, і Шевченкове наслідування, чи церковнослов'янському — подражаніє, найбільш антагоністичний твір у сенсі зудару Божої Правди-Слова і людського слова-лжі з безперечною Божою перемогою Слова як сторожі народу. Апостол Яків людський язик називає «вогнем пекельним» і «світом неправди»: «Язика ж ніхто з людей не може вгамувати: він зло, що спокою не знає, наповнений смертельною отрутою» [Св. П., Послання апостола Якова, с. 286]. Цю «смертельну отруту» і Шевченко, і Донцов слушно вбачають у лжепророках, які люд «ловитимуть лестивими словами» — і за ними побіжить збаламучена юрба, серед яких і так звана змиршавіла «прогресивна «еліта» Заходу, з її політичними катедрами, де засіли люди зі звихненим мозком, з охлялим серцем, зі спаралізованою волею», а також «агенти московської орди...» [4, с. 197–198]. Кожному часові своє протистояння і сюжетні перипетії, одвічне, однак, протиборство між словом-правдою і словом-лжею. І тільки контакт із Божою силою, «що зветься молитвою», «убезпечить твердість душевну». На засланні Шевченко писав: «...така жахлива безнадійність, що тільки одна християнська філософія спроможна боротися з нею» [5, с. 261].

Поет, використовуючи біблійну колізію, емоційно посилює свій твір через пекучу метафорику: «кують кайдани в серці», в'їдливий сарказм «Цілюються і часу ждуть, / Чи швидко брата в домовині / З гостей на цвинтар понесуть?» із блискуче переданим торжеством жертвовної Божої сили «Ради їх, / Людей закованих моїх / Убогих, ни-

щих». Найвища нота піднесення знедоленого народу через Слово-Правду звучить у життєствердному церковно-слов'янськім «возвеличу» поряд з антонімом «малих»:

.....Возвеличу
 Малих отих рабів німих!
 Я на сторожі коло їх
 Поставлю слово. І пониче,
 Неначе стоптана трава,
 І думка ваша, і слова.
 Неначе срібло куте, бите
 І семикрати перелите
 Огнем в горнилі, словеса
 Твої, о Господи, такії.
 Розкинь же їх, твої святіє
 По всій землі. І чудесам
 Твоїм увірують на світі
 Твої малі убогі діти!

[«Подражаніє 11 псалму», 1859]

Як до істинного джерела звертається Шевченко до пророка Осії, що застерігає від молитви земним неправдивим богам, себто від втрати правдивих буттєвих цінностей: «Візьміть слова з собою й поверніться до Господа. Скажіть йому: «Прости всю беззаконність! Прийми те, що добре, і ми принесемо плід уст наших. [...] діла рук наших не називатимемо більше нашими богами...» [Св. П., Книги пророків: Осії, с. 1030]. Поет, як стверджує Донцов, «був до глибини душі перейнятий думкою про примат духового первня над матеріяльним, певний безмежної креативної, творчої, ефективної сили натхнутої вірою думки, креативної сили слова. «Нове слово», яке «надхне, накличе, нажене» воскресла правда й «між люди криком пронесе», — таке слово, — був він певний, — «і люд окрадений спасе» [4, с. 79]:

Скажи їм ось що: — Брешуть боги,
 Ті ідоли в чужих чертогах,
 Скажи, що правда оживе,
 Натхне, накличе, нажене
 Не ветхеє, не древлє слово
 Розтленное, а слово нове
 Меж людьми криком пронесе
 І люд окрадений спасе
 Од ласки царської...

[«Осія. Глава XIV», 1859]

Водночас чи не найвищу девальвацію слова описано у гостросатиричному творі «Мені здається, я не знаю» (1850), де поет висміює і викриває тих, що «купалися в гріхах», що «Ріками сльози розлили, / А кров морями» — і самі неминуче стали жертвами власного зла:

Де ж слава ваша? На словах!
 Де власть великая? В склепах,
 В склепах, повалених катами,
 Такими ж самими, як ви,
 Жили ви лютими звірами,
 А в свині перейшли!..

Натомість, як уже зазначено вище, «Правди слово, / Святої правди і любови...» втілює себе через дві зазначені функції — містичну й креативну. Воно завжди знаходить благодатну ниву, щоб плодоносити. У «Неофітах» «слово правди» свого сина переймає матір:

І ти слова його живії
 В живу душу прийняла...
 І на торжища, і в чертоги
 Живого істинного бога
 Ти слово правди понесла.

[«Неофіти»]

У житті нашої нації світло цієї «своєї Правди» «запалив Шевченко словом своїм, закликаючи із многих «званих» немногих «зібраних» на боротьбу зі «сліпими вождями сліпих» і з сучасними і «грядучими тиранами» України і світу, за якими — у страшну заповіджену ним годину побіжить збаламучена юрба» [4, с. 197–198]. Сама присутність у нашій культурі людини, що в цьому розтерзано-дуалістичному світі за найбезнадійніших політичних обставин і морального зміління людини, не вагаючись, заякорилась у Божі глибини абсолюту («...в духовій діяльності середня дорога веде до нічого. Волів рішучий удар обухом, аніж дерев'яну пилу чеканя» [4, с. 154–155]) є голосним дороговказом. Не всі, що слухають, почують це.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко В. С. Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка: Словник-показчик. — Дніпропетровськ, 1982.
2. Вишенський Іван. Твори. — К., 1959. — 267 с.
3. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. — К., 2008. — 720 с.
4. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря. — Стрий, 2008. — 230 с.
5. Донцов Дмитро. Хрестом і мечем. Твори. — Тернопіль, 2010. — 316 с.
6. Донцов Дмитро. Шевченко і наша генерація // Літературна есеїстика. — Дрогобич, 2010. — С. 27–36.
7. Донцов Дмитро. Ідеї Шевченка про Бога і націю // Літературна есеїстика. — Дрогобич, 2010. — С. 522–526.
8. Конкордація поетичних творів Тараса Шевченка / Ред. й упорядн. О. Ільницького, Ю. Гавриша. — Едмонтон — Торонто, 2001. — Т. 3, 4.
9. Мечковская Н. Б., Супрун А. Е. Знання о языке в средневековой культуре южных и западных славян // История лингвистических учений. Позднее средневековье / Отв. ред. А. В. Десницкая. — Санкт-Петербург, 1991. — С. 125–181.

10. Сверстюк Євген. Рік високого сонця // На святі надій. Вибране. — К., 1999. — С. 321–368.
11. Словник мови Шевченка: У двох томах. — К., 1964. — Т. II.
12. Трубачев О. Н. Етногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. — М., 1991. — 271 с.
13. Шевельов Юрій. 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Праці філологічної секції. — Львів, 1992. — Т. ССXXIV. — С. 89–106.

Умовні скорочення

- Св. П.** — Святе Письмо Старого та Нового Заповіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. За дозволом церковної влади. — Ukrainian Bible 63 DC, United Bible Societies, 1991.
- ССУМ XIV–XV** — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У двох томах. — К., 1977–1978.
- ЕСУМ** — Етимологічний словник української мови: У семи томах / За ред. О.С. Мельничука. — К., 1982–2006. — Т. 1–5.

*Слово Просвіти. — 2011. —
19–25 травня. — Ч. 20 (605). — С. 6–7;
26 травня — 1 червня. — Ч. 21 (606). — С. 6–7.*

«КОЛИ Б ТО БОГ ДАВ МЕНІ ПРИТУЛИТИСЯ ДО УНІВЕРСИТЕТУ»

До історії призначення Тараса Шевченка вчителем
малювання університету Св. Володимира
(з документальних джерел)

Надія ОРЛОВА,

Національний музей Тараса Шевченка, м. Київ

Тарас Шевченко любив Київ. Центром науки й передових думок у місті на той час був університет Св. Володимира. З багатьма викладачами, студентами закладу був знайомий та приятелював Тарас Григорович: М. Іванишевим, М. Костомаровим, О. Селіним, К. Павловим, В. Білозерським, О. Марковичем, М. Гулаком, П. Чуйкевичем — можна назвати ще багато імен. Близьким другом поетові став перший ректор університету, людина енциклопедичних знань Михайло Максимович.

У новому приміщенні університету розташовувалася Тимчасова комісія для розгляду давніх актів (Археографічна комісія), із 1845 року співробітником якої був Шевченко.

Оселившись у Києві в травні 1846 р., поет виявив бажання працювати вчителем малювання в цьому закладі. Історія призначення його в університет на вакантну посаду вчителя малювання дуже цікава. Спробуємо прослідкувати розвиток подій, узявши за основу документи.

Викладав малювання в університеті художник Каптон Павлов. 25 років його педагогічної діяльності (враховуючи 19 років роботи в Ніжинському ліцеї князя Безбородька) закінчувалися восени 1845 р. За станом здоров'я К. Павлов мав намір вийти на пенсію. З певних причин

він у відставку не пішов, а працював ще рік вчителем малювання, хоч тоді вже був претендент на його посаду.

Ще в жовтні 1845 р. звернувся до Ради університету з проханням призначити його вчителем малювання художник Павло Шлейфер, який разом із Тарасом Шевченком навчався в Імператорській академії мистецтв. 1849 р. Шлейфер одержав звання некласного художника-архітектора і викладав малювання в Павловському кадетському корпусі, Інституті шляхетних панянок, разом із Шевченком працював в Археографічній комісії.

Активно домагався цієї вакансії й поміщик з Подільської губернії художник Наполеон Буяльський, який у 1828–1832 роках навчався у Берлінській, Дюссельдорфській і Паризькій академіях мистецтв. 1845 р. він звернувся до Ради університету та до куратора Київського навчального округу з проектом відкриття в Києві школи живопису, яке, за його словами, уможлиблювалося лише за умови посади вчителя малювання в університеті. Плани Буяльського щодо відкриття художньої школи підтримала Рада Академії мистецтв. Ще 1837 року конференц-секретар Петербурзької академії мистецтв Василь Григорович (родом з України) склав проект заснування такої школи в Київському університеті, яка мала б перерости у філіал Імператорської академії.

Наполеонові Буяльському відмовили в посаді. Причиною стала відсутність свідоцтва на звання художника. З цією перепоною він упорався. Одержав спеціальну програму в Академії мистецтв, і 1846 р. йому було присвоєно звання вільного художника. Водночас, заручившись підтримкою Петербурзької академії мистецтв, зробив подання вдруге. Але знов одержав відмову від куратора Київського навчального округу О. Траскіна. Підставою послугувало розпорядження Миколи I від 23 квітня

1839 р. про обмеження прийому на службу в державні установи поляків з Правобережної України.

Третім кандидатом на вакансію вчителя малювання став випускник і академік Петербурзької академії мистецтв Йосип Габерцеттель, який понад 20 років жив у Лондоні, опанував європейську школу живопису.

Домагався цієї вакансії й художник Беляєв, особа якого вимагає пошуку матеріалів. Про нього нема інформації в дослідницькій літературі. Згадку знаходимо в документах Київського навчального округу. У звертанні О. Траскіна до Ради університету з приводу призначення вчителя малювання повідомлялося: «Сообщая о сем Совету университета Св. Владимира, я имею честь препроводить на заключение Совета присланную ко мне академиком Габерцеттелем просьбу с приложениями об определении его учителем живописи в университете Св. Владимира и покорнейше прошу представить мне свое мнение: кого из имеющих в виду кандидатов признает Совет достойным открывающейся вакансии.

При сем возвращается вытребованное от господина ректора университета Св. Владимира дело Совета по прошению Шлейфера и Беяева об определении их учителями рисования в университете» (підкреслення моє — *Авт.*).

Вибір Ради університету і цього разу був на користь Шлейфера, про що й повідомляв ректор університету В. Федоров куратора навчального округу 25 листопада 1846 р.: «Совет признает достойным занять открывающуюся вакансию учителя рисования при университете Св. Владимира художника Шлейфера».

О. Траскін, маючи заяви художників-кандидатів на посаду вчителя малювання в університет Св. Володимира, змусив Капітона Павлова написати клопотання про від-

ставку. Правда, остаточне рішення про його звільнення було прийнято аж у листопаді після погодження з міністром освіти: «Вследствии прошения учителя рисования в университете Св. Владимира титулярного советника Павлова, я вошел с представлением к министру народного просвещения об увольнении по слабости здоровья вовсе от службы при университете».

Саме тоді, коли питання про призначення вчителя малювання було майже розв'язано, Тарас Шевченко подав заяву на здобуття цієї посади.

Він був добре знайомий з Капітоном Павловим через своїх друзів — викладачів університету. Можливо, Павлов і порадив Шевченкові обійняти посаду, що звільнялася. В обох художників було багато спільного: вони навчалися в Імператорській академії мистецтв. Павлов був співучнем К. Брюллова, Шевченко — учень Великого Карла.

Із кінця вересня і до середини листопада 1846 р. поета в Києві не було. Він виконував доручення Археографічної комісії на Поділлі й Волині.

Припускаємо, що митця поінформували друзі про дії претендентів, тому він також розпочав активну підготовку за право одержати місце в університеті. Гадаємо, що, заручившись підтримкою знайомих професорів, поет поспішив у Яготин до княжни Варвари Репніної, розраховуючи на її допомогу. У «Родословнику» Модзалевського знаходимо дані, що дружиною графа Уварова, міністра народної освіти, президента Академії наук, за діяльності якого і відкрито університет Св. Володимира, була молодша сестра матері княжни — Катерина Олексіївна Репніна.

На превеликий жаль, зміст клопотання Варвари Миколаївни до Уварових невідомий. Його існування підтверджують рядки з листа Шевченка до Варвари Репніної від

24 жовтня 1847 р.: «По ходатайству Вашему, добрая моя Варвара Николаевна, я был определен в Киевский университет, и в тот самый день, когда пришло определение, меня арестовали и отвезли в Петербург 22 апреля (день для меня чрезвычайно памятный), а 30 мая мне прочитали конфирмацию, и я был уже не учитель Киевского университета, а рядовой солдат Оренбургского линейного гарнизона».

«Прошение» Шевченка на одержання посади вчителя малювання написано 27 листопада 1846 р., де зазначалося: «Окончив курс учения в Императорской академии художеств в классе профессора Карла Брюллова и посвятив себя преимущественно изучению художественной стороны нашего общества, я бы желал употребить приобретенные мною в искусстве сведения на образование в оном молодых людей по тем самым началам, какие я усвоил себе под руководством знаменитого моего учителя. А потому осмеливаюсь всепокорнейше просить Ваше превосходительство определить меня на открывшуюся вакансию учителя рисования в университет Св. Владимира, где я, кроме преподавания живописи, обязываюсь исполнять безвозмездно все поручения начальства по части литографирования в состоящем при университете литографическом заведении». Те, що художник обіцяв безплатно виконувати літографії для потреб закладу, було дуже важливим аргументом на користь Шевченка, який добре знав діяльність і стан літографії, що була збитковою. Імовірно, мав надії на майстерню, щоб продовжити видання власних творів. Можливо, буваючи у майстерні, давав поради студентам. У спогадах студентів університету І. Клоповського, А. Солтановського зазначено, що Тарас Шевченко був професором малювання в університеті. Студент юридичного факультету О. Андріяшев називав поета «викладачем малювання в університеті».

Загальновідомий факт, що заяву на одержання посади написав (або ж переписав) власноруч О. Сенчило-Стефановський, а підпис «Тарас Шевченко» поет міг, гадаємо, поставити на чистому аркуші раніше, до від'їзду в Яготин, щоб заручитися підтримкою В. Репніної.

Кінна пошта з Києва до Петербурга діставалася за 10 діб. Губернаторська канцелярія й військові користувалися екстра-поштою. Два рази на тиждень до Петербурга вирушали ще й пасажирські диліжанси. Це може послужити аргументом висловленого припущення, чому заяву не писав сам Шевченко, оскільки був, імовірно, в Яготині. Як зазначено в працях дослідників радянського періоду, з етичних причин Шевченко не хотів писати заяву до звільнення Павлова. І коли Павлова звільнили, того самого дня О. Сенчило-Стефановський написав, або ж переписав, «прошеніє» на аркуші, де вже був підпис Шевченка.

Бажаючи залишатися і співробітником Київської археографічної комісії, заручився поет також підтримкою генерал-губернатора Д. Бібікова, звернувшись до нього листом 10 грудня 1846 р. Цікаво, що і цей лист писав за нього О. Сенчило-Стефановський. Мабуть, Шевченко цілком покладався на своїх друзів у цій справі: «...Имею честь всепокорнейше испрашивать Вашего благосклонного разрешения и содействия к определению меня на вакансию учителя рисования в университете Св. Владимира». Д. Бібіков не заперечував сумісництва і підтримав наміри Шевченка. 21 грудня відіслав клопотання графові Уварову.

Тарас Шевченко дуже хотів працювати в університеті й цікавився результатами конкурсу. «Коли б то ви були такі трудящі та добрі, щоб розпитать в університеті (хоть у Глушановського, він усі діла знає), чи я утверджений при університеті, чи ні... коли б то Бог дав мені притули-

тися до університету, дуже добре було б», — писав професорові М. Костомарову з Чернігівщини.

21 лютого 1847 р. граф Уваров ухвалив рішення на користь Шевченка: «...я представляю вам сделать распоряжение об определении исправляющим эту должность некласного художника Шевченко в виде опыта на один год, для удостоверения в его способностях...» Було зазначено, що із закінченням терміну дії рішення питання про перебування на посаді вчителя малювання Тараса Шевченка розв'язуватиме генерал-губернатор. Уже 2 березня 1847 р. на розпорядження наклав резолюцію «до виконання» куратор Київського навчального округу О. Траскін. Але наступного дня кураторові надійшов донос студента О. Петрова про існування в Києві таємного політичного братства, де було згадано Шевченка. Події розгорталися блискавично. 7 березня повідомили генерал-губернатора Д. Бібікова, який доповів про це начальникові III відділу О. Орлову. А вже 22 березня 1847 р. Бібіков підписав розпорядження про арешт і допит Шевченка й інших кирило-мефодіївців.

Посада вчителя малювання знову залишилася вакантною. Претенденти активізували зусилля. П. Шлейфер уважно слідкував за справою Шевченка. Вчергове О. Траскін подав клопотання на ім'я генерал-губернатора Д. Бібікова про призначення вчителем малювання Шлейфера у зв'язку з арештом Шевченка.

Д. Бібіков вирішив зачекати до розв'язання справи ув'язненого Шевченка. Можливо, він перестрашувався, йому не з руки було йти проти рішення графа Уварова. В архіві НМТШ зберігається справа А-18, спр. 13 секретної частини канцелярії попечителя Київського навчального округу, 1847, арк. 1, де міститься розпорядження графа Уварова кураторові Київського навчального округу

про виключення зі списків чиновників університету Костомарова і Шевченка та пояснення Траскіна: «Сделав распоряжение об исключении из списков адъюнкта Костомарова, имею честь донести вашему сиятельству, что учитель рисования Шевченко не был определен окончательно на службу при университете...» Отже, офіційно Тарас Шевченко не міг виконувати обов'язки вчителя малювання в університеті.

Не пізніше 22 травня Траскін подав нове клопотання генерал-губернаторові Бібікову про призначення вчителем малювання Наполеона Буяльського (вже втретє).

Ніхто із претендентів посади вчителя малювання не дійшов. Згідно з архівними документами, п'ятим охочим, хто обійняв посаду в серпні 1847 р. (призначення відбулося згідно з розпорядженням Бібікова), був художник із Чернігівщини, вихованець Академії мистецтв Г. Васько. Остаточо Г. Васька затвердив міністр народної освіти Уваров лише в травні 1848 р. Васько працював в університеті до 1863-го, тобто до ліквідації посади вчителя малювання згідно зі Статутом закладу. А Наполеон Буяльський таки відкрив школу живопису в Києві. Так закінчилася історія із заміщенням вакантної посади вчителя малювання в Київському університеті.

*Слово Просвіти. — 2010. —
18–24 лютого. — Ч. 7 (540). — С. 10.*

ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І ЧУМАЦТВО

Надія ЗЯБЛЮК,

провідний науковий співробітник ДМНАП НАН України,
м. Київ

Чумацтво — унікальне явище в історії нашої країни, породжене традиціями демократичного укладу українців. Воно не має аналогів у поліетнічній культурі світу.

Сіль і риба були головними товарами чумацької торгівлі.

Цікава етимологія слів «чумак», «соленик», «прасол», «уходник», «коломієць». Цими словами називали людей, що займалися торгово-візницьким промислом, цим своєрідним феноменом народного купецтва.

Колісками чумацтва, на наш погляд, є густозаселені Наддніпрянщина, де була велика потреба в солі, та Прикарпаття, де добували сіль ще від епохи неоліту. Згодом промисел поширився по всій Україні.

Батьківщина Тараса Шевченка — Звенигородщина — була значним осередком чумацтва протягом багатьох століть. Тут цей промисел затримався аж до початку ХХ століття. Чумаки мешкали в кожному селі й містечку. Виникло чумацтво на цій благословенній землі раніше, аніж козацтво, чи, може, водночас — питання окремого дослідження.

За писемними джерелами ХІІІ століття, сіль на Київщину завозили з Прикарпаття і Криму. Вже тоді їздили в Крим по сіль волами, запряженими в криті вози.

Непростою була доля чумацтва впродовж століть. Були й митарства, й розквіт, і занепад. Жило й розвивалося чумацтво насамперед зусиллями основних народних верств (козацтва, міщанства, селянства), позаяк держави,

що володіли нашими землями, не були зацікавлені в розвитку української торгівлі.

Литовсько-руський і литовсько-польський періоди (ХІV–ХVІ ст.) були доволі сприятливими для чумацького промислу. Виникають ярмарки, формуються центри торгівлі, здобувають магдебурзьке право міста, чумацький промисел охоплює значну частину людності.

За козацької доби (ХVІ — кін. ХVІІІ ст.) чумацтво бурхливо розвивалося на тлі загальнонаціонального піднесення. Наддніпрянщина стає головним центром чумацького промислу.

Із кінця ХVІІІ ст. — протягом ХІХ ст. чумацький промисел переживає великі зміни й перетворення: від торгово-візницького до суто візницького та аж до повного занепаду з появою залізниць.

За таких умов виникає нова галузь чумацького промислу — візництво. Чумаки, особливо менш заможні, за плату перевозять чужі вантажі. У першій половині ХІХ ст. вони перевозять, наприклад, дві третини хліба з усієї кількості, яка потрапляє в Одеський порт.

Зазнає змін форма організації чумацького промислу — валка. Зникають чотири- та шестиволові мажі (сіль уже продають пудами, а не мажами). Хліб із України регулярно вивозять за кордон через порти. Окрім хліба, чумаки везуть з України лляне насіння, вовну, сало, спирт, горілку, лісоматеріали, прядиво, віск, мед, смолу, поташ, дьоготь тощо.

Чумацтво ХІХ ст. досить широко висвітлювалося у літературі. А чумацтво Звенигородщини того періоду було ще й пов'язане з життям і творчістю Тараса Шевченка.

Після наполеонівських війн (початок ХІХ ст.) у Європі значно зростає попит на український хліб. Чумаки з

лісостепової та степової України перевозять до чорноморсько-азовських портів, а найбільше до Одеси, мільйони пудів українського зерна. Везли з поміщицьких маєтків здебільшого пшеницю. У перевезенні було задіяно не менше 500–800 тисяч пароволівих маж. Із Київщини 1833 року відправлено 300 тисяч четвертей зерна, а 1847-го — понад мільйон. Із Звенигородського повіту 1847 року відправлено до Одеси понад 60 тисяч четвертей зерна, зокрема 53 тисячі пшениці.

У середині XIX ст. на Київщині було до 17500 чумаків, що мали майже 70 тис. пар волів.

На Звенигородщині чумацтво з проведенням уманських віток залізниці від містечка Шпола до станції Вапнярка (1892 р.) помітно скорочується, а згодом і зовсім завмирає.

Вдавшись побіжно до історичного екскурсу, розглянемо етнографічні особливості чумацького промислу на Звенигородщині. Та найперше — про Тараса Шевченка і чумацтво.

Відомо, що батько Тараса Шевченка, Григорій, чумакував і возив до Одеси зерно. Через село Керелівку (тепер Шевченкове) пролягав чумацький шлях. Сам Тарас згадував, що його батько з братом Микитою були в Одесі. Десь року 1824 малий Тарас чумакує разом із батьком. Чи то хотів Григорій Шевченко звільнити сина хоч на якийсь час від лихої мачухи, чи то приохотити до чумацтва. Та, мабуть, їздив Тарас чумакувати не більше двох разів, бо навесні 1825 року батько помирає на 47 році життя. Чумакування Григорія Шевченка, очевидно, було однією з форм панщини. У той час перевезення хліба або інших вантажів вагою в 33 пуди парою волів на відстань 20 верств доброї дороги зараховували за день панщини. Чумаків-кріпаків посилали перевозити вантажі на відстань

до 200 верств від маєтку. Далекі ж перевезення хліба в Одесу здійснювалися за окрему плату на основі домовленості. Так, 1845 року чумакам за перевезення вантажів на відстань 10 верств платили по 20 копійок сріблом. За продаж одного воза привезеної солі чумаки Звенигородського повіту (40-ві рр. XIX ст.) одержували понад 16 рублів чистого прибутку.

Батько Тараса Шевченка — Григорій писався за документами тягловим господарем, себто таким, що мав не менше однієї пари волів, з якими повинен був працювати на поміщика. Такий тягловий селянин наділявся землею (півтори десятини на садибу та город, шість десятин орної). Господарство, що мало чотири воли, діставало чотири десятини землі на садибу, город і конопляник та орної 18 десятин у три поля.

Чумакувати своїми волами могли тільки заможні селяни. Пара рослих, міцних волів сірої чи голубої масті з великими рогами (чумакували тільки такими волами) коштували від 80–120 до 200–250 карбованців сріблом. Отже, щоб стати чумаком, потрібно було мати значні кошти на купівлю волів, мажі, реманенту, різних товарів для продажу, закупівлі солі, риби, інших товарів. Чумакував мусив компенсувати собі витрати та мати певний прибуток за свою нелегку працю. То чи такою бідною була родина Тараса Шевченка? Чи правдиві міфи про безпросвітні злидні? Що це не так, свідчать самі тільки розміри садиби батьків Шевченка та його рідних, зокрема на колишній садибі брата Йосипа в наш час розміщується чотири чималі садиби мешканців села.

Батьки й діди Тараса Шевченка були ані бідними, ані темними.

Андрій, прадід Тараса Шевченка по батькові, що прибув у Керелівку після Полтавської битви, ймовірно, був

козаком. Дід Іван, теж по батькові, — письменний і бувалий, знав багато історичних дум і пісень, чудовий оповідач, учасник Гайдамаччини. Батько — Григорій Шевченко — грамотний і майстровитий чоловік. Знався на ковальстві (в Моринцях, на садибі Копія, де мешкала тоді родина Тараса, була кузня, в якій працював Григорій), стельмахував, займався садівництвом і землеробством, любив книжки, щонеділі читав для домашніх «житіє святих». А щодо чумакування Григорія Шевченка, то, звісно, цим промислом могли займатися лише енергійні, кмітливі господарі.

Ніколи, за жодних обставин Тарас Григорович Шевченко не чувся кріпаком ні в житті, ні особливо в творчості. Не чулася упослідженими кріпаками й чимала родина Шевченків, яка була підступно (як і багато керелівців) передана у власність зрусифікованого німця Василя Енгельгардта, порідненого з Потьомкіним, усесильним фаворитом цариці Катерини. Справедливо зазначив Євген Маланюк: «Наш-бо селянин, двигаючи на собі почесний тягар вікових національних обов'язків і будучи фактично спадкоємцем періодично відмираючої шляхти, є, може, найбільшим аристократом серед селянства Європи».

Мати Тараса Григоровича — Катерина Бойко — розумна, лагідна, знала безліч пісень і гарно малювала. Не кріпачка, пішла заміж за кріпака Григорія Шевченка з великої любові. Уже тільки цей факт багато говорить про батьків нашого генія. А чи не був батько Катерини, Яків, нащадком чумаків-бойків із Прикарпаття? Ще так багато недослідженого про родовід Тараса.

Звісно, що для мудрого, освіченого Григорія Шевченка чумакування було не тільки повинністю. А для майбутнього великого поета й художника Тараса Шевченка дитячі враження від чумакування з батьком були глибокими й незабутніми, воістину тоді він пізнавав світ. Та-

расові, який виростав серед високих пагорбів, глибоких ярів-байраків, зелених лісів і садків, розкішних водоймищ, відкрився раптом безмірний, неосяжний степ. Степ, де скрізь гуляла воля, де шелестіла тирса про козацьку славу, де мріялося солодко й думалося легко, де стелився широкий чумацький шлях і під ногами, і над головою. А на шляху тому чумацькі валки: сила-силенна круторогих волів, і вози риплять, і мережані ярма скриплять. А біля волів — поважні, кремезні, рослі чумаки. Чумаки, які ще свято берегли свої прадавні традиції. Традиції, в яких жили найкращі риси від хліборобських і козацьких — жертвне служіння громаді, захист знедолених, чесність, справедливість, готовність подолати будь-які труднощі, безмежна любов до рідної землі.

Для Шевченка чумакування було не тільки дитинним минулим. Тарас у чумацькому середовищі вперше відчув себе справді вільним, гідним, рівним серед рівних, паном життя. І вже ніколи не сприймав і не мирився з неповажним, несправедливим ставленням до себе та таких, як сам.

Розповіді дідуся і батька, спілкування з чумаками, які бачили Великий Луг і Січ-Матір, які берегли в пам'яті перекази про козацьку звитягу, про запорожців та їхні курені, мали неабиякий вплив на формування поетичної, пристрасної, волелюбної та безстрашної, щедрої і незалежної натури Тараса Шевченка. А ще не могли не вплинути на незборимий дух Шевченка численні селянські рухи в 20-ті, 30-ті і 40-ві роки на батьківщині поета.

Тарас Григорович присвятив чумацтву чимало своїх поетичних («Чума», «Неначе степом чумаки», «Наймичка», «Ой не п'ються пива-меди»), прозових (повість «Наймичка»), художніх («Чумаки серед могил», «Коло Седнева») творів тощо.

Захоплювався Шевченко чумацькими піснями. За-

Шевченкіана

писував їх і чудово виконував (мав красивий, незвичайного тембру голос). Із чумацьких особливо любив пісні «Ой хто лиха не знає», «У Києві на риночку» тощо. Українські пісні допомогли Шевченкові пережити солдатчину. Саме на засланні писав Шевченко твори, що стосуються чумацтва.

У пам'яті зринали картини дитинства — «гладкий широкий степ», як «те море», «білолиций місяць» і розмови з ним, крутобок воли і мудрі чумаки. Спогади ті були як бальзам на душу в безсонні ночі трагічного буття. Буття, коли молодий, повний творчих поривань велетенський талант був відірваний від свого українського, рідного «тихого, ясного» світу і вкинутий до нікчемного, безнадійного, маловартісного чужого.

З усіх літературних джерел ХІХ ст. про чумацький промисел я не знайшла кращого, докладнішого опису чумацької садиби, аніж у повісті Тараса Шевченка «Наймичка». Для Шевченка, спостережливого етнографа, кожна річ, кожна деталь побуту мала неабияку вагу. В повісті «Наймичка» в описах саду, господарських будівель — спогади Шевченка з рідного села, з батьківської оселі.

Доводиться жалкувати, що Шевченко не зміг здійснити своєї мрії — написати ґрунтовну працю з історії України, що зібраний ним фактичний матеріал зник під час арешту. Це була б унікальна праця за своїм змістом, враховуючи вислів Тараса Григоровича: «Історія мого життя становить історію моєї Батьківщини», а також те, якої ваги у вивченні історії надавав Шевченко народнопоетичній творчості — «Наша пісня, наша дума не вмере, не загине, от де, люде, наша слава, слава України».

Слово Просвіти. — 2006. —
25–31 травня. — Ч. 21 (346). — С. 9.

«НЕ ВІРІЛИ, ЩО ВМЕР ТАРАС...»

Спогади про Т. Г. Шевченка правнучки по Йосипу
Параски Матвіївни Кириченко (1910–1989)

Людмила ІВАННІКОВА,

докторант ІМФЕ НАН України,
лауреат літературної премії ім. Олени Пчілки, м. Київ

У липні 1989 р. товариство «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка організувало фольклорно-етнографічну експедицію в Шевченків край. Очолив її відомий фольклорист, керівник хору «Гомін» Леопольд Іванович Яценко. Крім мене, брали участь іще деякі фольклористи-музикознавці: Ірина Джага, Ірина та Валерій Божко, учні 200-ї школи міста Києва. Ми побували тоді в двох селах — Стецівка та Шевченкове (Керелівка) Звенигородського району, записали величезну кількість календарно-обрядових, весільних, побутових пісень, дитячого фольклору, спогадів про голод 1933 року (опубліковані мною в книзі «Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив. — К.: КМА, 2006). У селі Шевченкове (а в народі його й досі називають Керелівка), я познайомилася з колоритною й талановитою жінкою, Параскою Кириченко, яка жила в дуже мальовничому місці, в звичайній селянській хаті під стріхою. Спочатку я обурювалася, що ця старосвітська оселя на дві половини береже в собі живий народний дух, дух Шевченкового краю і самого Тараса, бо овіяна вона спогадами про нього, які передавалися від покоління до покоління і які з побожністю слухала я в тихому присмерку теплого липневого вечора. Тож пропоную читачам «Слова Просвіти» деякі уривки з них, своєрідну народну інтерпретацію постаті великого генія.

(Для зручності суцільний текст поділено на окремі тематичні сюжети, в усьому іншому збережено особливості мови оповідачки).

ЯК ВІН УМЕР...

Як він умер... Та визвали ж усіх родичів туди ж, як його привезли вже в Канів на похорони. Поїхав це ж мій дід — був його племенник. І брати поїхали, й сестри поїхали його, дві сестри було, і брат Микита, і брат Йосип. І Ярина й Катерина. Це поїхали всі туди на похорони. А там же ж була така ж організована компанія, що його супроводжали. Це та, Репніна, що трохи вона за ним ухажувала, а він за нею. То як вони там уже проїжджали з ним, то вона винесла золотий піднос і на підносі хлібина з рушником.

Ну, так як привезли ж його туди в Канів, то той піднос так туди й поклали всередину, на могилу. І там засипали.

Але страшно ж не вірили, що то він там у могилі в тій. Не вірили, що це умер Тарас. Такі були люди, що це ж не вірили. І страшно добивалися, оце в усіх родичів, щоб ці родичі добилися, щоб відкрили, щоб їм попросяться з ним. А до їх підійшли оці-го, що це йо' там супроводжали, та кажуть:

— І не добивайтеся, бо це буде дуже дорого стоять, у вас не буде грошей чим заплатити, щоб це, значить, одкрити і закрити цю могилу (труну). Вона була окована. А вони кажуть:

— А ми попродамо воли й корови і виплатимо!

А потом підійшла друга компанія...

Ті підходять та просять, що добивайтеся, щоб відкрили. Вони страшно хотіли побачити, чи він же там є?

А ті другі підійшли та кажуть:

— І не добивайтеся, ніхто вам його не відкриє і ніхто вам його не покаже... Отак.

А ті, да страшно ж хотіли, щоб відкрили, то вони сказали:

— Скільки буде стоять це, ми зараз вам золотом заплатим, тільки нехай відкриють, щоб ми попросилися.

Вони страшно хотіли побачити, чи він там є. Бо його боялись. Він уже так страшно писав про все, що його вже боялися...

Ну то тоді ж вже ці родичі перестали добиватися, так уже попросилися там, похоронили...

А як уже ставили пам'ятник, осьо цей що зараз стоїть... То ту могилу почали розкопувати. Там хрест стояв. Є в мене фотографія десь така ні, що там могила і на могилі хрест... Почали розкопувати і хотіли ж таки одкопати і побачити, чи він там є. Були, видно, найняті, підослані...

А тоді як побачили, що її почали розкопувати, поставили туди сторожу. І та сторожа лежить — один з одного боку, а другий з другого боку із оруж'ям. О. Ну, тоді вже як ставили цей пам'ятник, то відкрили ж його цю могилу і витягли той таз (піднос?) і той таз має бути у музеї, там у Каневі.

Ми туди вишили рушник гарний... Їздили ми туди на екскурсію...

Ну, то це таке я знаю про Тараса...

ЯК СПРАВЛЯЛИ ПОМИНКИ В ЧОТИРНАДЦЯТОМУ

Тоді ж заборонили, щоб не балакали, не справляли ні поминок цих, ні дня народження, нічого. Стражники, урядники так і слідили за родичами, за цими.

Тепер же ж вони таки хотять отмітити. Це чотирнадцятого року було сто років, як він народився.

То що ж, як визвали цих родичів у цю управу, як тоді була, і приказали, щоб ніяких поминків не було.

А вони ходили до попа і просили попа, щоб він же ж одслужив службу, так як за покойника. А піп сказав:

— Отаку купу золота мені насипте, я служити не буду! Потому що мене виженуть звідсіль, виженуть із цього приходу зовсім. Бо нам заборонено.

Ну то вони... що ж робить? Як піп одказався, то вони тоді це в цього ж мого діда... Це він був Тарасів племенник. Під хатою був погріб, великий погріб. Вони туди нарізали колодочок і впустили туди дошки і на ті колодочки — такі, як це ми сиділи на їх (під хатою), — на ті колодочки переклали дошки по дві дошки — це такий через усей погріб був стіл. А то друга доска, що сидать, і з того боку. І всі родичі туди зашевкалися, залізли в той погріб, із корзинами, з тиквами, з закускою, з випивкою, і там почали вже гостювать, поминать його, і день народження справлять, і поминки. Поминали, поминали, поки випили! А як випили, то тоді й вей-вей. То тому, може, тра надвір, а тому, може, щось занудило... Та тут почали вей-вейкать. А ці ж стражники й урядники слідили за цим двором. Тоді вже вони зайшли сюди, та:

— А що це в вас таке?

А жінки, не довго думаючи, та та з тиквою, та з келихом, а та чушку з себе та скрутила голову, а та горсет скинула та вкютала...

— Ой, Марійка народила дитину, та оце ми родини справляли і хрестили, а-а-а-а! — тут її в пелені ту дитину!

А та налива все келихи їм цим стражникам, а та налива келихи, а та винесла закуску, а ті сидять уже, поховались у погребі та сидять нишком.

Та їх упоїли добре, та й вони подибали за ворота, а ті тоді продовжали аж до ранку.

А рано пішли та купили в одного садовника (ну, садовник, що він мав питомник свій) купили три дубки. І це

на цій садибі, де Йосип, брат був Тарасів, на цій садибі упоперек посадили: отак один дуб, отак другий і отак третій. Це три сини було в Йосипа. То вони так, як тоді розділялися садиби, на кожного сина батько одділяв, то це так буде вроді на Андрійовому, а це на Івановому, а це на Трохимовому. Тепер і цей згинув дуб, і цей, а на Івановому і зараз є...

*Ось і дуб той зелененький...
Вона, кучерява!
Бач, заснула, виглядавши,
Моя чорнобрива...*

То це вони так справляли в те врем'я народження й поминки. Потому що сильно забороняли.

ЯК ЧИТАЛИ «КОБЗАРЯ»

А в цього ж у мого діда — це дід мій син був Йосипів, Іван — та був «Кобзар», подарував йому Тарас. Чи він перший, чи не перший в його вже був, який він там був... То як уже ж... Це ж було чотирнадцятий год, як це справляли сто років. А той «Кобзар» оказався у нас, у моєї матері. Мати ж — це онука була Тарасова. Тепер же, як уже оце почалась революція, уже оце 20-ті годи почалися, 18-й і 19-й. Так півсела взнало, що це в матері такий «Кобзар», а їх же тоді було дуже мало! І нема ж грамотних, нема кому читать його! Але знають, то це ж так багато всього такого описував Тарас. То вони було насходяться повні-сінька хата до нас! Уносить мати два рядка соломи, розстелила по хаті... Хто на лаві, хто на стільці, хто отут на соломі — прямо так і лягають у хаті. І складаються гроші... Які тоді гроші ходили, я не знаю, бо ми ще були малі. То ми собі на запічку сидимо. А вони склалися й ходили й наймали Паламаренка Петра, не знаю як його по бать-

кові. Наймали, бо він був дячок і керував церковним хором. Він був грамотний. І наймали, щоб це читав для цієї всієї компанії «Кобзаря».

Чуїм — уже жінки шмаркають, уже сльози втирають... Це як Гонта порізав своїх дітей... То це ж таке було жалібне... То він, було, підряд читає. Це якісь празники, або ото ж свята всякі, або в суботу, це ж по суботах не робили. Це знову складаються, наймають цього ж діда Петра, і він це ж сидить коло столу. Там була якась лампа, висяща на дротині, якийсь каганець либав, він коло то каганця ж засідає, а всі тут покотом — хто сидить, хто лежить боком, чи як, і слухають це ж цього «Кобзаря». Це ж у те врем'я як мало було людей грамотних! Це на вес золота був грамотний чоловік. Це ж якось йому вдалось там на дяки вивчиться, то він учився там і грамоти. Мать', батько був, може, заможненький, такий шо вивчив.

То оце таке я знаю.

ЯК ПРИЇДЖАВ ТАРАС У ГОСТІ

А було як це мати розкажує, як оце приїжджає ж Тарас у гості. Мати моя родилася 1881-го году. Наталка Івановна. То, як приїжджав Тарас у гості, то цеж, було, десь збираються. А всі люди були в пана на роботі, на панщині. То він приїжджає там до кого-небудь це з родичів. А там була баба така, Лимарка, крива на ноги. То вона не ходила на панщину. Оце всі чисто на панщині, а вона вдень, було, ходить по всьому кутку, одпірає хату, бо їй ключі доручають, і сипле дітям їсти, і на спризьбі ставить, надворі. Це понагодовує тих дітей, обійде там...

А як він прийде, тоді ж він зве цю бабу, бо вже знали, і ця баба тут у цих родичів, у Шевченків, варить їжу там. Щось він там привозить. Горілку привозить. І та баба го-

товить там, бо це всі з панщини прийдуть, із роботи. І тоді сходяться чисто вже всі в цей двір, одне по одному ззивають їх усіх. Це вже тут буде вечеря.

Немає ж чарки в господарстві! Немає ж чим з тикви... Це ж він купить у тикву горілки, там, може, ще шо купує... І тепер він пішов в хаті знайшов — солянка, з дерева видовбана така. Їх тоді багато було, ще й я знаю їх, ті солянки. Висипав сіль насеред столу, випив, витер ту солянку, і це ж буде поштувать горілки.

ПОШТУВАВ ЧАРКАМИ ЯБЛУШНИМИ

А як другий раз приїжджав, то вже в сестри, в Ярини гостювали. То він обійшов, обійшов скрізь — нема ж знову чарки! Там яблуня, й зараз вона росте, тільки вона вже, знаєте, спортилась, та так один молодняк якось одчачнувся, та так упав, та отакого приріс, пустив корінці, то вони, ті яблука ше й досі там продовжаюця... І вони, ті яблука, такі як огірочки. Огірочки вони й називалися. Добрі яблука. І здорові, і довгі такі, бочоночком, а туди, до хвостика, гужче. І вгору гужче, до чубчика. І він понавидовбував із тих яблук чарок, і прийдуть же осьо з панщини, і він же буде поштувать чарками такими, яблушними... Повикручував усе з середини, і це вже чарки. То це тоже часто згадують таке...

«Я Ж ВАШ РІДНИЙ ДЯДЬКО!»

А то як приїхав раз — уже він вчився в Академії. Та вже ж у тому... у фракці в цьому, і шляпі... Та й прийшов сюди ж до Йосипа в двір. А тут діти усі ж були в дворі, три сини Йосипових. І вони тут усі табуном гуляють, у дворі. А він як зайшов у двір, а вони як полякались, бо це ж панів страшно боялись, бо пани били сильно. Та всі

чисто в садок! А городи були великі. Оцей дід, де прийняв Йосипа за дитину, дід і баба. Безрідні були, бездітні. Ну й цей же Григорій, батько Тараса, пішов договорився і всиновив туди сина Йосипа, Тарасового брата. Тепер же він, цей дід, робив своїми волами панщину, і це ж багато робив. То пан дав йому землі чимало, одмірив, і города дав. Воно же ж було пан там, то він дав наче йому на осадьбу. А в того діда й баби то вже була старенька хата. Ну вже цей Йосип там построївся і жив із дітьми.

То ці діти як побачили — пан! — то вони гвалт! І хто найменший, то вони його за сорочку, за руку і гайда туди в садок. А город великий був, і там у кутку, в садку був ліс, лісове дерево було засаджене так через весь город. То вони туди у лісок у той, діти. То він же ж їх гукав-гукав, гукав-гукав!

— Діти, та чого ж ви боїтесь, чого ви тікаєте, може ж ви чули, може ж вам розказували батьки, що у вас є дядько Тарас, я ваш дядько. Ну йдіть до хати, не бійтесь мене, я не пан.

Та узяв набрав грошей цих мідних, та сипнув їх: «Ідіть збирайте!»

А вони ж хочуть грошей, бо вони ж їх не мають... Та як начали ж підкрадатися, як начали — вирвали там усю траву, усей шпорич — збирали ж ті гроші. А потом він одступає і манить їх ше сюди, ближче до хати. Та вже гостинців давай сипать. Та насилу приманив тих дітей.

Приходять із панщини, а він і каже:

— Прокляті пани! Так налякують дітей, що вони ж бояться хтозна як і тікають. Я ж ваш рідний дядько, й ви од мене тікаєте!

Тоді ж уже він насилу їх приманив, старшенькі, а ті меншенькі вже там тягнуть їх за руки... Бо, казали, це була сестра цього ж, того діда, Васька. То була якась найменша

там, між ними. То вони її вдвох за руки, і гала, аж у лісок туди тікають. Бо пан же прийшов у двір.

Та вже ж тоже призвав сусідку ту ж бабу, то це вона варила їсти і тоді сходились усі родичі сюди вечерять уже. То це він тут солянкою поштував, а там уже з яблук, яблущні були чарки, надовбав.

«БУЛА Б ЗБУЛАСЯ Й ХУСТКИ ЯРИНА»

А то ще як він приїжджав да пішов до Ярини. А в неї в хаті сидить оцей же... соцький, чи як його тоді звали, що податки ці стягав із людей... Наче соцький! І та ж Ярина божиця, що нема ж чим заплатити, пани ж не платять! А де ж вони візьмуть грошей? Якби ше якесь багатство було тут вдома, щоб що продавати, щоб були якісь тут гроші в руках. Нема ж чим! Вона одчиняє скриню і витяга гарну хустку. Це що ще ж її батьки дали на придане, шерстяна хустка з китицями, і дає йому. А Тарас під вікном. І його так це вкололо! Вона ж плаче і каже, що нема ж грошей. А він одно — давай подати, і всьо. Вона дає йому ту хустку.

А тоді Тарас у хату, одібрав у йо' ту хустку і витяг із кармана гроші, і дав йому, цьому соцькому, та він пішов з хати. А то була б збулася й хустки ця Ярина.

ЯК ТАРАС РОДИВСЯ

Так дід розказував.

Що поїхав Тарасів батько із його матір'ю у Моринці туди ж до тещі на масляну. Тоді ж масляну справляли здорово раньше. Це цілий тиждень вареники варили з сиром у маслі та й їли.

І там її спіткали роди. Ну й вона там осталася у матері. Поки там вона ж перележала ці пологи. Потом він запріг воли та поїхав та привіз її додому.

То це він там народився.

А тепер бачте як переписали! А через 50 год ще багато чого переписуть, і ви будете вірити, або ваші діти будуть вірити. А хто його знає, як це — чи воно так, чи не так то...

ОД ТАРАСА КАЗКА

Цю казку дід розказував, а йому розказував Тарас.

Що жили дід і баба. І були в їх гиндики. І вони запрягли в гарбу тих гиндиків і поїхали поле горать. А Рябко побіг попереду та заліг хвостом те їхнє поле. Поїздили, поїздили, не найшли нігде того поля, та й вернулись назад. Вернулися, подоїли там ті гиндики, назбирали там сира і сметани. Їхали, їхали, під горою перекинулись, розсипали ту сметану і той сир. Пішли, взяли граблі, позгрібали, склали на гарбу та й привезли додому.

Це дід мій розказував, що це од Тараса така казка. І якщо нелюбо, то не слухай, но брехать не мішай! Тут сама правда.

*Слово Просвіти. – 2006. –
18–24 травня. – Ч. 20 (345). – С. 8–9.*

ЯК ЗНИЩЕНО ХРЕСТ НА МОГИЛІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА (СПОГАДИ)

Іван ДУБИНЕЦЬ

Це було 1924 року. В місті Корсуні, тоді адміністративному центрі Шевченківської округи, до якої належав і Канівський район, у червні-липні відбувалися двомісячні вчительські курси педагогічної перепідготовки. На ці курси зі всіх районів округи прибуло 50 учителів — чоловіків і жінок, переважно молодшого віку. Серед тих молодих вчителів-курсантів був і я.

Це були часи, коли на господарчому фронті після світової, визвольної і громадянської воєн та великої руїни після них, заліковували рани, а все господарство відбудовували, доганяючи рівня передвоєнних часів. Особливо швидко тоді відбудувалось сільське господарство, велику роль у чому відіграла українська кооперація — Споживча, Кредитова, Сільськогосподарська, Виробнича. Це були перші роки Нової Економічної Політики (НЕП).

Українська визвольна боротьба була закінчена, але замість Української Народної Республіки постала Українська Соціалістична Советська Республіка. У перші роки її існування для українського народу нічого особливо лихого не віщували. Бо на національному відтинку праці все те, що розпочалося за часів Центральної Ради-Гетьманату-Директорії, продовжувало розвиватися. Це були часи буйного розвитку всіх видів і форм українського національно-культурного відродження, починаючи від Академії наук та високих шкіл і закінчуючи сільськими початковими школами та Селянськими будинками («Просвіта»

в районних центрах) і Хатами-читальнями («Просвіта» по селах).

Тоді здавалося, що не так уже і зле, що ми маємо Соціалістичну Советську Українську Республіку. Молода сільська інтелігенція, зокрема й молоді вчителі, політично були мало розвинені, основних ідей національно-визвольної боротьби вони добре і не зрозуміли, захоплювалися культурно-освітніми формами праці. До советської влади ставилися більш ніж лояльно. Старше покоління, учасники визвольних змагань у тих умовах вбачали великі можливості, крім культурно-освітньої, також і національно-політичної роботи, тому робили деяку переоцінку поглядів на советську владу і щиро взялися до національно-культурницької праці і теж лояльно ставилися до советської влади.

Серед місцевих керівників советського адміністративного і партійного комуністичного урядування було багато українських патріотів, вони намагалися втягти якнайбільше української інтелігенції до комуністичної партії, і це їм тоді вдавалося.

Тож тоді в Корсуні керівником округового відділу Народної освіти був український комуніст Нагорний (пізніше знищений), інспектором соціального виховання — енергійний і здібний молодий учитель, теж кандидат у Компартію, Шульга.

Із головних дисциплін курсів нашої педагогічної перепідготовки в Корсуні були: історичний і діалектичний матеріалізм, основи соціального й комуністичного виховання молоді, методи антирелігійної пропаганди, методика комплексного навчання в трудовій школі (тоді всі початкові школи називалися трудовими).

Курси містилися в будинку Корсунського педагогічного технікуму, де в окремих залах курсанти мали гурто-

житки (ліжка і своя постіль). Харчування було безкоштовне в студентській їдальні за рахунок Окрнаросвіти. Час вчителі-курсанти проводили весело. Так, після денних лекцій ішли на річку Рось в парк (колишній маєток княгині Лопухіної).

Якось у кінці липня керівник наших курсів запропонував нам узяти участь у маніфестаційному святі на могилі Т. Г. Шевченка з приводу відкриття пам'ятника Шевченка замість хреста, що стояв на могилі поета раніше.

Охочих до такої цікавої екскурсії було десь 30 осіб, більш молодших, бо то від Корсуня до Канева треба було йти пішки туди й назад, а транспорту нам не дали. Наймати ж підводи ми не хотіли. Свято було призначено на недільний неробочий день. Щоб потрапити до Канева на 10 ранку, ми мусили вийти з Корсуня ще в суботу звечора. Та й вночі мандрувати краще, бо вдень спека.

Провідниками цієї мандрівки зголосилися стати кілька вчителів із Канева та його околиць, бо майже всі інші ніколи не були на могилі Шевченка і не знали дороги. З собою захопили лише необхідні речі й деякий харч.

Вийшовши за Корсунь, більшість із нас пороззувалась і ми помандрували польовими ґрунтовими шляхами і стежками поміж досягаючою пашнею, луками, лісками та селами. Йшли всі разом, розтягнувшись у довгу, як колись бувало прочани, валку. Співали пісень, розповідали байки, різні пригоди, іноді спочивали, але не засиджувались. Так майже цілу ніч прямували через Мартинівку, Степенці та ще якісь села до Канева. В дорозі кілька осіб забили ноги і, не бажаючи їх самих залишати, ми зменшили темп, тож трохи припізналися з прибуттям до Канева.

У дорозі всі стомилися, зголодніли і відчували велику спрагу. Вирішили зайти спершу до Канівської трудової школи, директором якої був Смаль-Стоцький. Там добре

помилися, нас трохи підгодували, напилися з великого казана, що нагріли на подвір'ї школи, чаю і ще більше припізналися. Коли прибули до Чернечої гори, то маніфестаційне свято вже розпочалося.

День був сонячний. Уся Чернеча гора була заповнена людьми в легкому літньому вбранні. Під берегом на Дніпрі стояло два пароплави, якими на цю маніфестацію спеціально приїхали кияни на чолі з офіційними адміністративними, партійними, науковими й культурно-освітніми представниками міста. Під самою горою стояло кілька зашпелених авт — то приїхали представники влади з Корсуня. Стояли під горою і кілька десятків кінних підвід — то з околиць сіл поприїздили вчителі з учнями та селяни. Перед маніфестацією навколишнім селянам було оголошено про день свята, тому так багато прибуло селян, яким був близький і рідний Т. Г. Шевченко і ця Чернеча гора з останками поета.

Коли ми по траві навпростець піднялися на саму гору, то побачили, що навколо вершини гори і могили поета стояв колом натовп людей, а зсередини кола, з трибуни, лунали слова урочистих промов різних урядових представників. Замість колишнього хреста, що свого часу українські патріоти поставили на могилі, тепер був примітивний кам'яний п'єдестал, а на ньому трохи більший від нормальної величини людини дуже бідний бронзовий бюст Великого Кобзаря, що його на власні кошти і за проектом місцевого аматора відлили на Городищенському цукровому заводі робітники.

Знятий із могили і розбитий на шматки колишній хрест валявся по схилах гори. Дрібніші шматки того хреста вчителі й селяни підбирали й ховали по кишенях як реліквію собі на згадку, а більші шматки хреста дробили і теж розбирали.

На нас, учителів, це справило страшне й неприємне враження, і ми ділилися між собою думками: «То для чого ж було так по-варварськи вчиняти з хрестом, коли його можна було зберегти в якомусь музеї, бо це ж дорога згадка для українців? Хіба то пам'ятник отой бюст, що швидше нагадує карикатуру на поета? Хіба не могли зробити вже кращого пам'ятника за державні кошти? Чи не кращим був отой, тепер побитий і розкиданий по схилах гори, хрест? Це ж знущання з самого Шевченка».

Ми хоч не бували раніше на могилі Шевченка, але знали, що і на самому хресті, і на тій скромній огорожі навколо могили Шевченка було тисячі автографів відвідувачів цієї великої української святині. Між ними й імена невідомої української молоді, й імена великих українських громадсько-політичних діячів, письменників, митців тощо. І всіх нас те, що ми побачили, вразило, неначе обухом по голові. Наші голови від цього протверезіли і ми зрозуміли — яка велика різниця між говорінням і ділами советської влади.

Дехто з нас слухав продовження маніфестаційних промов, але більшість розсипалася по горі між людьми. Заховавши й собі, як реліквію, шматочок того зруйнованого хреста, ми з Чернечої гори дивилися на Дніпро, на далекі простори Полтавщини і переймалися настроями з «Кобзаря» Шевченка, коли й він перебував ще живим тут та писав свої вогненні слова людської правди...

До Корсуня поверталися того ж дня, але вже невеличкими групами. Веселого настрою вже не було. Та й у Корсуні на наших курсах майже не згадували про цю подію.

Ще один цікавий епізод з життя наших курсів.

Нагорний, керівник окружного відділу народної освіти, закликав на ці курси свого доброго приятеля-ком-

позитора Давидовського — советською владою не визнаного, бо у його репертуарі були ліричні, українські патріотичні та релігійні композиції, а нічого не було нового — «революційного».

Давидовський із нас організував чудесну хорову капелу. Ми розучували багато пісень, і між ними поему Шевченка (муз. Лисенка) «Іван Гус». Хотілося після закінчення курсів об'їхати районні центри Шевченківщини і там дати хорові концерти. Найсильнішою точкою програми капели була, звичайно, поема «Іван Гус», бо в нас були чудові чоловічі голоси, а поему виконують винятково чоловічими голосами.

Під кінець курсів ми дали пробний концерт, на якому публіка від задоволення шаленіла. Але... Корсунський партійний комітет (Агітпроп) запропонував Давидовському викинути з репертуару «Іван Гус»! Після цього наші плани про поїздку з концертами провалилися. Заборона советською владою співати «Івана Гуса» була для нас другим обухом по голові.

По закінченні курсів педагогічної перепідготовки всі вчителі, хоч і прослухали вперше курс історичного й діалектичного матеріалізму, поверталися вже більш політично грамотними, але не з тої політграмоти, що хотіли керівники самих курсів...

За кілька років сором і ганьба за такий пам'ятник Шевченкові дійшли і до верхів. І от за авторства скульптора Манізера в Каневі на Чернечій горі замість того примітивного бюста було встановлено величавий пам'ятник Шевченкові. Того пам'ятника я не бачив. Але бачив його копію і був свідком урочистого відкриття тої копії.

У Києві університетові, вулиці коло нього (колишньому Бібіковському бульварові) і паркові напроти університету (колишній Миколаївській) було присвоєно ім'я

Т. Г. Шевченка. У тому парку на місці пам'ятника Миколі I, що катував засланням Т. Г. Шевченка, було встановлено пам'ятник Кобзареві. Це вже було в ті роки, коли Київ знову став столицею України.

На відкритті пам'ятника промовляли представники українського советського уряду і партії та представники наукових і мистецьких установ. Було гірко слухати, що в Києві, в самій українській столиці й на відкритті пам'ятника тої людини, що найбільше боролася за волю України і все своє життя за неї віддала, і яку так «шанують» представники советської влади всі промови — Гречухи, Корнійця, Бурмистенка й інших перекладали російською мовою, хоч ті особи добре знали українську. Навіть Корнійчук говорив російською мовою, тільки поет Бажан промовляв українською.

Я тоді слухав зі своїми близькими друзями ті промови, згадував подію відкриття пам'ятника в Каневі 1924 року і думав, що це знуцання з Шевченка тих, хто є «сміття й грязь Москви».

*Слово Просвіти. – 2011. –
13–19 січня. – Ч. 2 (587). – С. 9.*

НА ЧЕРНЕЧІЙ ГОРІ 100 РОКІВ ТОМУ

До 150-річчя поховання Т. Г. Шевченка в Каневі

Раїса ТАНАНА,

завідувач відділу Шевченківського національного заповідника, заслужений працівник культури України

22 травня нинішнього року ми відзначатимемо 150 років із того часу, як на Чернечій горі в Каневі був похований геніальний український поет і художник Тарас Григорович Шевченко.

А що ж відбувалося на Тарасовій горі 100 років тому?

Кобзареві шанувальники готувалися гідно вшанувати пам'ять поета з нагоди 50-річчя від дня його смерті та 50-річчя поховання в Каневі. Але зробити цього їм не вдалося. Адже канівська поліція постійно стежила за Тарасовою горою. Її завжди непокоїли масові відвідування поетової могили в дні релігійних свят, особливо на Святу Трійцю. А в цей день сюди приходили численні Кобзареві шанувальники. Ось як про це згадає український письменник, наш земляк Олексій Петрович Варава (Олекса Кобець) у своєму нарисі «Дещо про могилу Т. Шевченка»:

«Щороку, в дні Зелених Свят, на могилі Шевченка відбувався ніким не заповіджений, ніким не скликуваний, але завжди незмінно масовий з'їзд почитальників пам'яті поета, що часом їх число доходило п'ятьох-шістьох, або й десятих тисяч».

Тому місцевий ісправник зобов'язаний був про могилу Кобзаря, а особливо про її відвідувачів регулярно доносити жандармському управлінню й губернаторові та вживати відповідних заходів.

Цей пильний нагляд поліції посилювався ювілейного 1911 року. За розпорядженням київського губернатора 26 лютого (за старим стилем) заборонялося навчальним закладам приходити на Тарасову гору. А за тими людьми, які приходили на Шевченкову могилу — ретельно стежили. І стежив місцевий ісправник не тільки за поетовими шанувальниками, а й за книгою вражень, яка лежала на столі в першому народному музеї поета — в Тарасовій світлиці.

«Часто можна було бачити, як ісправник Жежелевський дряпався на гору, заходив до хатки, уважно переглядав записи в книзі відвідувачів, щось собі із неї до нотатника виписував, а часом по-варварському виривав окремі аркуші записів — особливо полум'яні і «неблагонадійні», — писав Олекса Кобець у нарисі «Дещо про могилу Т. Шевченка».

Очевидно, саме через таку «опіку» канівського ісправника до наших днів і не збереглася книга вражень відвідувачів за 1911 рік. А тому ми не можемо подати записи Кобзаревих шанувальників, які, всупереч забороні, все-таки йшли до місця вічного спочинку Поета.

Побував на Шевченковій могилі 1911 року визначний фонетист, діалектолог, професор Краківського і Празького університетів, дійсний член НТШ Іван Зілінський (1879–1952).

Свої враження від перебування біля цього святого місця він опише у нарисі «На Тарасовій могилі у Каневі»:

«Вхід на гору — крутими стрімкими дерев'яними сходами дуже прикрий. Доброї чверть години треба, щоб дістатись на плато, де знаходиться сама доволі висока могила. Високий білий хрест на могилі відновила в 1911 році якась незнайома людина, що довгий час сиділа в Архангельській губернії. Там цей чоловік заробляв денно при казенній роботі 1 рубель і 30 коп. На 30 копійок він харчувався, а по рублі відкладав. За зложені гроші приїхав на Тарасову

могили і гарно полакував хреста і штахети. З могили представляється чарівний вид далеко на право- і лівобережну Україну... Кращого місця годі собі уявити. Не даремно мріяв Шевченко про це місце на чужині, щоб тут доживати віку (в поемі «Сон»), або, щоб хоч по смерті спочити серед чарівної природи» («Заповіт») (Ж-л «Березіль», 1995, № 3–4).

Згадав у цьому нарисі гість із Галичини і про те, чому стало менше приходити людей до могили Т. Шевченка 1911 року:

«Давніше приходили з далеких сторін по 100–200 люда, але від 1907 року, за словами сторожа могили Івана, народ одвернувся назад, бо поліція розганяла і била нагаями мужиків лаючи: «За чим? Пошол вон». Давніше можна було на могилі свobodно говорити й співати, а тепер вечорами повно шпигів попід вікнами, підслуховують, чи, борони Боже, не заноситься на якусь революцію з Батьком Тарасом на чолі. Навіть по смерті він їм страшний».

Серед тих, хто двічі побував на Шевченковій могилі 1911 року, був і відомий український художник, мистецтвознавець, педагог, етнограф, громадський і культурний діяч Никанор Харитонович Онацький (1874–1937). Приїздив він до Канева і раніше: 1908, 1909 роках. А про це мені розповіла при зустрічі в Харкові його дружина Надія Василівна (нині покійна) у 80-х роках минулого століття:

«До Канева ми їздили кілька разів. Та особливо мені запам'яталася поїздка 1911 року. Ми були тоді там двічі: у травні і липні. В травні якраз минало 50 років з часу поховання Шевченка в Каневі і на Тарасову гору йшло багато людей. Піднімаючись по сходах, всі співали «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий». Співали, незважаючи на те, що жандарми били нагайками. Людей було багато, і всі вони, як і ми, залишилися ночувати біля могили Т. Шевченка. А ніч була тиха, чарівна, співали соло-

вейки. А ще пам'ятаю хату біля могили поета. Вона була вкрита соломкою. В одній із кімнат висіло багато рушників, великий портрет Шевченка, на столі лежав «Кобзар» і книга, в яку люди записували свої враження. Никанор Харитонович теж робив туди запис, але не в той день, а десь місяців через два, як ми знову туди їздили».

Як уже згадувалось вище, не збереглася та книга вражень за 1911 рік. Тому ми не можемо прочитати запис, залишений художником. Та його дружина зберігала в архіві чоловіка вже поживклий від часу аркуш з альбому для ескізів, на якому Никанор Харитонович зробив чорновий запис, а потім переписав його до книги вражень. На тому аркушикові простим олівцем дуже каліграфічним почерком було написано:

«Спи, дорогий Кобзарю, хай Дніпро і кручі стережуть твій тихий вічний сон. З кожною хвилиною Дніпровою, з кожним подихом вітру вільного, з кожною зіркою, що засяє в безмежній блакиті над твоєю високою могилою, мої кращі святі почуття будуть линути до тебе, Страднице великий!» (14 липня 1911 року).

Той аркушик Надія Василівна тоді подарувала Кобзаревому дому на Тарасовій горі. А ще пригадую, як вона показувала мені багато фотознімків, зроблених Никанором Харитоновичем під час перебування на Тарасовій горі 1911 року. Це зокрема: «Могила Т. Шевченка», «Хата І. О. Ядловського», «Світлиця Тараса», «Іван Ядловський з дружиною та сином Данилом», «Східці на Тарасову гору». Їх теж Надія Василівна подарувала музею Кобзаря в Канів. Нині вони представлені в експозиції музею та у відновленій Тарасовій світлиці.

Цього ж 1911 року, перебуваючи в Каневі, Никанор Харитонович багато працює як художник. Він виконав низку ескізів до своїх майбутніх картин. А повернувшись до Лебедина, створює серію робіт про Канів: «Шевченкова

могила», «Канівський краєвид», «Хата біля Тарасової гори». Всі ці роботи були представлені на персональних виставках художника в Полтаві, Харкові, Києві, Сумах. Дякуючи доньці Никанора Харитоновича, Наталії Никанорівні, всі ці роботи тепер зберігаються в Шевченківському національному заповіднику.

Про те, що ювілейного 1911 року жандарми не дозволяли відвідувати Шевченкову могилу, згадує і правнучка поета по брату Йосипу, вчителька А. Шевченко у своєму записі до книги вражень від 5 серпня 1955 року:

«Вдруге відвідала могилу Т. Шевченка. Перший раз була тут ще 1911 року, коли царські жандарми розганяли людей, які відзначали знаменні шевченківські дати. Наче вчора їхала я пароплавом в Київ з Канева. Доки була видна могила Тараса, доти лунав його «Заповіт» і інші пісні на слова Т. Шевченка».

Хотілося б зазначити, що традиція приходити на Тарасову гору жила і живе у його нащадків і по сьогодні. Щороку в день перепоховання поета вони приходять до його могили.

«Минають роки, століття, а традиція, закладена братами, сестрою, небожами відвідувати могилу свого родича зберігається. Щороку, відвідуючи могилу свого Тараса, відвідують Шевченкові нащадки і славетну хатину діда Ядловського, подумки щиро дякуючи йому — першому охоронцю Кобзареві могилі, людині щирої гостинності, до якої приїздили наші діди та батьки, зупинялися на ночівлю, слухали перекази, попивали чаї, настояні на травах», — записали нащадки Т. Шевченка М. Лисенко, В. Красицький, Л. Красицька, В. Невмитий, Т. Голуб, А. Олійник 22 травня 2010 року.

*Слово Просвіти. – 2011. –
5–11 травня. – Ч. 18 (603). – С. 9.*

СВІТЛО З ТАРАСОВОЇ ГОРИ

Ігор ЛІХОВИЙ,

член Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS), заслужений працівник культури України

Кожен народ має своїх світочів духу і правдиві національні святині, довкола яких формується все його культурне і суспільно-політичне життя.

Для мільйонів українців такими наріжними каменями народної дійсності вже третє століття поспіль є Тарас Шевченко і Чернеча Гора в Каневі — місті, де поет мріяв віднайти вічний спокій «На Вкраїні милій...» Але так склалася Кобзарева доля, що лише після смерті рідна земля прийняла у своє лоно українського апостола свободи і гуманізму, пророка національного відродження, геніального поета і художника. Ця небуденна подія стала знаменною в історії нашого народу на його тисячолітньому шляху розвитку і самовдосконалення.

Відразу ж перейменована канівцями на Тарасову, осяяна вселюдською Шевченковою любов'ю, ця вершина постала як один із головних національних центрів єднання українців і наших прихильників довкола ідеї творення Української Соборної Держави, в якій має бути «...своя й правда, і сила, і воля».

Як місце всенародної прощі Тарасова Гора покликала до себе кожного, хто не цурався українського коріння, хто прагнув повернути Вітчизні славу «прадідів великих», допомогти своєму народові гідно віднайти себе у світовій родині вільних держав.

Тисячі й тисячі українських патріотів, представники творчої еліти інших народів вважали за честь для себе по-

шанувати національного генія сходженням на її вершину: Павло Чубинський, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Марко Вовчок, Микола Лисенко, Олена Пчілка, фундатори «Братерства Тарасівців», Іван Нечуй-Левицький, Ольга Кобилянська, Володимир Винниченко, Павло Тичина, Іван Бунін, Микола Лесков, Райнер-Марія Рільке, Шолом-Алейхем, Євген Вахтангов, Микола Реріх, Михайло Чехов...

Часто — у дні Шевченківських ювілеїв чи просто за покликом серця — йшли на прощу до Канева соборно — всім товариством: «Стара Громада», хор Миколи Лисенка, Київський «Український клуб», Українські січові стрільці...

Навіть в умовах імперської сваволі та утисків національного життя українська громада творила величний меморіал поетові-пророку.

З ініціативи Київської «Старої Громади», на зібрані нею народні кошти та в умовах шаленого протистояння з боку офіційної влади, влітку 1884 року вершину Шевченкової усипальниці увінчав монументальний чавунний хрест-пам'ятник, відлитий у Києві за проектом академіка В. Сичугова. А неподалік від могили постала хата-сторожка з опочивальнею для відвідувачів меморіалу, яка під іменем «Тарасової світлиці» увійшла в історію першим народним музеєм Кобзаря.

Величний білий хрест-символ прикрашав Шевченкову усипальню майже чотири десятиліття та був незмінним орієнтиром у бурхливому морі українського громадсько-політичного й культурного життя. Він на довгі десятиліття став знаковим атрибутом численних мистецьких шедеврів, створених відомими вітчизняними та зарубіжними художниками чи навіть аматорами, зачарованими небаченої краси краєвидами Тарасової гори. Це

вони — прочани Шевченкової усипальні — В'ячеслав Розвадовський, Опанас Сластион, Микола Бурачек, Іван Труш, Никанор Онацький, Володимир Налінч, Федір Стравінський, Охрім Судомора, Фотій Красицький, Іван Їжакевич, Федір Коновалюк, Петро Холодний, Євген Лансере на своїх полотнах і малюнках донесли до нас велич і красу всенародної святині.

Малюнком, фотографією чи репродукцією поштової листівки із зображенням пам'ятника-хреста часто завершували свою оповідь про Шевченкове життя редактори та упорядники численних видань його творів кінця ХІХ — середини ХХ ст. Окремі з цих добродіїв — К. Гамалія, В. Науменко, В. Королів-Старий не лише безпосередньо займалися виданням творів Тараса Шевченка, а й були також хранителями його меморіалу в Каневі.

Із падінням Російської імперії постала реальна можливість українцям нарешті взяти всенародну святиню під опіку молодій українській державі. Вперше таку спробу напровесні 1918 року зробив один із лідерів УНР Симон Петлюра, а слідом за цим — 10 червня того ж року, Рада Міністрів Української Держави визнала могилу Тараса Шевченка національною власністю.

Однак із поразкою національно-патріотичних сил у державних змаганнях і в охопленій полум'ям громадянської війни Україні офіційним керманічам було не до Шевченка, а нова класово зорієнтована влада лише і спромоглася на те, щоб руками одурманеної більшовицькою ідеологією канівської комнезамівської молоді скинути 1 травня 1923 року з Шевченкової могили величний хрест.

І це тільки один із багатьох трагічних епізодів з історії Гори, які красномовно свідчать, що від того пам'ятного дня — 22 травня 1861 року, — коли українці виконали останню волю свого духовного батька і повернули його до

рідного краю, через Шевченкову могилу незмінно пролягала лінія боротьби за Україну. Так було всі ці 143 роки і так, очевидно, буде вічно...

За наполегливістю національно-свідомої української інтелігенції, яка і в нових умовах прагнула зреалізувати хоча б окремі ідеї революціонерів-державників, заповідник як офіційну державну інституцію остаточно створено у серпні 1925 року постановою РНК УСРР «Про оголошення території могили Т. Г. Шевченка державним заповідником» — із метою охорони меморіалу та поширення знань про поета.

Відтоді минуло майже вісім десятиліть. Нині біля Шевченкової могили діє відомий у світі культурно-освітній, науково-дослідний і туристичний центр, працівники якого вивчають і популяризують надбання української національної і світової історико-культурної спадщини, творчість українського генія, історію Тарасової (Чернечої) Гори, а також забезпечують на його території охорону пам'яток культури від найдавніших часів до сьогодення, оберігають унікальний природно-ландшафтний комплекс Канівського Подніпров'я від технократичних руйнацій і шкідливих адміністративних втручань.

Шевченківський національний заповідник у Каневі став первістком у родині історико-культурних заповідників України і першим був удостоєний статусу національного ще 21 листопада 1989 року постановою Ради Міністрів УРСР № 287 «Про створення Шевченківського національного заповідника в м. Каневі». Згодом цей статус підтвердив Президент України своїм Указом від 11 жовтня 1994 року.

Сучасного, усім нам знайомого ще зі шкільної читанки, образу Шевченківський меморіал набув улітку 1939 року, коли на могилі Кобзаря було встановлено величний

бронзовий пам'ятник роботи скульптора М. Манізера та архітектора Є. Левінсона, а окрасою Тарасової Гори став споруджений за проектом В. Кричевського і П. Костирка літературно-меморіальний музей — шедевр національної архітектури першої половини ХХ ст., що згодом дало можливість захувати будинок до пам'яток національного значення.

Вимріяний упродовж років авторами проекту музей мав увібрати в себе кращі досягнення українського національного будівництва в його модерних рисах, характерних для початку ХХ ст. Та, на жаль, на перешкоді реалізації планів в усій їх повноті постав усе той же ганебний мур українофобії і рабської запобігливості перед сталінськими керманічами, імперським уподобанням яких відповідав лише стиль ампір у поєднанні з безликим конструктивізмом.

Музейний ансамбль Тарасової Гори органічно доповнили побудований у 1972–1977 роках неповторний за своїм архітектурним вирішенням гранітний комплекс сходження на вершину й відтворений 1993 року за всенародні кошти, зібрані Українським товариством охорони пам'яток історії і культури, музей «Тарасова світлиця».

Нині музейна колекція Заповідника об'єднує понад 25 тис. унікальних пам'яток. Її окрасою є меморіальні речі та офорти Тараса Шевченка, рідкісні видання його книг, високохудожні твори українських і зарубіжних митців, шедеври народної художньої творчості, цінні архівні документи, фото й кіноматеріали, аудіо- та відеозаписи виступів знаних бандуристів і кобзарів.

При Заповіднику діють виставкова галерея та наукова бібліотека, фонди якої сформовані із тематичної книгозбірні з 25 тис. томів та численних вітчизняних і зарубіжних періодичних видань.

Незмінний успіх у відвідувачів Шевченківського меморіалу викликають виступи народних кобзарів, відомих вітчизняних і зарубіжних хорових колективів та оркестрів, літературно-мистецькі свята, художні виставки, творчі зустрічі з лауреатами Національної премії ім. Тараса Шевченка.

Усе це сприяє тому, що музеї і мистецькі виставки Шевченківського національного заповідника щороку відвідують понад сто тисяч туристів з усіх регіонів України та десятків зарубіжних країн. На Тарасовій Горі вони відкривають для себе чарівний дивосвіт української культури, одним із визначних творців якої був і залишається поетичний і художній геній Тараса Шевченка. Це дає нам право стверджувати, що на початку XXI століття Шевченківський меморіал у Каневі діє і розвивається як унікальний культурно-освітній та науковий комплекс загальнонаціонального значення з елементами сакрального явища — своєрідний духовний центр нової України.

Коли кажемо, що книги, як і люди, кожна має свою долю, то, здебільшого, навіть не можемо собі уявити, яка драматична минувшина в конкретного тому збірника старовинної поезії, філософського трактату чи популярної художньої повісті.

Історію ж побутування музейного предмета зберігачі пам'яток називають легендою і завжди, з нетерпінням та особливою професійною зацікавленістю, прагнуть пізнати минуле кожного експоната — середньовічної ікони, прадавньої карти чи самотньої народної скульптури.

Особливе місце в сучасних музеях відведено книгам, з яких цілі покоління людей черпають життєву мудрість на довгих і завжди тернистих шляхах пошуків істини.

За тисячі літ, що минули з часу виникнення писемності, книги стали невід'ємною складовою людського

життя і джерелом культурного розвитку. Окремим із них судилося докорінно змінити світ, ґрунтовно вплинути на розвиток народів і цивілізацій. Такою доленосною для української нації стала збірка поезій «Кобзар» — чи не єдина у світовій літературі книга із перемінним змістом та незмінно високою і цілісною сутністю.

Будь-який музейний каталог творів Тараса Шевченка мав би починатися виданням під назвою «Кобзарь Т. Шевченка» — тією, без перебільшення, — «книгою книг», «Біблією українського народу», яка вперше побачила світ весною 1840 року в столиці Російської імперії — Санкт-Петербурзі, в друкарні Є. Фішера, та істотно змінила ставлення українців до себе, а чужинців — до України. Невеличка за форматом — у 1/12 аркуша — та за об'ємом — усього з восьми поезій і накладом майже в 1000 примірників, ця книга мала досить великий успіх та блискавично розійшлася поміж людьми і, несподівано для всіх, стала раритетом.

У Санкт-Петербурзі «Кобзарь Т. Шевченка» можна було придбати в книгарів В. Полякова та П. Заїки, про що свідчать оголошення в газеті «Северная пчела» від 4 травня 1840 року: «В книжных лавках В. П. Полякова, на Невском проспекте, на углу Михайловской улицы, в доме графини Строгановой и в Гостинном дворе, на Суконной линии, № 17, поступили в продажу: ...Кобзарь Т. Г. Шевченка, СПб, 1840 г. 1 руб. серебра».

Збірка поезій відразу стала бібліографічною рідкістю і невдовзі жодного її примірника не було навіть у автора, як це видно із листа Тараса Григоровича до харківського учителя П. М. Корольова від 22 травня 1842 року: «Прійми, не гніваючись, «Гайдамаки», а на «Кобзаря» вибач. Нема ні одного. Як надрюкую вдруге, то вишлю не один екз[емпляр]».

Та, на жаль, у світі збереглося лише кілька примірників цього унікального видання, дню з'яви якого відведено особливе місце в історії української нації за всю її тисячолітню історію. До цього призвели численні переслідування Шевченкових творів в умовах Російської Імперії. Трагічно започатковані слідчою справою Кирило-Мефодіївського товариства 1847 року, підсилені Валуєвським таємним циркуляром 1863 року та Емським указом 1876 року, вони знайшли свій розвиток у денікінських та більшовицьких розстрілах власників книг українською мовою чи портретів Шевченка в роки громадянської війни. І все це відбувалося під закликм непримиренної боротьби із так званими «малоросійським сепаратизмом» чи «українським буржуазним націоналізмом», жертвами яких стали тисячі й тисячі кращих синів і доньок України.

Архіви донесли до нас численні свідчення розмаху, з яким поліційна машина Імперії взялася за вилучення і заборону творів Т. Шевченка у зв'язку з його участю у Кирило-Мефодіївському товаристві. Ще Тарас Григорович знаходиться під слідством, а вже міністр внутрішніх справ Л. Перовський листовно звертається до міністра народної освіти С. Уварова про вжиття заходів щодо заборони й вилучення із продажу «Кобзаря», а також творів П. Куліша й М. Костомарова. І в розпорядженні від 14 червня 1847 року, під грифом «таємно», генерал-губернатор Д. Бібіков, відповідно до «височайшого повеління», зобов'язує Київський навчальний округ «встановити детальне спостереження» в окрузі та в університеті Св. Володимира «чи бува не залишилося ні в кого в обігу поезій Шевченка, рукопису «Закону Божого» ...та інших обурливих творів...».

Через кілька днів, 19 червня, знову Л. Перовський

і знову «у відповідності із височайшим повелінням» імператора Миколи I надсилає розпорядження Київському цивільному губернатору І. Фундуклею про заборону та вилучення із продажу смертельно небезпечної для підвалин імперії книги. Подібні накази з департаменту поліції міністерства внутрішніх справ, міністерства народної освіти були розіслані на адреси Петербурзького, Московського, Білоруського, Дерптського, Київського та Одеського навчальних округів, а через канцелярії Київського та Полтавського губернаторів — до Канева, Кременчука, Ромен, Лубен та інших міст. У свою чергу, 10 липня, губернатор І. Фундуклей видає розпорядження підпорядкованим йому земським повітовим ісправникам та городничим про розшук і вилучення Шевченкових творів. Таких самих утисків зазнали й інші Шевченкові видання того часу — «Чигиринській Кобзар и Гайдамакы», поеми «Гамалія», «Тризна» та альбом «Живописная Украина», які побачили світ у Петербурзі 1844 року.

І вже 30 серпня Канівський городничий Францишевич-Яновський вірнопіддано рапортує губернатору, що «в Каневі книготорговці відсутні» і «творів надрукованих: Шевченка «Кобзар», Куліша «Повість про український народ», «Україна» і «Михайло Чернишенко», Костомарова «Українські балади» і «Гілка» — ні в кого немає».

Такі неронівські методи з вилучення Шевченкових творів призвели до того, що першого видання «Кобзаря» не може подати у своїй експозиції навіть головна Шевченківська скарбниця України — Національний музей Тараса Шевченка в Києві. Відсутнє воно і в музейних збірках Шевченківського національного заповідника в Каневі та Державного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» у с. Шевченкове, що на Звенигородщині.

На щастя дослідників «Кобзаря» 1840 року, ця уні-

кальна книга все-таки представлена в книгозбірнях України — Львівській науковій бібліотеці ім. Василя Стефаника, Національній науковій бібліотеці ім. Володимира Вернадського та в Інституті літератури НАН України в Києві. Кілька її примірників зберігається також у зарубіжних бібліотеках та архівах, зокрема в Росії та США.

Хранителі Тарасової Гори не полишають зусиль у розшуку хоча б ще одного примірника «Кобзаря» 1840 року — для збірки Канівського музею Тараса Шевченка. А поки що в даному каталозі представлені лише всі факсимільні видання цієї безцінної книги: перше львівське фототипічне 1914 р.; фототипія 1962 р. новознайденого 115-сторінкового примірника з Наукової бібліотеки Санкт-Петербурзького (тоді — Ленінградського державного) університету (ЕІ 4523, інв. № 18786); факсимільне видання 1974 р. 114-сторінкового підцензурного примірника Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Ф.1, № 533) і його повторення 1976 р.; транслітероване видання 1990 р. на базі позацензурного 115-сторінкового примірника, що зберігається в Науковій бібліотеці Санкт-Петербурзького університету, а також подвійна публікація (з передруком видання АН УРСР 1962 р.), здійснена в Рівному 2000 року.

Із збірок поезій Тараса Шевченка, що побачили світ за життя їх автора, у музейній колекції Заповідника зберігається вісім примірників книг, які вийшли чотирма окремими виданнями. Широко представлені в збірці окремі публікації його поезій, а також автобіографія, що були надруковані в низці періодичних видань до 1861 року, зокрема журналів «Народное чтение», «Основа».

А очолює каталог Шевченківського національного заповідника також раритетне видання — «Чигиринській Кобзарь и Гайдамакы: Двь поэмы на малорос. языкъ,

Т. Г. Шевченка. — Новое Издание: Съ Картинкою», що вийшло друком у Санкт-Петербурзі в серпні 1844 року й зазнало подібних Шевченковому первістку трагічної долі і переслідувань.

Так по-насилницькому зупинений процес видання творів Т. Шевченка відновився лише після 13-річної перерви, коли поет відбув заслання і вже міг, хоча зі значними обмеженнями та застереженнями з боку офіційної влади, зайнятися друком і поширенням своїх поезій.

Саме на цей період і припадає поява його творів на Канівщині. Сьогодні, напевне, вже неможливо однозначно відповісти на запитання, коли і за яких обставин уперше з'явилися видання Шевченкової поезії на Середньому Подніпров'ї. Але історія їх побутування в цьому регіоні надзвичайно цікава для дослідників, насамперед, як передумова виникнення музейної книгозбірки Шевченківського національного заповідника, фонди якого формувалися поступово, упродовж десятиліть, практично по примірнику, на відміну від інших великих музеїв та бібліотек України, в основу збірок яких лягли численні за об'ємом та якісно цінні приватні колекції, подаровані власниками чи насильно націоналізовані (читай — відібрані) революційною більшовицькою владою в букіністів.

Характерне уявлення про обставини, за яких розповсюджувалися видання Шевченкових творів у середині ХІХ ст., дає лист М. О. Максимовича від 6. X. 1859 року до поета: «...Не забувайте про нас і хоча б інколи відгукуйтесь до нас сюди, на береги Дніпровські, де в околицях Михайлової Гори залишили Ви про себе яскраві і надзвичайно сердешні спогади. А на правому березі Дніпра стали особою міфічною, про яку оповідають вже «казкові історії» та легенди, нарівні з переказами давніх часів...».

Їх появі в 50-ті роки ХІХ ст. на території тодішнього

Канівського повіту Київської губернії, кордони якого на правобережжі Дніпра сягали Трахтемирова — на півночі і Стеблева — на півдні, сприяли також особисті контакти поета. До повіту входило також давнє, колись козацьке містечко Корсунь, де тоді проживав троюрідний брат і свояк Тараса Григоровича — Варфоломій Григорович Шевченко. А неподалік Канева — в селі Мліїв і містечку Городище, що належали до сусіднього Черкаського повіту, розташувався осілок українського цукрозаводчика й мецената Платона Федоровича Симиренка, з яким у Шевченка склалися дружні й партнерські стосунки в книговиданні.

Та, насамперед, на лівому березі Дніпра напроти Канева, на хуторі Михайлова Гора, що поблизу села Прохорівка, проживав давній (ще з 1843 року) і добрий Шевченків приятель, перший ректор університету Св. Володимира професор Михайло Олександрович Максимович зі своєю дружиною Марією Василівною. Про пристрасну дружбу з родиною Максимовичів красномовно свідчить поетів лист до них із Нижнього Новгорода: «...А тепер цілую тебе, моє серце, за твої подарунки, поздоровляю з Новим годом і молю Господа милосердного послать тобі долголетия і здоров'я, на славу нашої преславної України. Поцілуй за мене свою хорошую, добрую пані, а мою щиру землячку, і други мои искренние, не забувайте кобзаря убогого і щиру вас люблящого Т. Шевченка».

Саме в Максимовичів сформувався, один із перших в Україні, своєрідний родинний Шевченківський музей, про що свідчить листування Тараса Григоровича цього часу. У них тривалий час зберігалися подаровані поетом автографи поезій «Садок вишневий коло хати» і «Сон» («На панщині пшеницю жала...») (лист від 22.XI.1858 р.), які Михайло Олександрович опублікував у редактованому

ним журналі «Русская Бесѣда» (№ 3 за 1859 р., с. 4—5); «Полякам» (лист від 5. IV.1858 р.); дві пісні: «Якби мені черевики...» та «Якби мені, мамо, намисто...» (лист від 25.III.1859 р.);

фотопортрет (лист від 10.V.1859 р.); видання поеми «Тризна» (СПБ, 1844 р.) з присвятою автора від 4.02.1858 р., а також рукописний список «Три літа».

Наступного дня, після підписання цензором дозволу на друк «Кобзаря» 1860 року, Тарас Григорович відразу ж береться за розсилку книги в Україну. В листі до А. Й. Козачковського від 24.I.1860 р. він просить свого приятеля:

«Будьте ласкаві, перешліть три екземпляра в Прохорівку на имя Максимовича Михайла Александр[овича], а один екземпляр передай[те] Тарасевичу...».

Через Максимовичів Тарас Григорович пересилає «Кобзар» 1860 року їхнім сусідам — засідателю Золотоніського земського суду Леву Павловичу Деркачу та його дружині Катерині Іванівні, які жили в селі Сушки, що поруч із Прохорівкою.

Активне листовне спілкування поета з Варфоломієм Шевченком, після гостювання у нього в червні—липні 1859 року у справі придбання в Каневі землі під будівництво хати, супроводжувалося також тим, що й через брата на Канівщину надходили нові видання творів.

У листі до Варфоломія від 12.I.1860 р. Тарас Григорович доручає йому: «Як получиш мого «Кобзаря», то одвези їм [землевласникам Змієвському і Понятовському — Наук. ред.] усім по книжці, то може вони й поласкавішають», а також у листі від 24.I.1860 р.: «Одвези сам книжки в Городище і дай своїми руками; в Керелівку перешли, а п'ять книжок роздай кому сам знаєш...». Згодом поет запитує, чи отримав Варфоломій надіслані з Петербурга

журнали «Современник» і «Народное чтение» з опублікованими там рецензією та автобіографією поета і «...чи отримав ти «Буквар» і «Основу?»» (22 і 29.I.1860 р.), а також повідомляє, що «Послав я тобі ненадписаних п'ять книжок «Кобзаря». Може тобі ще треба буде, то напиши, бо його швидко й не стане. Пани дуже кривляться на сліпого старця» (18.II.1860 р.).

Вдячний П. Ф. Смиренкові за надані на видання «Кобзаря» кошти, Тарас Григорович повідомляє йому в листі від 3.I.1860 р., що «...нецензурний екземпляр вам доставить брат Варфоломій», і запитує: «Чи не отримали ви «Кобзаря»? Нецензурований екземпляр, може я вам сам привезу» (1.II.1860 р.).

Цього ж 1860 року поет розсилає книги своїм друзям, знайомим і землякам, передає їх за кордон — чеським літераторам Вацлаву Ганці й Павелу Йосефу Шафарику («Тризну», «Гамалію» та «Чигиринській Кобзарь і Гайдамакы»), щедро дарує «Кобзарі» і «Букварі» на потреби київських та Чернігівської недільних шкіл, за що отримує численні подяки, зокрема 8 січня 1861 року від Педагогічної ради Київських недільних шкіл. На превеликий жаль, сліди більшості з цих книг загубилися на шляхах історії і зникли з поля зору дослідників ще до тих часів, коли було започатковано музейну збірку на Тарасовій Горі. Та все ж Канівський музей нині має чотири цензуровані примірники «Кобзаря» 1860 року.

Після виходу цієї книги — останнього прижиттєвого видання «Кобзаря», яке підготував і редагував автор власноручно, популярність Тараса Шевченка досягає вершин, яких із його земляків ніхто ще досі не здобував. Про це писав у листі до Т. Г. Шевченка від 10 травня 1860 р. П. О. Куліш: «Тут бо [в Полтаві — Наук. ред.] не то пани та паненята, а всяка душа письменна й щира з Вашим

«Кобзарем» наче з яким скарбом дорогим носиться, та хутко вже й книжок їм буде не треба, бо повітврджували вже всі Ваші стихи напам'ять, і тривайте, чи не по «Кобзареві» вже й Богу моляться».

Промовистим свідченням блискавичного поширення Шевченкової поезії серед населення є виданий 1864 року в Санкт-Петербурзі фольклорний збірник Матвія Номиса-Симонова «Українські приказки, прислів'я та інше», де афористичні рядки із «Кобзаря» переплітаються з народними прислів'ями та приказками. Як пояснює сам видавець: «З незабутнього Кобзаря я повибрав не тільки справжні приказки, од народу їм взяті, а й вірші, що їх пісьменний наш люд, а деякі навет и народ уже, вживають замість приказок... Не знаючи сих віршів... не можна знати українського погляду на все, всюсенькі его обширі».

Знаменно, що в цьому збірнику крилаті вислови із «Кобзаря» часто межуються також із приказками, записаними на Канівщині.

У цей час російські, польські, чеські, французькі та інші європейські видання друкують відгуки про нові твори українського генія, поширюючи славу про яскраву зірку слов'янського світу.

Вдруге на Канівщину прийшли могутнім потоком твори Тараса Шевченка слідом за траурною процесією у травні 1861 року, коли він назавжди повернувся в Україну і тілом, і духом.

Поховання поета на Чернечій горі та активна діяльність у Каневі його приятеля Григорія Честахівського, який, за дорученням Петербурзької української громади, поклав на свої плечі почесний обов'язок здійснення цієї історичної місії, викликали велике зацікавлення до Шевченкових творів у місцевих мешканців та відвідувачів Кобзарєвої могили.

Григорій Миколайович став першим, хто зрозумів необхідність наповнити атмосферу довкола Шевченкової могили образами із «Кобзаря» і цим продовжити життя Тараса Григоровича, його присутність серед свого народу. Честахівський ще не закінчив справи з облаштування Шевченкової могили, а вже 3 червня 1861 р. пише в листі з Канева до української громади в Петербурзі: «Не знаю, чи Каменецький [Каменецький Данило Семенович завідував друкарнею Куліша П. О., допомагав автору у виданні «Кобзаря» 1860 р. — Наук. ред.] вислав «Кобзарів» і прочого книжного краму; якщо не вислав, то, будьте ласкаві, нагадайте йому, щоб вислав якомога скоріше... Якби Ви прислали «Хату» і «Буквар»: тут дуже цього дива треба для народу, тут піп заведе для народу школу і дуже-дуже нуждается в букварях, а грошей чортма».

Минає два тижні, і свій наступний лист до Федора Івановича Черненка від 17 липня він починає нагадуванням, що «Од Данила Семеновича тож получив лист і накладную, а книжок і портретів Кобзаревих ще не получив». Далі Честахівський детально оповідає, як працює над упорядкуванням «Тарасової могили», як знайомить канівців із Шевченковою поезією — «...та ще після того візьму та прочитаю що-небудь із «Кобзаря», якого він, очевидно, привіз із собою, коли супроводжував до Канева Шевченкову домовину. Можливо, це і є той примірник «Кобзаря» 1860 року, що нині зберігається в Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського з власноручними правками автора і його присвятою своєму приятелю: «Козакові Грицеві Честахівському. Кобзар Тарас».

І вже 1 липня Григорій Миколайович радо пише Ф. І. Черненку: «Данилу Семеновичу скажіть, що я получив Кобзареві книжки, партрети і брошури в исправности і дякую йому дуже, що їх прислав, та ще прошу, як

можна, то нехай якомога більше пришле брошурок для продажі».

У наступному листі (без дати) Честахівський повідомляє: «Граматики» 50 штук од Федора Івановича одержані, тридцять віддано попові, а двадцять народіві, вони дуже нуждаются в цьому. Ото що получені від дорогого Данила Семеновича брошури, то як крапля з неба упала на засихающий від жару язик народу. Из слобід приходять і питаються, чи нема ще, — ми б купили.

Я писав, щоб прислали якомога скоріше усяких книжечок; тут можна продавати на базарі, народ уже хапається за книжки».

Розповідає він також у листі до «любої громадоньки української» у Петербурзі про одну кумедну історію, — коли сотник Опанас із Пекарів спільно зі своєю дружиною та двома сусідками, як і подобає нащадкам козацького роду, силою відібрали в підпанка Шаманського викрадені в них дві Шевченкові книжечки: «Тарасову ніч» і «Псалми Давидові».

Така активність щодо впорядкування Шевченкової могили, поширення творів Кобзаря та іншої неблагондійної до імперського режиму літератури, а також демократичне поводження з селянами, не могли не накликати на Честахівського переслідувань із боку офіційної влади, і вже в середині липня на нього пишуть донос на ім'я губернатора, де повідомляється заодно, «що при лядськім доносі послали «Гайдамак».

Для перевірки, як ведеться слідство, до Канева 20 липня особисто прибуває Київський губернатор Гессе. Из матеріалів слідства відомо, що Честахівський роздавав селянам також і «Гамалію», «Тарасову ніч», «Тополю» та «Псалми Давидові», оскільки отримав із Санкт-Петербурга «161 екземпляр творів Шевченка, в тім числі 20

примірників «Кобзаря»... 141 дрібних поезій в малих брошурках». Шевченкові твори влітку 1861 року також можна було придбати в Каневі у крамниці купця Карпова по 3—5 коп. сріблом. Згодом частину книг жандарми відібрали в селян і, як справжніх арештантів під конвоєм, відправили ці видання до Києва свідчити проти вірного Тарасового приятеля.

Про масштабність діяльності Г. Честахівського у справі популяризації Шевченкової творчості красномовно оповідає ціла серія документів про розслідування так званих чуток довкола могили Т. Г. Шевченка.

Смерть и похороны Т. Г. Шевченко. Документы и материалы. — К.: Академиздат, 1963) і ціла таємна «Справа по звинуваченню чиновника Честахівського у розповсюдженні чуток про підготовку повстання та роздачу селянам творів Шевченка і Куліша під час облаштування ним могили Т. Шевченка. Розпочато 27 червня 1861 р. Закінчено 1 серпня 1861 р. На 109 аркушах», за якою Київське губернське жандармське управління через генерал-губернатора князя І. Васильчикова доповідало царю про події у Каневі.

Відтоді Честахівському було суворо заборонено без дозволу місцевої влади проживати на Канівщині, і він 9 липня виїхав до Петербурга, а місто, осяяне могилою народного поета, надовго потрапило під пильний нагляд політичної поліції.

Усе це, звісно, не сприяло поширенню Шевченкових творів у Каневі та навколишніх селах попри великий інтерес селян до Кобзарєвої поезії. І навіть через два десятиліття, коли своє рідне місто відвідав відомий педагог та літератор Олексій Олександрович Андрієвський, то він був прикро вражений побаченим: «Упевнено можна стверджувати, що у всьому місті Каневі не відшукати нині і двох «Кобзарів». Але ж не всі там неписьменні обива-

телі... грамотних у Каневі, мабуть, віднайдеться значно більше, ніж у будь-якому іншому місті Київської губернії...» (Газета «Зоря», 1882 р., № 187, 24 серпня).

Минали роки. Витіснені з рідного краю антиукраїнськими циркулярами та указами видавці друкували Шевченкові твори за кордоном — у Галичині, у Женеві чи в Санкт-Петербурзі, і різними шляхами ввозили їх на Батьківщину. Але в Каневі все залишалось, як і раніше, про що в № 8 за 1889 р. журналу «Киевская старина» пише Василь Гнилосиров (В. Гавриш) у статті, присвяченій 10-річчю міської бібліотеки, у збірці якої тоді не було жодного (!) примірника Шевченкових творів.

Сумновідомі Валуєвський таємний циркуляр та імператорський Емський указ призвели до того, що не лише поширювання видань творів Тараса Шевченка, а навіть і їх зберігання у власній бібліотеці чи переписування для себе в умовах Російської імперії набули ознаки неблагонадійних дій, а часто — і кримінальних злочинів. Свідченням тому — численні архівні документи, зокрема й ті, що зберігаються в Державному архіві Київської області. Їх промовистий перелік, очевидно, не потребує особливих коментарів:

1. Протокол допиту судовим слідчим Старокиївського району м. Києва міщанина Пащевського З. І. за зберігання рукопису «Кавказ» Т. Г. Шевченка. 1862 р. (Ф-227, оп., спр. 247, арк. 16–19).

2. Документи про арешт дворянина Мартина Ільницького за зберігання у себе віршів Т. Г. Шевченка. 1865 р. (Ф-2, оп. 180, спр. 103).

3. Документи про звинувачення студента Беловецького і дворянки Цімбанітової за зберігання у себе «Кобзаря» Т. Г. Шевченка. 1876–1878 р. (Ф-3, оп. 4, спр. 5) та багато інших доказів тотального наступу на книги українською мовою.

Симптоматичним є переслідування одних і тих же видань Шевченкових творів, але в різних країнах і в різні часи, як про це красномовно оповідає Циркуляр Львівського воєводського управління від 21 червня 1938 року повітовим староствам воєводств і громадському староству у Львові про конфіскацію книги «Поезії Шевченка, заборонені в Росії», яким Окружний суд в м. Бережани «постановив конфіскувати книгу» і «заборонив далі розповсюджувати цю книгу та наказав її знищити».

Проте ні заборона друку Шевченкових творів, ні їх вилучення з книжкових магазинів, приватних чи публічних бібліотек не могли зупинити поширення його поезії серед народу. Однією із прикметних ознак літературного життя в Україні того часу стали рукописні «Кобзарі», що масово розповсюджувались у списках, починаючи ще з 40-х років XIX ст. Ці збірки поезій у формі книги, альбому чи просто учнівського зошита часто відрізнялися від офіційних, друківаних більш повними текстами за рахунок відновлених купюр. Шевченкознавцям відомі рукописні списки Шевченкових творів, що належали П. Кулішу, М. Костомарову, М. Максимовичу, І. Лазаревському, О. Маркевичу, О. Бодянському, В. Гнилосирову та іншим сучасникам поета.

У фондовій колекції заповідника зберігаються також дві унікальні, ще не знайомі шанувальникам творчості Кобзаря, рукописні збірки поезій Тараса Шевченка пізніших часів.

Одна із них об'ємом у 160 сторінок не має ні обкладинки, ні титулу, виготовлена та переписана невідомим, який залишив на її сторінках лише автограф: Пер. [еписав] В. К. Рукопис датований березнем-квітнем 1904 року, а надійшов до музею 1965 року із селища Бабинець на Київщині від І. Д. Філоненка, який знайшов зошит між корін-

ням дуба під час прогулянки в старовинному парку колишнього маєтку пана Запольського.

Друга книга — в чепурній оправі, з майстерно виконаним корінцем, має 735 сторінок, але також без титулу та оглава. Надійшла ця книга без будь-яких поміток, що могли б вказати на особу автора списку чи подальших власників рукопису. Проте впевнено можна стверджувати, що ця збірка переписана, із незначними скороченнями, з «Кобзаря» 1867 року — унікального видання, де вперше було надруковано відразу 77 нових поезій Тараса Шевченка. І серед них багато таких, що, за своїм національним змістом та антиімперським звучанням, кидали виклик царській тиранії. Великий за об'ємом (185 творів на 677 сторінках), цей «Кобзар» майже півстоліття залишався неперевершеним серед збірників творів Тараса Шевченка — аж до виходу 1914 р. з друку у Видавничому Товаристві «Криниця» в Києві редактованих В. Доманицьким «Кобзарів» та «Повного збірника творів» під редакцією Д. Дорошенка, що побачило світ у Катеринославі того ж року.

Кожна із цих рукописних збірок написана різними людьми і в різні часи, без поспіху, каліграфічним, майже мистецьким почерком. Їх сторінки скомпоновано з особливою любов'ю і пошаною до автора, про що свідчать мінімальні відступи від оригіналу — друківаного примірника. Читати такі книги надзвичайно зворушливо, адже вони є прямим свідченням часів, що давно минули.

У ті роки чи не єдиним місцем — і не лише у Каневі, а й у всій Україні, де будь-хто та будь-коли міг узяти до рук і почитати Шевченкового «Кобзаря», стає «Тарасова світлиця» — хата-сторожка, зведена дбайливими руками канівців за активної участі Київської «Старої Громади» влітку 1884 року. З того часу шанувальники Тараса Шев-

ченка, які звідусіль і велелюдно прямували до його могили, як до храму, нерідко приносили з собою в дарунок нові видання «Кобзаря», портрети поета, мистецьки виконані предмети українського народного вжитку — вишиті чи ткані рушники, скатертини й плахти, народні картини. Прочани Тарасової Гори сподівалися, що все це віднайде своє місце в інтер'єрі «Світлиці», буде збережене і згодом ляже в основу майбутнього Шевченкового музею, який за більш сприятливих умов вдячні нащадки зуміють облаштувати своєму — духовному батькові.

Яскраві свідчення про сходження на Тарасову Гору і відвідини «Світлиці» на межі XIX–XX ст. залишили багато журналістів, письменників, художників, музикантів, відомих громадських діячів. І майже в кожному з них згадується про невід'ємний атрибут народного музею — Шевченків «Кобзар». Не завжди нова, а часто й зачитана відвідувачами до дірок, ця книга справляла магичне враження на прочан, а прочитані у ній поезії западали глибоко в душу кожному, хто доторкнувся до національної святині.

Це підтверджують численні записи у виготовленому 1893 року В. Гнилосировим журналі «Для розписок туристів на могилі Т. Г. Шевченка», зокрема, і перший — зроблений 10 липня 1897 року хористами Миколи Лисенка: «Повертаючись із мандрівки, поклали побувати на Тарасовій могилі. Пом'янули піснею, промовами і читанням «Кобзаря» нашого генія». Із глибини століть доносять до нас атмосферу Тарасової Гори спогади майбутнього Нобелівського лауреата Івана Буніна, надруковані ним у нарисі «На Чайці» (журнал «Всходы», СПб, 1898, № 21): «Біленька хатина в оточенні мальв, маку і соняшників стоїть неподалік його надмогильного хреста. Чисто, затишно в ній. Та господар її ніколи не переступить її по-

рога. Сумно дивиться його портрет зі стіни хатини на «Кобзар», що лежить на столі, і наче з докором говорить до відвідувача: «Що ви зробили зі мною, люди? За що так сумно та самотньо промайнуло моє життя?»

Як про особливу подію в новітній історії української нації, згадує в нарисі «У батька Тараса в гостині» («Зоря», 1892 р., с. 92) один із засновників «Братерства Тарасівців», письменник і державний діяч УНР Іван Липа: «Шапки самі собою опинилися в руках у нас, довго ми ходили довкола огорожі, не промовляючи ні словечка...

Хтось із нас узяв Кобзаря і читав. Читали ми, мабуть, не інакше, як повсякчас, але тут над нами витав дух Тараса; кожне слово Кобзаря вражало нас якось невимовно глибше, доходило до самого серця чуліше й викликало звіттам могутню силу духа, ніби нас пекло огненне слово живого пророка...

Тут-то ми й ухвалили заснувати таємне українське політичне товариство і на честь нашого Поета й того місця, де ця думка виникла, назвати його «Братерство Тарасівців».

Серед тих чотирьох юнаків був тоді й студент Михайло Базькевич із Харківського технологічного інституту. Надзвичайно символічно, що в музейній збірці заповідника зберігається «Кобзарь» із власної бібліотеки патріота-фундатора нелегальної студентської громади, що започаткувала організований український націоналізм. Як свідчить «Книга надходжень» № 11 за 1989 рік цей примірник «Кобзаря» із надзвичайно багатою біографією, що відобразилась у маргіналіях на його сторінках, знайшов своє місце на Тарасовій Горі в переддень здобуття Україною Незалежності. Згодом до музейної збірки надійшов і «Кобзарь» з перекладом повісті «Музика», здійсненим Миколою Міхновським — ідеологом «Братерства

Тарасівців» та автором програмної «Самостійної України», виголошеної ним 1900 року на Шевченківських урочистостях у Полтаві й Харкові.

Минали роки і навіть цілі десятиліття, виростили нові покоління українців, але незмінним залишалось ставлення до Тараса Шевченка імперії, яка, здавалося, ні на мить не забувала застереження, висловленого в одному із анонімних доносів на ім'я шефа жандармів князя В. Долгорукова ще 1863 року про те, що «Із тлінних останків Шевченка народилася ціла зграя рішучих сепаратистів і ненависників Росії».

...Починаючи від окреплення мови, вони прямують до відділення України від Росії...».

Тому далеко невтішну картину застав тут Іван Зілинський — професор Віденського університету, вчений-філолог європейської слави, який влітку 1911 року відвідав Канів: «Селяни відносяться до Тараса з великим пієтизмом. Давніше приходили з далеких сторін по 100—200 люда, але від 1907р., по словам сторожа могили Івана, «народ одвернувся назад», бо поліція розганяла і біла нагаями мужиків, лаючи: «За чим? Пашол вон». Давніше можна було на могилі свobodно говорити і співати, а тепер вечорами все повно шпиків попід вікнами, підслуховують чи, борони Боже, не заноситься на яку революцію з батьком Тарасом на чолі. Навіть по смерті він їм страшний».

Власне, саме з цієї дерев'яної хатини під солом'яною стріхою, що притулилась поруч Шевченкової могили на вершині гори, і починається історія музейної збірки Шевченківського національного заповідника. Про це промовисто свідчить унікальний документ під назвою «Опис речей у хаті», зроблений 24 вересня 1888 року Василем Степановичем Гнилоцировим — канівським педагогом

і журналістом, багатолітнім опікуном Шевченкового меморіалу, з ім'ям якого історія українського музейництва пов'язує початки музеєфікації предметів і пам'яток Тарасової Гори — їх опис, систематизацію, наукову обробку та збереження.

Відповідно до «Опису» до первісної колекції тоді увійшли:

1. Рушник, вишитий, подар[унок] Варвари Сем[енівни] Житецької в[18]87[р.].
2. Образ нерукотворен[ий] Спаса, в шаті — подар[унок] Зах[арія] Ів[ановича] Краковецького в 1888 році.
3. Кобзар, вид. 1884р. в СПб., — дар[унок] Є. К. Трегубова в [18]87р. (аналогічний є у нинішній колекції).
4. Кобзар, в коштовній оправі, ціною в 10 крб., завезен[ий] М. Климовичем в 1888 р. з ініціалами К.
5. Образ Св. Тарасія, патр[іарха] Цареград[ського], дар[унок] з Київа.

Шати робив К. Сук і його таки дарунок.

6. Скатертина помірна старенька на стіл — под[арунок] В. Сем. Ж[итець]кої [18]88 р.

7. 4 плахти (об Різді 1888 р. н. В. П.)

Лише десять поіменованих експонатів, як десять наріжних каменів у підвалини майбутнього храму, заклав тоді мудрий будівничий в основу першого у світі Шевченкового музею.

Василя Степановича активно підтримували у його діяльності у комплектування музейної збірки В. Науменко, М. Комаров, Є. Трегубов, Я. Гулак-Артемівський. Довголітній опікун Шевченкової могили, юридичний власник землі на Тарасовій Горі і права на видання творів поета Володимир Павлович Науменко 1890 року прислав до Канева «Кобзарі» для «дарування і дешевої роздачі», а 1918 року передав до кредитної спілки в с. Прохорівка,

що поблизу Канева, частину своєї цінної бібліотеки, де були і твори українського генія.

На жаль, немилосердний час і не завжди мудрі люди не вберегли експозиції першого музею, як і самої хати-сторожки, яку було розібрано у середині 30-х років ХХ ст. при будівництві нового музею.

Та все ж, у ХХІ століття Тарасова Гора увійшла під благословінням «Образу Нерукотворного Спаса», який із здобуттям Україною Незалежності дивовижним чином повернувся до Шевченкового Храму і вже з покуття відтвореної у 1989-91 рр. «Тарасової світлиці» вітає сучасних прочан української Святині.

Вражає, що за своїм складом цей короткий список речей значною мірою відповідає і нинішній концепції музейного колекціонування Шевченківського національного заповідника. Це свідчить про сталість орієнтирів хранителів Шевченкової могили у формуванні музейної збірки, яка покликана якомога повніше відобразити феномен Тараса Шевченка в українському світі, його присутність у світових культурах і завдяки невтомній праці кількох поколінь нараховує нині понад 25 тисяч музейних предметів основного фонду збереження.

Проте, з огляду на несприятливі політичні та економічні умови, започаткована В. Гнилоширним музейна збірка не знайшла тоді подальшого розвитку і тривалий час так і не змогла набути належного значення серед музеїв України.

Причиною тому був невпинний імперський тиск супроти української культури, який, між іншим, не зменшився і після падіння імперії. За спогадами письменника С. Васильченка 1914 року до 100-ліття з дня народження Т. Шевченка в Києві видавництво «Криниця» видрукувало 12 000 примірників «Кобзаря» — і всі вони були кон-

фісковані владою. Ось як писав В. Винниченко про добу більшовицького окупанта Муравйова в Києві в січні 1918 року: «Що торкається національної української культури, то вся вона була підведена під категорію контрреволюційної і без найменшого милосердя придушена. Пресу заборонили, українські друкарні конфіскували, книгарні позачиняли, школи були закриті... Найтемніші більшовицькі елементи зривали із стін портрети найбільшого поета України Т. Шевченка і топтали ногами...»

На революційні 1917–1918 роки припадає справжній книжковий бум, перед яким ненайкращий вигляд має навіть нинішнє вітчизняне друкування творів Тараса Шевченка, без якого, здавалося, українці не могли собі відшукати відповідь на ті непрості питання, які ставило життя.

Особливі надії на створення сучасного центру Шевченкознавства покладали шанувальники національного генія на нову українську владу в особі Симона Петлюри. У відповідь на звернення «До всіх урядових та громадських установ Української Народньої Республіки», де, зокрема, передбачалося «причепурити хату на горі біля Могили, влаштувати в ній бібліотеку, читальний зал і кабінет для праці письменників та художників», яку було підготовлено й розіслано по краю за підписами Голови Губерніяльної Народньої Управи С. Петлюри, її членів та Уповноваженого Губерніяльної Управи по догляду за Могилою Т. Шевченка (а фактично — першого директора Заповідника) В. Короліва-Старого, у травні 1918 року товариство «Час» прислало до Канева цілу збірку видань творів українських письменників, серед яких були й видання «Кобзаря». Це й мало стати доброю основою для першої бібліотеки майбутнього Заповідника.

Новий етап формування музею на Тарасовій Горі почався 1925 року з наданням Шевченковій могилі статусу

Державного заповідника вже в нових соціально-економічних умовах, що передбачало участь держави у забезпеченні сталого фінансування на придбання експонатів, наукового комплектування колекції та бібліотечних фондів. Зокрема, як вказано у п. 6 «Положення про державний Заповідник «Могила Т. Шевченка біля Канева»: «Для здійснення своїх завдань Держзаповідник «Могила Т. Шевченка» має такі допоміжні заклади:

- а) спеціальну бібліотеку-читальню пам'яті Т. Г. Шевченка;
- б) меморіальну виставку Т. Г. Шевченка;
- в) екскурс-базу для одвідувачів Держзаповідника».

На перших порах цьому сприяли здійснені В. Г. Кричевським реекспозиція «Тарасової світлиці» і побудований 1929 року будинок туриста (готель), де розташувалась книгозбірня заповідника та було розгорнуто нові виставки. Загальнодержавного значення становленню музею тоді надала діяльність Комітету держзаповідника «Могила Т. Г. Шевченка», а також Шевченківського Комітету, що діяли під орудою наркома освіти УСРР Миколи Скрипника. Саме біля Шевченкової могили 2 травня 1928 року, під час засідання Комітету, було прийнято рішення щодо комплектування бібліотеки Заповідника та: «л) В справі збільшення Шевченківської літератури визнати за потрібне видати дешевого «Кобзаря» (тир. 100 000 прим. По 40 коп.) і одночасно побільшити видавання для мас окремих творів Т. Шевченка...».

А в своїй відозві «До всіх установ Народнього Комісаріату Освіти УСРР, а також і до інших установ, підприємств та організацій, що носять ім'я Т. Г. Шевченка» Комітет зазначив, що всі вони «мусять взяти участь в справі впорядкування могили Т. Г. Шевченка та популяризації заходів щодо цього», а також: «з) Взяти на себе ініціативу

збирання серед населення речей, книжок, листівок, гравюр та інш., що стосується до Шевченка, та надсилати ці речі до держзаповідника «Могила Т. Шевченка» для меморіального музею-бібліотеки, що є там, чи в разі унікальності речі, до Шевченківського Інституту, що в Харкові».

Комітет також зобов'язав «Державне Видавництво України» організувати на території Заповідника роботу книжкового кіоску для відвідувачів та спільно з Управлінням Науковими Установами та Управлінням Політосвіти «організувати справу з виданням популярної літератури про Т. Г. Шевченка, а також популярних видань його творів і книжки про заповідник і могилу».

Такі виняткові для царини музейництва заходи дозволили за короткий час закласти підвалини діяльності заповідника як пам'яткоохоронної та культурно-освітньої інституції і значно активізувати видання Шевченкових творів масовими накладками.

Та невдовзі репресії проти української інтелігенції, особливо сумнозвісна слідча й судова справа проти Співки Визволення України, поклали не лише край розпочатій державній підтримці шевченкознавства, а й на тривалий час повернула Заповідник до стану надмірної заідеологізованості, партійна пропаганда витіснила зародки наукової діяльності, а будь-яка видана в дореволюційній Росії чи за кордоном збірка Шевченкових поезій ставала предметом прискіпливого контролю з боку політичної цензури. В таких умовах не було вже місця у книгозбірні Заповідника ні тим книгам, у виданні яких брали участь так звані «буржуазні націоналісти» та «представники панівних класів», якщо ці люди — патріоти і меценати української книги — волею долі стали емігрантами, як відомі шевченкознавці П. Зайцев, В. Дорошенко, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, Б. Лепкий. Особливо небезпечними для більшовицького

режиму було визнано новітніх «контрреволюціонерів», «самостійників», «петлюрівців», зусиллями яких насправді утримувалась на науковому рівні українська література і шевченкознавство в Радянській Україні. В яких умовах це робилося, пише у своїх «Щоденниках» за 1923–1929 роки академік С. Єфремов: «В[идавництво] «Час» подало на цензуру Шевченкового «Кобзаря». ...Царський цензор просто креслив, куди рука сягала, а совіцька цензориця робить це чужими руками і до того маніфестуючи, що «Шевченко — наш, большевицький поет». ...Важко щось робити, коли таке навкруги діється, а на душі тільки смуток і неспокій панує. Ну, така вже наша доля — людей рокованих на страту в цьому найкращому з усіх можливих світі». (26.V.1929 р.). Свідками трагічних подій того часу в музейній збірці Заповідника є примірники видань творів Тараса Шевченка 20–30-х років минулого століття із пошматованим титулом, вирізаною передмовою і замальованими прізвищами репресованих численних «ворогів народу», якими влада вважала академіків ВУАН С. Єфремова і О. Новицького, члена-кореспондента УАН Є. Шабліовського й літературознавців Й. Гермайзе, К. Буревія, А. Річицького, І. Айзенштока, М. Плевака, А. Хвилю, В. Коряка, письменника М. Зоценка, художників О. Судомору, В. Седляра, А. Середу, І. Падалку, інших дослідників і популяризаторів Шевченкової творчості.

Часто незатишно велося творам Шевченка в країні диктатури пролетаріату. Про це промовисто свідчать штампи «Проверенно» на титулі «Гайдамаків» 1939 р. чи приналежність до спецфонду — своєрідної в'язниці для книг — «Кавказу та інших віршів» видання 1932 р. Як тут не згадати сумну констатацію дійсності, зроблену 8 квітня 1942 року в «Щоденнику» Олександром Довженком: «Кобзаря цитувати трудно. Він нагадує мені огненну піч,

з якої обережно вихвачують угольки і, перекидаючи їх між пальцями, прикурюють... Особливо трудно вихвачувати ці вуглики нашим сусідам. Вони тоді чомусь нагадують мені чортів, що знаходять у Святому Письмі тексти на свою користь».

Тож не дивно, що в середині 30-х років знову постала проблема з розповсюдженням Шевченкових творів навіть і на Тарасовій Горі, про що свідчить запис від 24.08.1935 р. у «Книзі реєстрації відвідувачів Державного історико-культурного заповідника «Могила Т. Г. Шевченка»: «...Але бажано було б, щоб при музеї був хоча б невеличкий кіоск, де можна придбати «Кобзар», малюнки, портрети Шевченка. Д. Александріді».

Як свідчать документи наукового архіву Шевченківського національного заповідника, трагічного 1937 року керівництво Держзаповідника звинувачували навіть у зберіганні в бібліотеці видання «Кобзаря» 1918 року з передмовою Б. Лепкого. Дісталось й художникам — невдалою була визнана картина «Гайдамаччина» Іжакевича. А після серії арештів і судових процесів над директором М. Стретовичем, інженером будівництва К. Дукальським, головним бухгалтером Д. Стремецьким та екскурсоводом С. Дерево непоправного спустошення експозиції і бібліотечним фондам нанесла репресивна постанова РНК УРСР від 5 серпня 1937 року № 964 «Про стан Державного заповідника в Каневі «Могила Т. Г. Шевченка».

Відтворенню об'єктивної картини формування музейних фондів того періоду перешкоджає та обставина, що довоєнний архів Держзаповідника «Могила Т. Г. Шевченка» майже повністю зник під час німецької окупації Канева, якого не обминула лиха доля воєнної руїни. Тому нині неможливо цілком точно — кількісно і якісно — оцінити книгозбірню 30-х — 40-х років ХХ ст. Певні відомості

можна почерпнути із першого «Тематично-експозиційного плану» меморіального музею Т. Г. Шевченка 1939–40 років та «Акту інвентаризації експонатів Канівського музею ім. Т. Г. Шевченка від 15 лютого 1942 року», а також із матеріалів «Акту» від 28 лютого 1944 року, де, зокрема, відзначено, що після відновлення роботи заповідника «Із 12 тисяч книжок бібліотеки залишилось не більше 2 тисяч примірників, які теж дуже пошкоджені, а решта — знищено; ненависть фашистів до книжок доходила до того, що багато їх прострелювали або кидали в яму вбиральні».

Ціною свого життя поплатився за прагнення вберегти музейну збірку від окупантів та мародерів у роки воєнного лихоліття директор заповідника Д. Леbedко, згодом безвинно засуджений за сфабрикованою органами НКВС-МДБ справою до 15 років каторги у ГУЛАГу. Частина з уцілелих книг після розгрому німцями бібліотечних фондів у 1941–43 рр. розібрали місцеві мешканці та в'язні концтабору, організованого фашистами в музеї на Тарасовій Горі, а також і солдати Червоної Армії, які визволяли Канів від німецьких окупантів. Окремі видання було повернуто після війни до музею. Одну із книг — «Кобзар» 1917 року — приніс до музею, через 50 років після цих трагічних подій, восени 1994 року колишній малолітній в'язень табору на Тарасовій Горі, а нині — мешканець села Ключники, що на Канівщині, Олекса Полторацький. Нещодавно повернулася на своє законне місце в музейній колекції ще одна книга — «Кобзар» 1929 р., яка понад шість десятиліть зберігалася в Києві в родині нащадків довголітнього хранителя Шевченкової могили І. О. Ядловського.

Загальну уяву про книгозбірню повоєнного періоду дає також і документ під назвою «Прийомо-передаточний акт від 2.VIII/1948 р.», де визнано, що «у фондовій бібліотеці 745 книг і в загальній 4649 книг».

Про умови комплектування музейних фондів та бібліотек літературних музеїв після війни промовисто свідчать численні накази Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР, у підпорядкуванні якого тоді знаходився Заповідник. Під грифами «Таємно» і «Не підлягає розголошенню» та «відповідно до вказівок директивних органів про перевірку іноземної літератури» Комітет постійно зобов'язував підвідомчі установи до «упорядкування фондів іноземної літератури і очищення їх, за участю представників цензури, від ідеологічно-ворожих видань». Така ж доля чекала й на твори Тараса Шевченка, видані за кордоном чи на тимчасово окупованій німецькими військами території України, а також у сусідніх державах — Чехословаччині, Польщі, Румунії, де здавна компактно проживали українці. Особливим свідченням того, чим був для тисяч і тисяч цивільних і військових Шевченкових земляків його «Кобзар» у ті страшні роки, є численні написи на сторінках книг.

Взагалі, записи — авторські, дарчі, власницькі, читацькі, купівельні, побутового характеру, приписки й правки тексту, як і різноманітні печатки, штампи та ескізи на титульних сторінках, обкладинках і полях книг із збірки Заповідника становлять надзвичайну цінність для спеціалістів із маргіналістики і букіністів. Вони є унікальними джерелами для дослідження історії побутування видань, відображення духовного світу їх власників і читачів, віддзеркалюють соціально-політичні події, характерні для певної епохи, спільноти чи конкретної людини.

Якщо прослідкувати шляхи і джерела наповнення книгозбірні Шевченківського заповідника, то групи фондоутворювачів формують розлогу картину, до якої входять видавці творів Шевченка — видавництва «Радянський письменник», «Веселка», Г. Йопик; упорядники текстів —

автори передмови і наукових коментарів — В. Шубравський; художники-ілюстратори — О. Сластіон, І. Їжакевич і Ф. Коновалюк, М. Дерегус, О. Івахненко, І. Марчук; перекладачі на іноземні мови — К. Андрусин, Дж. Вір, Х. Биколов, Д. Методієв, Л. Міріджанян, Р. Чілачава, Ге Баоцюань, М. Козимиренко, П. Хузангай та ін. Багато книг надійшло з книгарень, книгозбірок інших вітчизняних і зарубіжних бібліотек і музеїв (зокрема й розформованих), з обмінних фондів. Географія їх досить широка, а різноманіття назв — вражає. І якщо до кінця 80-х років минулого століття, з відомих причин, на облік бралися тільки видання із так званих благонадійних джерел та витримані ідеологічно, то нові обшири співпраці хранителів меморіалу Тараса Шевченка з його численними шанувальниками з-за кордонів СРСР відкрилися із здобуттям Україною Незалежності. До того часу — обмежені в своїх контактах із Вітчизною, віднині зарубіжні українці привозили на Тарасову Гору, висилали поштою та передавали через знайомих дорогу для них родинну реліквію — збірник поезій Кобзаря, який вони пронесли з собою крізь усі випробування, через світи — як оберіг і своєрідне «євшан-зілля». Щедрі дарунки О. і Л. Волянських, К. Драгомирецької, О. Коновала, О. Городиського, М. і Є. Фесенко-Ковальських, П. Лимаренка — всі із США, П. Кравчука, Р. Мороз, Т. Смирненка-Торп, Т. і Я. Романішиних, Товариства «Просвіта» і Бібліотеки Колегії св. Андрія у Вінніпезі (Канада), А. Жуковського (Франція), К. Білинського (Австралія), С. Кравчука і В. Леника (Німеччина), родини Созоників (Аргентина) та багатьох-багатьох інших добродіїв збагатили за ці роки збірку на Тарасовій Горі і цим доповнили музейні колекції, започатковані московським професором І. Саркізовим-Серазіні, одеситом Т. Максим'юком, цінні надходження від

В. Яцюка та С. Бухинського (Київ), інших приятелів Тарасової Гори і партнерів по співпраці.

Так склалося, що фондово-облікова документація відділу «Книги» в Канівському музеї-заповіднику Т. Г. Шевченка (так називався Заповідник до 1989 року) почала вестись систематично менш як три десятиліття тому, про що свідчать записи в «Інвентарній книзі № 1», започаткованій 20 липня 1977 року. З цією датою, звісно, не збігається початок наукового колекціонування, оскільки сотні цінних книг музейного значення за десятки років формували основи нинішньої збірки ще в рамках наукової бібліотеки, де й тепер зберігаються десятки видань Шевченкових творів XIX–XX ст. Та все ж, 1977 рік можемо вважати роком започаткування системи фондової музейної збірки відділу «Книги», особливе місце в якій, звісно, відведено виданням творів Тараса Шевченка, чим завдячуємо, насамперед, тодішньому директору музею-заповідника Я. М. Данилову, головному хранителю фондів Т. Ф. Базилевич та бібліотекарю К. П. Березі.

Із 1982 року почався процес передачі найбільш цінних книг з бібліотеки до фондів Заповідника, а також ціленаправлений пошук відсутніх у колекції видань. Цьому процесу сприяли діюча в той час у країні система «Книга — поштою», надходження через обмінний бібліотечний фонд, подарунки колекціонерів, а також придбання унікальних книг у букіністичних магазинах, на аукціонах і в колекціонерів.

Каталог, який ми нині пропонуємо читачам, підштовхує до поглибленого пошуку імен — творців книги, її колишніх власників і читачів, шляхів поширення та обставин, за яких вона надійшла до музейної збірки, і є добрим помічником для всіх, хто цікавиться історією видання творів Тараса Шевченка та книгодрукування взагалі.

У ньому відображено діяльність державних установ, наукових і громадських товариств, стан міжнародних відносин, шляхи розвою перекладів, пошуків читачем своєї книги, а також цілеспрямовану працю багатьох поколінь музейників.

Каталогізація музейної збірки один із основних напрямів діяльності будь-якого музею і покликана бути його своєрідним паспортом, вивчення якого дає уяву про характер зібрання, його якісні показники.

Сподіваємося, що й наш каталог є свідченням того, що в третє тисячоліття українці вступають з Шевченковим «Кобзарем» — тією унікальною книгою, про яку ще 1927 року Євген Маланюк писав, що «Процес матеріалізації Шевченкової поезії потужно триває, і тільки тоді, коли він закінчиться власною державою, ми зможемо сказати, що сучасність доросла до Шевченка». А це значить, що Шевченкова творчість повинна не лише видаватись, а й читатись і сприйматись усіма поколіннями як невід'ємна складова життя кожного українця, як необхідний культурний чинник та основа національної філософії. Істинно — «habent sua fata libelli» — і книги мають свою долю (латин.).

*Слово Просвіти. — 2004. —
7–13 жовтня. — Ч. 41 (261). — С. 9;
14–20 жовтня. — Ч. 42 (262). — С. 9;
4–10 листопада. — Ч. 45 (265). — С. 9;
11–17 листопада. — Ч. 46 (266). — С. 9.*

ПЕРШОМУ «КОБЗАРЮ» — 170

Ольга ШАРАПА,

завідувач музею «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, м. Черкаси

18 квітня минає 170 років із дня, коли цензор Корсаков підписав квиток на випуск із друкарні книжки, яка принесла славу не тільки її автору, а й народу, що дав світові Тараса Григоровича Шевченка. Всесвітньо відомий тепер «Кобзар» став Біблією українського народу, а самого Шевченка називають Пророком, натхненим голосом народу, духовним батьком відродженої української нації. Саме слово Великого Кобзаря зробило величезний вплив на українську свідомість. Таку книжку могла створити лише людина, яка безмежно любила Батьківщину, а що це було саме так, маємо багато свідчень самого Тараса Шевченка. Як наприклад: «Історія Південної Росії усіх і всякого дивує своїми напівлегендарними лицарями і тим, що тут діялося. Народ навдивовижу оригінальний, земля прекрасна, й усього цього ще не бачили очі освіченого люду, тоді як Малоросія давно вже мала і композиторів своїх, і художників, і поетів. Що їх так причарувало, що вони забули своє рідне, не знаю. Мені здається, якби батьківщина моя була найбіднішою на землі й наймізернішою, то й тоді вона б здавалася мені кращою Швейцарії чи й усіх Італій. Ті, хто хоч раз бачив нашу країну, кажуть, що хотіли б жити і вмерти на її прекрасних полях. А що казати нам, дітям її... Треба любити й пишатися найкращою своєю матір'ю. І я яко син її великого сімейства, служу якщо не ради добра для нього, то принаймні для слави імені України».

Знаменитий «Кобзар» очолює список книжок укра-

їнської літератури. І хоч нелегка доля судилася цій книжці, проте її історія розпочиналася легко і невимушено.

Є підстави припускати, що ініціатива видання «Кобзаря» належить Є. Гребінці. Саме він подав рукопис до цензурного комітету 7 березня 1840 р. з назвою «Кобзарь, малороссийские песни и стихотворения» на 20 сторінок. Того самого числа після схвалення збірка була направлена до друку. За всієї суворості й навіть недоречностей цензурування, здійснене Корсаковим, виявилось найлояльнішим порівняно з розглядом творів Шевченка пізнішими цензорами. Набирали й друкували «Кобзар» приблизно місяць.

Із усіх прижиттєвих видань творів Т. Шевченка «Кобзар» 1840 року був найпривабливіший зовні: непоганий папір, зручний формат, чіткий шрифт, рівний набір, продуманий розподіл тексту та його частин. Крім вступного вірша-заспіву «Думи мої, думи мої», кожному твору передує шмуцтитул. На них розташовані посвяти, що їх мають у «Кобзарі» 1840 року «Перебендя» — Є. Гребінці, «Катерина» — В. Жуковському, учасникові викупу з кріпацтва, «Тополя» — Петровській, сестрі однокурсника, «Іван Підкова» — В. Штернбергу, товаришеві, «Тарасова ніч» — П. Маргосу, видавцеві.

Цікава особливість «Кобзаря» — офорт на початку книжки за малюнком художника В. Штернберга: кобзар із хлопчиком-поводирем. За сюжетом малюнок Штернберга особливо близький до поеми «Катерина» — до її п'ятого розділу, але це не ілюстрація до окремого розділу, а узагальнений графічний образ кобзаря, що дав назву першій Шевченковій збірці. Призначення офорта — створити настрій, ввести читача в образний світ «Кобзаря». Офорт, фронтиспіс, шмуцтитули, спуски, поєднання білих

і напівбілих сторінок — усе це зробило невеличку збірочку величальною імпазантною книжечкою на 114 сторінок. Заслугу в цьому, передусім, приписують Є. Гребінці, але наявність у книжці офорта за малюнком Штернберга, з яким саме в той час Шевченко мешкав на спільній квартирі, без сумніву, свідчить про участь і самого автора в оформленні книжки. У книжці художникові Штернбергу, який зробив помітний внесок у розвиток соціально-побутового жанру українського живопису, присвячено поему «Іван Підкова».

Пізніше І. Франко, оцінюючи це видання, скаже: «Ся маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла, мов джерело чистої, холодної води, зяснила не відомою досі в українським письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову».

Задум створити музей однієї книги — «Кобзаря» Т. Г. Шевченка — існував давно, а втілювався він відкриттям такого музею 19 травня 1989 року в Черкасах. Розташований заклад у меморіальному будинку на вул. Байди-Вишневецького, 37, у якому з 18 до 22 липня 1859 року перебував Т. Г. Шевченко.

Завдання музею полягає в тому, щоб якомога повніше зібрати і показати видання творів Т. Шевченка, шевченкознавчу літературу та все, що стосується імені великого Поета і Художника.

Фонди музею сформувалися не відразу. Першим вагогим внеском у музейну Шевченкіану стала колекція, яку зібрав учитель-книголюб із Сум Сергій Арбузов. Її було придбано 1987 року. Це видання творів Т. Шевченка (переважно після 1917 року), шевченкознавча література, листівки, журнали тощо.

Паралельно наукові співробітники вели активну пошукову роботу серед колекціонерів, у букіністичних ма-

газинах і бібліотеках. За короткий час було написано тисячі листів у всі куточки світу. І результат не забарився. Чимало з тих, до кого зверталися по допомогу, охоче поділилися з новоствореним музеєм цінними виданнями. Так з усіх союзних і автономних республік колишнього СРСР, з багатьох інститутських та університетських бібліотек, з далекого зарубіжжя надійшли книжки з перекладами творів Т. Шевченка іноземними мовами.

Пригадується такий випадок: відгукнувшись на наше прохання, працівники Центральної Ленінградської бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна надіслали бандероль із книжками, але помилились адресою, і книжки спочатку потрапили у місто Чебоксари, а потім уже в Черкаси (поштовий індекс було вказано правильно). І яке ж здивування і радість охопили нас, коли, відкривши бандероль, ми виявили видання «Кобзаря» 1860 року й інші раритети!

Наступним етапом поповнення фондів було придбання ще однієї колекції Шевченкіани, в кілька разів багатшої, ніж перша, яка й стала основою для експозиції музею. Її багато років збирав палкий шанувальник Тараса Шевченка, патріот, наш земляк, уродженець містечка Городища на Черкащині робітник одного з харківських заводів Євген Артеменко. До цього зібрання увійшло кілька прижиттєвих Шевченкових видань, зокрема і перший «Кобзар» 1840 р., який давно вже став бібліографічною рідкістю (у світі відомо лише кілька примірників). У колекції були двотомне празьке видання 1876 р., розкішно ілюстровані О. Сластіоном «Гайдамаки» 1886 р., «Кобзарі» за редакцією нашого земляка В. Доманицького, двотомники, підготовлені І. Франком, О. Огоновським та Ю. Романчуком та ін. Із цього зібрання до музею потрапило і рукописне «Пересопницьке Євангеліє» 1571 р., одна з

перших писемних пам'яток української мови, а також чимало шевченкознавчої літератури, листівок, марок, портретів, екслібрисів та багато іншого.

Передавши своє зібрання Шевченкіани, Є. Артеменко продовжував збирання. Протягом наступних двох десятиліть йому вдалося зібрати численну колекцію цінних видань, шевченкознавчих праць, предметів образотворчого й декоративно-вжиткового мистецтва, значків, медалей, листівок, конвертів та інших рідкісних речей, які зараз перебувають у фондах музею «Кобзаря».

Неабиякий внесок у музейну Шевченкіану зробила українська діаспора з Канади та США. До фондів було передано чимало цінних рідкісних видань, що вийшли друком за межами України (надіслали В. Леськів, М. Ворон та ін.).

Працівники музею продовжують примножувати скарби, намагаючись не пропустити жодного із сучасних шевченківських видань, хоч справжню радість відчуваємо, коли вдається відшукати видання попередніх років й особливо коли це книжки XIX—поч. XX ст.

Так по краплині росте і множитья книгозбірня музею «Кобзаря», але поки що тільки мрією залишається для нас мати у фондах усе, що стосується видавничої Шевченкіани.

Нещодавно музей розширився: відкрито додаткові виставкові зали, що надає можливість урізноманітнити форми музейної роботи. Наукові працівники активно займаються поповненням фондових колекцій, культурно-просвітницькою й видавничою діяльністю. Музей з першого дня був і залишається осередком українства у Черкасах.

*Слово Просвіти. – 2010. –
15–21 квітня. – Ч. 15 (548). – С. 8.*

НОВА «ІСТОРІЯ «КОБЗАРЯ»

Євген БУКЕТ,
«Слово Просвіти»

Будь-яка колекція, а тим паче музейна, стає особливо цікавою тоді, коли її зміст доноситься до загалу. Одним із поширених способів презентації музейної колекції є каталог. Широко відомими у світі, завдяки каталогам фондів колекцій, є тисячі різних музеїв. І завжди приємно, коли з'являється можливість ознайомитися з предметами скарбниці в ошатному, ретельно впорядкованому виданні. Саме таке нещодавно побачило світ. Це — каталог «Видання творів Тараса Шевченка та графічної Шевченкіани» Музею книги і друкарства України.

Фондова колекція цього музею почала формуватися порівняно недавно — у 70-х роках минулого століття. Більшість унікальних шевченківських видань музей придбав від В. М. Шеремет (Ужгород), Н. Т. Романченко (Львів), Р. С. Чубатого (Коломия). Окремі книжки було закуплено в букіністичних магазинах Києва, Петербурга і Москви, передано з фондів інших музеїв та бібліотек. Музейна Шевченкіана значно збагатилася завдяки колекції Григорія Коляди, яку відомий науковець подарував Музею книги і друкарства України. До книжкової колекції потрапило чимало видань УВАН і НТШ у США і Європі, УВАН у Канаді, а також багато сучасних, переданих Державним комітетом телебачення та радіомовлення України, українськими видавництвами, зокрема ВЦ «Просвіта», та установами. Останні представлені в каталозі книжки і датуються 2010 роком.

Нинішній каталог презентує 393 одиниці видань тво-

рів Т. Г. Шевченка, а також 677 одиниць графічної Шевченкіани. Тут зберігаються 300 зразків книжкової графіки, 144 — станкової, 218 екслібрисів, 11 листівок, три плакати й одна медаль. Книжкові видання в каталозі представлено за хронологією (за винятком подачі повних зібрань), графічні роботи — за прізвищами авторів. Також каталог містить покажчики назв, імен, видавництв і місць видання і кольорові вклейки з репродукціями.

Каталог упорядкували співробітники музею книги і друкарства України Марія Корнійчук, Галина Карпінчук, Наталія Глоба і Людмила Парійська. Запитуємо про нове видання в автора передмови й упорядника — завідувача науково-дослідного відділу музею Марії Антонівни КОРНІЙЧУК.

— Пані Маріє, що спонукало Вас і творчий колектив до видання каталогу?

— Ми пам'ятаємо, як потужно в 1960-ті роки відзначалися Шевченкові дати, які дали тоді поштовх навіть до національного відродження: це і 1961-й, і 1964 роки, коли відзначали 100-річчя від дня смерті й 150-річчя від дня народження Великого Кобзаря. Так само нині маємо дві потужні дати. Музей книги і друкарства як державна установа готувався до 150-х роковин смерті Шевченка. І ми задумали описати всю музейну Шевченкіану, тобто всі видання творів Шевченка, які зберігаються в музейній колекції. Музей книги і друкарства України, можна сказати, молодий — він формувався в 1970-х роках і перша експозиція була відкрита 1975 року. Коли ж я ознайомилася із фондами — була вражена. Виявилось, що тут є і першодруки (тобто прижиттєві видання творів Т. Шевченка), і дуже багато унікальних видань уже помертвих. Коли вже оглянули і усвідомили, що є що представляти, вирішили готувати каталог паралельно з виставкою. Цю

дуже велику шевченківську виставку — «Володар у царстві духу» — ми відкрили цього року і представили на ній все найкраще, що маємо з Шевченкіани.

— **Наскільки цікава колекція видань Тараса Шевченка в Музеї книги і друкарства України?**

— Фондова колекція музею — це книжка і книжкова графіка. Ми опрацьовували і книжкові, і образотворчі фонди. Виявилось, що в нас майже 400 книжкових видань і близько 700 образотворчих матеріалів — це книжкова ілюстрація, станкова графіка, плакати, листівки і екслібриси.

Безперечно, найповнішою і найцікавішою в Україні є колекція Національного музею Тараса Шевченка. Але навіть той факт, що в 1970-х роках вдалося віднайти прижиттєві видання Шевченка, вже є великим досягненням. Тут є два «Кобзарі» 1860 року, є «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» 1844 року, поема «Гамалія» 1844 року, а також закордонне безцензурне видання 1859 року під редакцією Івана Головіна «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки», де було вперше надруковано поеми «Кавказ», «Холодний Яр», «І мертвим, і живим...», а також поезії «Заповіт», «Гоголю», «Розрита могила».

В оформленні були використані екслібриси музею, зображення будинку музею для шмуцтитулів, тобто все зроблено за всіма законами найкращого книгодрукування.

У результаті нашої роботи було проведено ще й атрибуцію колекції, адже деякі книжки були недатовані, не мали титульних аркушів. Так, тривалий час вважалося, що тут є перший «Кобзар» 1840 року, а це виявилася факсимільна копія. Ми звірили наш примірник із оригіналом, що зберігається в Інституті літератури, й навіть візуально було видно, що це факсиміле 1914 року. Взагалі багато хто плутає саме це видання з оригіналом, адже воно най-

більш наближене до нього, проте за гравюрою, папером, деякими типографськими позначками одразу стає зрозуміло, що це не так.

— **Чи маєте подальші плани на Шевченкову спадщину, що зберігається в музеї?**

— Ми маємо також цікаві шевченкознавчі видання. Шевченкознавство як наука почало формуватися одразу після смерті Тараса Григоровича, коли почали писати спогади, збирати матеріали про нього. Можливо, вони стануть об'єктом наступного каталогу. Мої колеги Наталія Глоба і Галина Карпінчук зараз опрацьовують дуже цікаві фонди й готують каталог «Видання української книжки у Москві й Петербурзі в ХІХ — на поч. ХХ століття». Переконана, наша колекція має ще дуже багато знахідок, відкриттів. Фонди — це завжди цікаво, тому з часом на їхній основі буде ще багато нових видань.

*Слово Просвіти. — 2011. —
19–25 травня. — Ч. 20 (605). — С. 15.*

КОЛЕКЦІЯ, ЯКУ Я ЗБИРАЮ УСЕ ЖИТТЯ

Романія ДАНИЛЮК,

член Товариства «Просвіта» Франківського району
м. Львова, член Всеукраїнського товариства
«Просвіта» ім. Т. Шевченка

А почалося все з дитинства, коли я, Романа Заяць, була вихованкою Кохавинського дитячого будинку, що в Жидачівському районі на Львівщині. На районній олімпіаді-конкурсі за художнє читання балади Т. Шевченка «Тополя» мені було присуджено перше місце і разом із грамотою вручено круглий гіпсовий барельєф поета і книжку «Кобзар». Потім, коли я вже працювала в Жидачівській районній газеті «Радянський шлях» (колектив редакції взяв юнкора до себе на роботу) з нагоди 16-річчя мені подарували велику книжку «Кобзар».

Згодом, навчаючись у Львівському держуніверситеті ім. І. Франка на факультеті журналістики, взяла собі за звичку з кожної стипендії купувати літературу, пов'язану з життям великого генія українського народу.

Потім, працюючи гідом-перекладачем і подорожуючи з іноземними туристами колишнім Радянським Союзом, не забувала купувати «щось Шевченківське»: книги, листівки, брошури, буклети, фотоальбоми, значки, марки, конверти, статуетки, зокрема й унікальні рідкісні видання. Так у моїй колекції є «Кобзар» для дітей, виданий Львівським українським педагогічним товариством 1921 року до 60-х роковин смерті поета, «Історичні поеми Тараса Шевченка», видані 1921 року в Коломийській друкарні

Вільгельма Бравнера з передмовою Дмитра Николишина, краківське видання 1949 року вибраних поезій Кобзаря, «Кобзар», виданий 1956 року Державним видавництвом «Художня література» зі вступним словом Максима Рильського.

Є в моїй колекції книжка польською мовою Єжи Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід Генія» (повість про Шевченка), яка видана 1966 року у Варшаві. Її мені через спільного знайомого передав друг із Польщі. До речі, ця книжка в радянські часи була заборонена.

Маю також твори Тараса Шевченка грузинською, російською, вірменською, білоруською, польською, німецькою мовами, факсимільне видання так званої захлавної чи Малої книжки — рукописної збірки віршів поета, написаних під час перших чотирьох років заслання (1847–1850), Шевченків «Заповіт» мовами світу (1961 р.), «Лірика Т. Шевченка» (видавництво «Каменярь», Львів, 1964 р.).

У моїй домашній Шевченкіані зберігаються маленькі книжечки, видані 1961 року видавництвом Львівського університету до 100-ліття з дня смерті Тараса Шевченка: «Іван Франко про Шевченка», «Світова слава Шевченка», «Пісні на слова Т. Шевченка».

Є також книги В. І. Касіяна «Мистецтво Тараса Шевченка» (Київ, 1963 р.), Богдана Завадки «Орієнтир життя» (видана УГКЦ у Львові 1991 р.), Романа Лубківського «Погляд вічності» — своєрідна поема-роздум над автопортретами Т. Шевченка (Київ, 1990 р.).

*Слово Просвіти. — 2011. —
19–25 травня. — Ч. 20 (605). — С. 7.*

НЕВІДОМІЙ СПИСОК ЗАБОРОНЕНИХ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

До 150-річчя перепоховання Тараса Шевченка в Україні

Ігор МАРЦІНКОВСЬКИЙ,

голова Миколаївського об'єднання
ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка

Списками називають неавторські рукописні твори, які виготовляли й поширювали за життя (прижиттєві списки) та після смерті автора (посмертні списки). Шевченкову поезію, особливо ту, що не призначена для друку чи заборонена царською цензурою, переписували і поширювали поціновувачі творчості митця та для революційно-визвольної боротьби, починаючи з 40-х років XIX ст., оскільки вона, поезія, була дієвою зброєю. Працюючи над темою «Шевченкіана Миколаївщини», краєзнавці знайшли багато цікавих, маловідомих чи зовсім невідомих матеріалів, але того, що у Миколаєві пощастить виявити список заборонених поезій Шевченка, ніхто й уявити не міг.

Знаючи зацікавленість автора цих рядків щодо озвученої теми, одна особа (вона виявила бажання не оприлюднювати своє прізвище) показала та люб'язно надала цифрову копію рукописної збірки поезій Т. Шевченка. Ця рукописна збірка — саморобна книжечка розміром 207x133 мм у твердій картонній палітурці, обтягнута темно-коричневим дерматинном із золотим тисненням на ній «Тарась Шевченко» (літери заввишки 7, завтовшки 1 мм), розміщеному посередині палітурки на 77 мм від вер-

хнього і на 27 мм від правого її країв. Книжечка складається із трьох зшитків поезії Т. Шевченка, написаної на пожовклому від часу папері, подібному за фактурою, але різному. Перший і останній зшиток із паперу із водяними знаками у вигляді паралельних (у збірничку вони вертикальні) ліній завтовшки 1 мм, з їхнім кроком у 9 мм, а середній зшиток без водяних знаків, але з розміщеним у верхньому лівому кутку кожної від 25 до 38 сторінок фірменним тисненням паперової фабрики у вигляді візерунчастого декоративного овалу 14x11 мм з горизонтальним написом «PARIS» усередині. Розміри сторінок — 202x127 мм, а 47-ма сторінка вздовж водяного знака нерівно обрізана і вужча на 27 мм від решти.

До збірки входять (назви подаємо, згідно із записами у збірці) такі поетичні твори Т. Г. Шевченка: поема «Кавказ» (с. 1–8), поезій — «Чигирин» (с. 9–12), «Пустка» (с. 13), «За думою дума...» (с. 14–15), «Розрита могила» (с. 16–18), «Холодний Яр» (с. 19–22), «Завищание» (с. 23–24), поема «Сон» (с. 27, 28, 25, 26, 29, 30–38), а під заголовком у два рядки «Сидючи в неволі / 1847 року» — наступні вірші: «За байраком байрак...» (с. 39–40), «Мені однаково, чи буду...» (с. 40–41), «Не кидай матері, казали...» (с. 41–42), «Чого ти ходиш на могилу?..» (с. 42–45), «(Костомарову)» (с. 45–46), «Ой три шляхи широкії...» (с. 46–47), «Не спалося, а ніч як море...» (с. 48–51), «Понад полем іде...» (с. 51–52), «Пустка» (с. 52–53), «Хустина» (с. 53–56), «Минають дні, минають ночі...» (с. 57–58), «В неволі тяжко, хоча й волі...» (с. 58). Тексти поезій мають різночитання із академічним виданням, але деякі збігаються з варіантами рукописних текстів, які зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка, наприклад, вірш «Чого ти ходиш на могилу?..» та інші твори.

Вірші написано пером і чорним чорнилом, а нумерація сторінок від 1 до 58 зроблено — у правому верхньому кутку кожної сторінки — фіолетовим чорнилом, і не рукою переписувача, а швидше за все, пізніше самого тексту. Рукописна збірка поезії Т. Шевченка дуже пошкоджена, особливо нижня частина сторінок: немає значної частини першої сторінки, є механічні дефекти до 19–20 сторінки; текст переписаних поезій у нижній частині сторінок розмитий водою.

Символічним для Миколаївщини у цій збірочці є те, що вона розпочинається поемою «Кавказ», яка присвячена Якову де Бальмену, — він перебував у нашому краю (Вознесенськ та навколишні села, Очаків, Миколаїв), та те, що в ній словами «і зорі лічим...» згадано Морську астрономічну обсерваторію в Миколаєві. Однак у збірочці поема «Кавказ» переписана без посвяти Якову де Бальмену, а рядки мають різночитання з текстом останнього академічного видання.

Другий зшиток (с. 25–38) — поема «Сон». Видно, що його вклеїли, оскільки папір першого і третього, на відміну від другого, має водяні знаки. Сторінки поеми «Сон» («У всякого своя доля...») зшиті непослідовно, схоже, текст спершу переписували на окремих сторінках, а потім зшивали в збірочку. На с. 25, біля нумерації, олівцем зазначено: «2-й лист «Сна» і під жирною горизонтальною лінією, зробленою олівцем, у дужках: «см. на обороте», а на 27 сторінці теж олівцем написано: «1-й лист», на 29-й — «3-й лист», на 31-й — «4-й лист».

На 24-й сторінці наприкінці поезії «Заповіт» є запис у два рядки «Переписав / Писар Василь Небагач...» (прочитати повністю прізвище не вдалося).

Зважаючи на переписану поезію, можна вважати, що ця рукописна збірка була зроблена з невідомого пер-

шоджерела після 1847 р., але не пізніше 1907 р., оскільки цього року із зазначеною вище поезією побачив світ «Кобзар» Т. Шевченка за редакцією В. Доманицького. Прізвище людини, яка замовила і коштом якої так дбайливо було оформлено збірочку із забороненою царською цензурою поезією Т. Шевченка, невідоме. Нині миколаївський список поезій зберігається у приватній миколаївській колекції.

Для детальніших висновків потрібна копітка праця з порівнянням відомих списків Шевченкової поезії, а отже, для введення цього списку в науковий шевченкознавчий обіг мине час. Проте вже сьогодні з певністю можна сказати, що сам факт виявлення у нашому краю такого історичного документа є дуже важливим і знаменним, оскільки свідчить про цікавість мешканців Миколаївщини до творчості митця. Незважаючи на небезпеку, навіть можливість арешту в разі виявлення забороненої поезії Шевченка, колишній власник рукопису дав переписати тексти і зберігав їх у себе тривалий час.

*Слово Просвіти. — 2011. —
15–21 вересня. — Ч. 37 (622). — С. 11.*

РАРИТЕТИ ШЕВЧЕНКА

Дмитро ДРОЗДОВСЬКИЙ,

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка

Традиційно березень і травень в Україні називають шевченківськими місяцями. Переосмислення Шевченка є однією з передумов існування української нації. Шевченківське слово стало джерелом народження української національної ідентичності. Поштовхом до переосмислення сьогодні мало б бути новітнє прочитання творчості майстра в контексті наявного розвитку методів і підходів, що існують у західному літературознавстві та в західноєвропейській гуманітарній думці. На жаль, цього не відбувається. А наявні в Україні прочитання більшою мірою є галасливим обігранням того, що мало б бути усвідомленим. Має поглиблюватися розуміння Шевченка, а новітні методи могли б тільки допомогти в цьому процесі. Натомість критика Шевченка аж ніяк не повинна перетворюватися на галасливе шоу (маю на увазі шоу з Є. Кисельовим за участю кількох провокаторів, таких далеких від Шевченка, як пінгвіни від Риму).

В одній статті («Хтось має починати!» // Культура і життя, 1988, 16 жовтня) літературознавець Наталя Кузюкіна писала про ювілей «Народного Малахія» М. Куліша. Так-от, аби вшанувати цей дивовижний твір, у Херсонському педінституті провели науково-теоретичну конференцію. Та «коли попросили, щоб підняли руки студенти (а їх у залі було близько ста), які читали «97», жоден не підняв руки! Для чого ж та мильна бульбашка-конференція!» — іронічно і печально запитує Наталя Борисівна.

Щось подібне, на жаль, маємо і 2011 року з Тарасом Шевченком. Говоримо про те, що «Кобзар» має бути в кожній родині. А скільки насправді людей читали «Кобзар» (бодай із-поміж громадян України) цього року? Чи знайшла адекватне потрактування Шевченка вітчизняна освіта? Чи можна похвалитися, що діти насправді люблять і розуміють Шевченка? Часом здається, що тільки коментоване читання Т. Шевченка на уроках української літератури може заповнити цю прогалину. Але як тоді вчителів виконати державну програму?! Риторичні запитання.

Повернення до Шевченка в XXI столітті є спробою витворення самої України XXI століття. Інтелектуальне наповнення шевченківських творів не застаріває: в тому джерелі нуртує думка, яка допомагає не просто вистояти, віднайти себе в тяжкий час, а й побачити майбутнє. Шевченко міг за умов фізичної несвободи створити «Садок вишневий коло хати...» Цей чарівний вірш було написано в найтяжчий час, проте Шевченко не звинувачував світ, не скаржився на долю і ворогів. Він писав, створюючи своєю працею те прекрасне, що підносить людину над буденністю, не дає впасти під тягарем проблем і екзистенційної втоми. Причому, що важливо, цей маленький «Садок вишневий...» став символічним рятунком України. Хоч би як було тяжко, усе одно треба робити свою справу, йти до мети і не занепадати духом.

Тому творчість Тараса Шевченка така актуальна. Творчість митця змушує по-іншому сприймати цінності життя. Важливо повертатися до Шевченка через новітню рецепцію його творчості, через психологічне переживання його життєвого шляху. Прикро, що теперішня шевченківська експозиція в Каневі мало чим може допомогти в цьому — монументальність портретів і наявність інста-

ляції знищили атмосферу теплоти й духовної рівноваги. Твори Шевченка — ось адекватний, непідробний шлях до розуміння історичного буття української нації.

На щастя, часом з'являються якісні видання, які допомагають читачеві наблизитися у своєму внутрішньому, індивідуально-психологічному часі до великого часу Шевченка. Таким є і нове видання «Повернені шевченківські раритети». Упорядкування, науковий опис колекції та примітки Сергія Гальченка (він автор передмови до видання) і Наталки Лисенко. Книжка побачила світ за підтримки Американського посольського фонду зі збереження культурної спадщини. Мабуть, представники цього Фонду розуміють, наскільки грандіозним і потрібним є такий проект. Шевченко — це людина рівня А. Лінкольна чи Дж. Вашингтона; це творець національної державності, демократії, простору історичної свободи й державної культури. Чарівний фоліант було видрукувано в Дніпродзержинську у Видавничому домі «Андрій».

«Раритетний» фоліант складається з таких розділів: «Тарас» (портрети Шевченка), «Раритети» (рідкісні офорти, фрагменти з авторських рукописів рідкісних творів Шевченка), «Рідні. Друзі. Послідовники. Дослідники», «Шевченківський Київ», «Простір», «Меморії», «Козак Грицько Честахівський», «Канівська святиня», «Перший музей Шевченка», «Дослідник і рятівник шевченкіани», «Скульптурна шевченкіана», «Любов і нелюбов до поета».

У книжці «Повернені шевченківські раритети» представлено репродукції з оригінальних гравюр, рукописів, світлин, листів, унікальних видань (першого «Кобзаря» 1840 року та кількох саморобних рукописних «Кобзарів», які поширювалися серед читачів у другій половині XIX ст.), а також інші матеріали, що вивезли з України 1943

року. Упорядники свідомі того, що опис документів ще потребує детальнішого опрацювання. Передовсім це стосується атрибуції, датування, визначення автентичності поданих матеріалів. Однак пропонуване видання має на меті репрезентувати унікальні матеріали, які вважали втраченими під час воєнного лихоліття, але все-таки були збережені й повернені в Україну, аби збагатити наявну шевченкіану.

Процес повернення цих матеріалів в Україну розпочався ще в 1990-ті, а завершився тільки 2006 року, коли Українська Вільна Академія Наук у США передала найцінніші матеріали в Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. У передмові зазначено: «З Києва перед окупацією в 1941 р. не всі шевченківські архіви та музейні експонати були вивезені. Рукописний фонд Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР було евакуйовано до столиці Башкирії Уфі, а експонати Центрального музею Т. Шевченка — до далекого Сибіру, у Новосибірськ. Дещо (дуже мало) було вивезено з фондів будинку-музею, що діяв як перший в Україні музей Шевченка з листопада 1928 р. За тринадцять довоєнних років там було зібрано велику кількість експонатів — рукописів, книг, світлин, рідкісних прижиттєвих видань і меморіальних речей.

Дорогоцінні скарби залишили напризволяще в Києві. Але біля них zostалися хранителі — директор музею Андрій Терещенко і його дружина Любина та ще кілька працівників, переважно доглядачів. Увесь цей скарб мало не загинув під час вибухів і пожежі на Хрещатику восени 1941 р. Газета «Нове українське слово» 23 грудня 1941 р. подала інформацію «Будинок Т. Г. Шевченка» про вересневі події того року: «Вибухи і пожежа, що охопили весь центр Києва і докотилися майже до самого будинку, не-

минуче загрозували загибеллю цього музею». В Україну повернулися шевченківські раритети, але це лише невеличка часточка того, що було зібрано в довоєнні роки, а решту ще треба шукати у США, в Європі. Варто продовжити пошуки у Львові, а потім шукати в Польщі, у Познані...» Таким чином, історія повернення шевченківських раритетів в Україну видається детективною і майже містичною. Про всі ці шукання і блукання читач зможе довідатися із передмови С. Гальченка, а також про надзвичайно важливу роль Андрія Терещенка у збереженні цих національних скарбів.

Проте, як це часто буває, національні герої в Україні опиняються в атмосфері підступів і нерозуміння, позбавлені підтримки. «У 1931 році А. Терещенка позбавили улюбленої роботи в музеї і залишили без помешкання, і відтоді почалися поневіряння: довелося вдаватися до випадкових підробітків, навіть рибалити на Дніпрі власноруч сплетеними рибальськими сітками, збирати дрова, підробляти коректором-стилістом. На щастя, Київська філія Інституту Тараса Шевченка замовила А. Терещенку виготовити мапу «Місця, де бував Т Шевченко» та дослідити родовід поета. Результатом кількох місяців сумлінної пошукової роботи стала мапа подорожей та професійно намальоване на білому картоні генеалогічне древо родоводу Шевченка, які стали згодом експонатами Київського будинку-музею Кобзаря. Саме з цим музеєм восени 1941 року А. Терещенко пов'язав свою долю...

Щоб якось вижити в голодні 1952–1955 роки, А. Терещенко продавав букіністам свої книжки, перебивався випадковими заробітками». Це трагічно-драматична історія, яка показує всю бруталність тогочасної влади до справжніх подвижників.

Мабуть, природно, що скарби національного рівня мають зберігатися в державі. Звичайно, це накладає чималу відповідальність і чималі зобов'язання. Поява ілюстрованого видання «Повернені шевченківські раритети» — це спроба донесення атмосфери Т. Шевченка до сучасного читача. Сприйняття Шевченка не вичерпується лише текстуальним виміром. Твори — тільки частина. Тим більше, що усвідомлення Шевченка, здається, має базуватися і на аналізі його мистецьких робіт. Шевченко був людиною ренесансного штибу; це той тип митця, який виростає з фольклорної космогонії. Око такої людини бачить світ у всій повноті й складності, а тому розум здатний поринати в далекі перспективи майбутнього. У тому майбутньому була Україна Шевченка з «вишневим садком»...

Але щоб створити той садок, потрібно сформуванню державну волю, приспану, уярмлену. Шевченко пробуджував суспільство від летаргійного сну, але разом із тим він завжди вмів подавати альтернативу. Поряд із етичною катастрофою в Шевченка є надія на порятунок. Черпаючи матерію творчості з Біблії, він розумів, що все у світі має здатність до переродження. Все підкорено закону парності. А тому і воскресіння обов'язково має настати. Головне — вміти побачити прекрасне й усвідомити стадію хвороби. Дорогу здолає той, хто йде. Але також потрібно бачити небо над головою і зорі на небі в нічний час.

Ми добре знаємо, що розуміння митця пов'язане з розумінням часу, в якому випало жити, з пізнанням близьких і друзів. Зрештою, «Повернені шевченківські раритети» — це і зафіксована в часі рецепція Шевченка: у виданні подано ілюстрації канівської святині, перший музей Шевченка, дослідників і рятівників шевченкіани (зокрема А. Терещенка, який досліджував сволоки дякової хати

Шевченкіана

в Кирилівці), скульптури Шевченка тощо. Пропоноване видання дає читачеві значно більше, ніж яскраві інсталяції в шевченківському музеї в Каневі. Як мені здається, сучасні інсталяції не містять головної концепції, вони хаотичні й розхристані. Натомість тільки це одне видання унаочнює життя Шевченка: життя фізичне і духовне, життя «за життя» й життя по смерті (тобто воскресіння Шевченка в українській культурі). Читач знайде в цій книжці унікальні офорти, ілюстрації до «Кобзаря», фотокопії текстів, написаних рукою Шевченка, посмертну поетову маску, що зберігається в Каневі. Читач зможе відчувати, вловити величний (але і не менш трагічний) час, у якому жив Тарас, познайомитися з його друзями, простежити еволюцію становлення шевченківської пам'яті в Україні.

*Слово Просвіти. – 2011. –
15–21 вересня. – Ч. 37 (622). – С. 12.*

СЕРГІЙ ГАЛЬЧЕНКО: «КОЖНЕ ВИДАННЯ «КОБЗАРЯ» – ЦЕ КРОК УПЕРЕД»

Попереду – 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка

Зовсім недавно в Черкаському національному університеті ім. Богдана Хмельницького відбулася 38 Міжнародна наукова шевченківська конференція, приурочена 197-й річниці від дня народження Тараса Григоровича Шевченка і 150-й річниці з часу його смерті й перепоховання. Цього року в конференції взяли участь 89 учасників, серед яких – науковці з Ягеллонського університету, що у Кракові (Польща), та з Казахського національного університету імені аль-Фарібі (Астана, Казахстан). У науковому форумі також взяли участь доктори й кандидати історичних, філософських, педагогічних, психологічних наук, краєзнавці, науковці, дослідники, викладачі, аспіранти, магістри з усієї України.

Проведення найбільшого і найвідомішого зібрання науковців-шевченкознавців стало приводом до розмови нашого кореспондента Євгена Букета з заступником директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, кандидатом філологічних наук, знаним українським літературознавцем, шевченкознавцем, упорядником багатьох сучасних видань творів Т. Г. Шевченка Сергієм Анастасійовичем ГАЛЬЧЕНКОМ.

— Ми не ставили за мету конференції пошук сенсацій. Я можу відзначити доповіді моїх колег з Інституту літератури Валентини Леонідівни Смілянської і Ніни Павлівни Чамати, надзвичайно цікавою була доповідь професора Василя Івановича Пахаренка із Черкаського національного університету. Він відомий як автор найкращих на сьогодні праць про Шевченка, зокрема, мо-

нографії «Незбагнений апостол». Були надзвичайно цікавими секційні засідання, але я зміг побувати лише на одному з них — об'єднаному з двох секцій. Там можна було почути справді ґрунтовні наукові доповіді, не широкого, глобального масштабу, а конкретні розвідки. Мені, моїм колегам із Інституту літератури, шевченкознавцям приємно те, що вже вкотре в Черкасах відбуваються такі шевченківські конференції. 39-та буде 2013 року, але я запропонував, що 40-ву, ювілейну, потрібно провести 2014-го — в ювілейний рік Шевченка.

Усі доповіді, виголошені на цих конференціях, публікуються. Коли я переглядаю ці томи шевченківських конференцій, мрію, як шевченкознавець, видати сьогодні кілька томів вибраних праць із доповідей. Адже особливо в 60–70-х роках були справді цікаві доповіді, які стосувалися і окремих періодів життя і творчості Шевченка, текстології його творів. Я користуюся надзвичайно цікавими працями про мистецьку спадщину Шевченка, опублікованими як доповіді. Звичайно, деякі з тих доповідей не витримали іспит часом, бо будувалися на ідеологічних засадах соціалізму, де творчість Шевченка намагалися пов'язати із російською культурою, зробили з нього мало не учня так званих російських «великих революціонерів-демократів», які були набагато молодшими від нього, тому про якийсь вплив на нього говорити не доводиться.

Другий день конференції було проведено у Каневі, на тлі оновленої експозиції, у великому урочистому залі. Там виступали переважно працівники музейних установ, зокрема Канівського національного заповідника. Доповіді були музейно-джерелознавчого характеру. Мені було приємно, що музейники, шевченкознавці з багаторічним досвідом користуються моєю книжкою «Повернені шевченківські раритети» з фотографіями, де репродуковано

Василя Степановича Гнилосирова — багаторічного охоронця Тарасової могили. Завдяки цьому змогли атрибуувати і датувати деякі інші фотографії.

— Наскільки добре сьогодні вивчені життя Шевченка, його творчість, чи відомі всі населені пункти, де він малював, писав?

— Це дуже складне й надзвичайно цікаве запитання. Я вже впродовж кількох років працюю над багатотомним виданням «Тарас Шевченко. Біографічна хроніка». У нас є літописи життя і творчості Шевченка, підготовлені окремими авторами — Дмитром Косариком, Василем Анісовим і Єлизаветою Середою, Петром Журом. Останній усе своє життя присвятив творчості Шевченка. Він написав низку унікальних праць про Шевченка: «Дума про вогонь», «Труди і дні Кобзаря»... Я пригадую, коли був у нього в ленінградській квартирі 1973 року. Це була квартира-музей з картотеками... Але я готую біографічну хроніку, де було б зазначено не тільки те, де він їздив, що намалював, написав, з ким зустрічався і таке інше. Це буде літопис, побудований на матеріалах самого Шевченка (маю на увазі поезію, прозу, щоденник, його листи, документи, спогади про нього, листи до нього). Це буде зібрання документів, де ви побачите копію запису з моринцівської метричної книги про те, що народився Тарас Шевченко. Далі — про дитинство: спогади його однокласників, односельців, інших людей. Це читається як художньо-документальний роман. Можете собі уявити, скільки Ви перечитаєте документів за 1847 рік! Хоча це все, в принципі, опубліковано, але в різних виданнях. Мені доводиться звертатися до архівів, першоджерел, насамперед до архіву Шевченка — фонду №1, який зберігається у відділі рукописів Інституту літератури. Багато допомогли друзі із Москви, які надали маловідомі документи.

Це, наприклад, велика кількість архівних документів, що розпорошена у тритомнику Леоніда Большакова — оренбурзького науковця, який написав «Быль о Тарасе», за яку 1994 року отримав Шевченківську премію. Я процитую ці документи за виданнями Л. Большакова, і всі вони будуть вміщені у це видання.

— **Над чим працюють шевченкознавці за кордоном?**

— Щодо зарубіжного шевченкознавства — я знаю те, що наукове товариство імені Шевченка у Нью-Йорку проводить щорічні сесії. На жаль, я не маю інформації, що саме там було цього року. Моє завдання як джерелознавця — опублікувати якнайточніші тексти творів Тараса Шевченка. Майже щороку я видаю «Кобзар» Тараса Григоровича і кожне слово, кожну літеру звіряю з оригіналом. Тому не соромлюся говорити: кожне підготовлене мною видання «Кобзаря» — це крок уперед. Я сподіваюся, що коли будуть ювілейні видання літературної спадщини, вони врахують і мої скромні напрацювання: будуть видані найточніші тексти.

— **Навесні я опублікував у районній газеті «Макарівські вісті» дослідження «Макарівщина в житті і творчості Тараса Шевченка». Після цієї публікації краєзнавець Валерій Обухівський розповів мені, що у 80-х роках на хуторі Лупському зберігався портрет місцевої дівчини, буцімто намальований Шевченком. Чи зараз трапляються сенсаційні знахідки — невідомі твори Тараса Григоровича?**

— Я ніколи не шукаю сенсацій. Ось наприклад, репродукція акварелі Тараса Шевченка, яку нещодавно віднайшли (показує). Навколо неї стільки було розмов, публікацій, метри шевченкознавства навіть кажуть, що це не твір Шевченка, бо там вертикальне зображення. Але

це хибне твердження. На основі документів, відомих мені, я схильний вважати, що це оригінальний твір Тараса Шевченка, який, сподіваюся, буде у 12-томнику.

За останні роки мені пощастило видати рукописний «Кобзар» з ілюстраціями Михайла Башилова і Якова де Бальмена. Це той «Кобзар», який 70 років пролежав в архіві департаменту поліції, бо його конфіскували у Миколи Костомарова під час арешту. 1917 року він опинився у професора Казанського університету, після чого повернувся в Україну. Його вивчали дослідники, але факсимільне видання побачило світ тільки зараз, з моєю розвідкою, з репродукціями майже 90 ілюстрацій, заставок. Я вважаю, що поява таких видань — це як «Другий «Кобзар», це відтворення авторської версії. «Другий «Кобзар» — це той рукопис, з яким Шевченко їхав до Києва. У нього був один — великий альбом із поезіями «Три літа», а другий — скромний зошит, у якому були записані дві балади «Русалка» і «Лілея», створені 1846 року, поема «Осика», написана в Седневі 1847 року, і передмова, названа Шевченком «Предисловіє»: «Випускаю оце в люде другого «Кобзаря» свого, а щоб не з порожніми торбами, то наділяю його предисловієм...» Звичайно, Шевченко не був впевнений, чи його друзі, зокрема Костомаров, одважаться подавати до цензури збірку «Три літа», де і поема «Сон», і «Чигрине, Чигрине», і «Стоїть в селі Суботові...», й інші твори, за які Шевченко одержав 10 років солдатчини. Мені закидають, що «він не пройшов цензури». Звісно, що царська цензура не благословила б ці твори у світ, і невідомо чи радянська благословила б... Але він уже виданий.

Сьогодні вкрай необхідно перевидати і «Захлявну книжку», і «Більшу книжку», і багато чого іншого оригінального, документального. Це мають бути факсиміле з паралельним відтворенням друком, адже не всі шевчен-

кознавці можуть читати факсимільне відтворення цих текстів. Незважаючи на те, що деякі академічні шевченкознавці проти, я хотів би видати факсиміле автографів, повістей, листів Шевченка, перевидати збірник документів Кирило-Мефодіївського братства в новій редакції. Як писав Дмитро Павличко, «Плани, як зорі, а зорі — як аероплани». Чому б державі не видати «Кобзар» — недорогий, не зі шкіряною обкладинкою, не «в металі» з прикрасами, який можна роздати безкоштовно в кожну сім'ю. Я мрію видати масовим накладом кишеньковий «Кобзар» на гарному тонкому папері з кількома десятками репродукцій малярських творів, з автопортретами Тараса Шевченка. Я склав проспект видання «Душа із Богом розмовля». Це були б репродукції біблійних сюжетів, церковної архітектури — всього, що намальовано Тарасом Шевченком. Взагалі, я колись наївно думав — що ще у Шевченка можна відкрити? А коли 1983 року побував у Москві, і в московському архіві мені пощастило ознайомитися із втраченими для науки оригіналами рукописів Тараса Шевченка «Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19», «Осія. Глава 14», «Каламутними болотами» і «Якби то ти, Богдане п'яний!»... Їх бачив на початку ХХ століття у пані Митрофанової в Москві Василь Доманицький, коли готував видання «Кобзаря», а потім вони зникли. Тоді я зрозумів, що є дуже багато невідомого про Шевченка. Я навіть починав колись цикл теле- і радіопередач «Невідоме про відомого Шевченка». Уявіть, майже про кожен автограф Шевченка можна написати історію його створення, побутування, зберігання, публікації, точності відтворення тощо. Так і про мистецький твір — можна написати якщо не монографію, то брошуру чи цікаву наукову статтю. Тільки потрібно заглибитися в джерела, у факти, відомі здебільшого професіоналам-шевченкознавцям. Для зви-

чайного читача таке видання стало б відкриттям! Якби ви знали, які «детективні історії» іноді траплялися з творами Шевченка! Ви розповіли про портрет дівчини з Лупського — так, його міг намалювати Тарас Григорович, адже багато творів Шевченка відомі лише зі спогадів, деякі — з репродукцій.

— Як просувається видання 12-томного повного зібрання творів Тараса Шевченка?

— Фактично стоїть на місці. Сьомий том, тобто перший том малярської спадщини, видано 2005 року. Після його виходу було багато дискусій. У шевченкознавстві є категорії дослідників, які вважають себе монополістами тієї чи іншої теми. Я начитався багато усіляких «відгуків» на сьомий том. Шевченкознавці з Національного музею Тараса Шевченка вважають, що треба переробити і перевидати сьомий том. Хоча, якщо там і є певні неточності, їх можна виправити у 5 томі малярської спадщини Шевченка, бо 12 том має бути науково-довідковим. Думаю, що можна буде швидше зробити його, ніж 11-й. Тут дуже багато суб'єктивних причин. Пригадую, як 1 серпня 2000 року, через півтора місяці мого перебування в музеї Шевченка, вийшов з моєї ініціативи Указ Президента про вшанування пам'яті Тараса Шевченка. Там ішлося про академічне видання. І вже з осені 2000 року в музеї Шевченка було створено групу науковців, яка щотижня проводила засідання і розглядала по кілька коментарів до 7 і 8 тому. Є видання 60-х років — 5 розкішних томів, які готували видатні науковці, професіонали-художники Василь Касіян, Платон Білецький та Борис Бутник-Сіверський... Звичайно, за ці півстоліття зроблено багато відкриттів. Я думаю, що ініціатива повинна бути з боку Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського як профільного інституту, який спів-

працює з музеєм Шевченка, де зберігаються оригінали мистецьких творів. Мені відомо, що є навіть постановка Президії НАН України з графіком виходу 8–11 томів, але щоб дотриматися цього графіка, треба працювати послідовно і регулярно.

Інститут літератури виконав свій обов'язок. За два роки ми видали всю літературну спадщину в шести томах. На її основі здійснюються численні перевидання різними видавництвами, навіть без посилань, але це вже етика видавців.

— Які дослідження Ви б хотіли видати найближчим часом? Чиї розвідки про Шевченка варті уваги?

— Я хотів би видати багатотомну «Бібліотеку шевченкознавця», де були б надруковані наукові дослідження, починаючи від Василя Маслового і Михайла Чалого. Цього року, завдяки підтримці Миколи Томенка, вийшла книжка М. Чалого «Життя і твори Тараса Шевченка», яка багато років лежала у видавництві «Веселка». У цю серію були б включені цікаві праці українських і зарубіжних науковців, наприклад, Юрія Івакіна «Коментар до «Кобзаря» Шевченка» чи коментарі до чотиритомного «Кобзаря» професора Леоніда Білецького з Канади, «Життя Тараса Шевченка» Павла Зайцева. У Зайцева є чимало й наукових статей, які друкувалися в чотиритомному виданні творів Шевченка, що вийшло у Чикаго в 60-х роках. За моїм підрахунком, це приблизно 30 томів. І тепер з'являється багато розвідок. Не мені вирішувати, чи включати до цієї серії, наприклад, видання Оксани Забужко, Григорія Грабовича, Богдана Сушинського. Для цього повинна бути створена авторитетна наукова редколегія, а держава має бути зацікавленою в такому виданні, віднайти кошти.

У нашому інституті зібрано унікальні архівні матеріали у фонді Олександра Яковича Кониського. Найці-

кавіше найповніше його наукове дослідження про Шевченка, яке з'явилося ще на початку ХХ століття. Після Михайла Чалого він здійснив величезну пошукову роботу і зібрав унікальний архівний матеріал про Шевченка, який використав десь на 15 %. Ним користуються час від часу дослідники-шевченкознавці, цитують ці матеріали, але я б хотів видати і окремий збірник з архіву Олександра Кониського. Це вкрай необхідно, бо, на превеликий жаль, 50 років тому було набагато більше наукових, науково-популярних видань спадщини Тараса Шевченка, праць про нього, зараз усі наукові програми, які ми формуємо, представляємо, майже не фінансуються. Кілька років тому за рахунок державного бюджету мені пощастило видати вибрані поезії, живопис і графіку українською та англійською мовами. Це видання побачило світ, маю вже на нього рецензію з Америки. Аналогічне видання німецькою мовою лежить кілька років у видавництві «Мистецтво», але з державного бюджету гроші не виділяються. Ще один мій проект, якому вже майже 10 років, — видати до 200-річчя Тараса Шевченка принаймні 10-ма мовами тексти обов'язково з репродукціями його мистецьких творів. Але, на превеликий жаль, більшість видань останніх років виходять у світ за кошти приватних фондів...

*Слово Просвіти. — 2011. —
26 травня — 1 червня. — Ч. 21 (606). — С. 8–9.*

«КОВЗАР» В АНКАРІ

Вибрані поезії Тараса Шевченка
вперше видані турецькою мовою

Михайло ВАСИЛЕНКО,
член НСПУ, м. Київ

I

Хоч раніше вірші Шевченка перекладали турецькою мовою, але окремою книжкою вийшли тільки зараз у тлумаченні тюрколога, української (гагаузької) поетеси Федори Арнаут, кандидата філологічних наук, доцента кафедри тюркології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

До видання разом із віршами увійшли поеми «Кавказ» і «Катерина». Поезії систематизовано за хронологічним принципом. Книжка доповнена передмовою Федори Арнаут, вступною статтею професора Г. Семенюка, коротким словником.

«На жаль, турецький читач мало знайомий з українською літературою, а творчість видатного українського письменника Тараса Шевченка не відома в Туреччині. Його імені не можна знайти в жодній турецькій енциклопедії! Я хотіла ознайомити широке коло читачів з українською літературою і тому, насамперед, обрала творчість Тараса Шевченка», — розповідає Ф. Арнаут про мету видання.

Праця над перекладами тривала понад рік. Порівняно недовгий термін перекладачка пояснює натхненням самого Тарасового слова, захопленням його творчістю, що

близька до народної творчості гагаузів. Видання «КОВЗАР (Secmeler)» випущено за власний кошт перекладачки накладом 1000 примірників.

«Починаючи переклад, — розповідає про особливості роботи Федора Арнаут, — я забувала власне життя й поринала в Шевченків світ, намагалася дивитися на твори його очима. Під час роботи мені траплялися деякі застарілі слова, значення яких не знала, тому доводилося звертатися до словників і друзів-філологів. Іноді було дуже складно дібрати турецькі відповідники. Однак у цьому допоміг відомий турецький професор фольклорист Ірфан Юнвер Насраттиноглу.

Відкриваючи світ Шевченка, я хотіла познайомити з Україною, адже життя цього поета — віддзеркалення життя українського народу».

Переклад творів Тараса Шевченка — значна подія і в українській літературі, і в турецькій, адже його поезії вийшли багатьма мовами світу, та лише тепер турецькі читачі ознайомляться з віршами видатної людини, символу українського народу, володаря у царстві нашого духу, велета у царстві людської культури. Щодо власне української культури, то в ній зримо і незримо присутні тюркські елементи — численні тюркізми в українській мові, тюркські корені деяких українських прізвищ, деталі побуту, запозичені від тюрків тощо.

Ставлення поета до мусульманського, зокрема тюркського світу, не знайшло висвітлення в літературі. Принаймні цю тему ніколи не вважали такою, що заслуговує на серйозну увагу в шевченкознавстві. Хоч у творчості Кобзар часто звертався до ісламської, переважно тюркської проблематики.

Уже в ранній творчості 1843 р. у п'єсі «Назар Стодоля» наведено легенду про «турецьку царицю», що по-

жирає дітей: «У венгерській стороні, у цесарців, за шляхетською землею, стоїть гора висока; а в тій горі нора глибока; в норі сидить не звір, не птиця — турецька цариця. Сидить вона сто тисяч літ, не молодіє, не старіє, тільки дедалі зліє; їсть вона од схід до захід сонця — не хліб печений, не курей і не яку-небудь людську страву, а трощить маленьких дітей за те, що коли ще була у Туреччині важкою, так їй сказав арменський знахар, що вона родить дочку і дочка та буде, як підросте, в тисячу раз краще її. От вона справді, як родила дочку, так і з'їла її, та з того часу сидить у норі і, не вгаваючи, усе їсть дітей; не розбира, хоть хрещені вони, а хоть нехрещені, їсть усіх, їсть тобі всіх, та й годі, — і дівчаток, і хлопчиків...» (Шевченко Т. Твори: У шести томах. — К.: Наук. думка, 2003. — Т. 3. — С. 46). Загалом легенда має романтичний характер. Водночас у ній виявляється певний негативізм до «турецької землі».

У ранній період творчості Шевченко описує походи козаків на турецькі землі, зокрема в поезіях «Іван Підкова» (1839) та «Гамалія» (1842), де романтизовано оповідь про похід козацтва на Стамбул. Про це поет міг знати із фольклору, з деяких історичних праць.

Можливо, на створення поеми вплинули орієнталістські захоплення вчителя Т. Шевченка Карла Брюллова, який здійснив подорож у Грецію й Туреччину, де робив замальовки (К. П. Брюллов в письмах, документах и воспоминаниях современников. — М., 1952. — С. 99–106). Т. Шевченко зробив акварель «В гаремі» (1843). Імовірно, що під впливом Брюллова Шевченко у поемі «Гамалія» пише про околицю Стамбула Скутар, де відбувається основна дія поеми. У Брюллова є акварель «Турецьке кладовище в Скутарі».

У «Гамалії» трохи іронічно йдеться про туркеню, оче-

видно, як узагальнений образ Туреччини, що подається як багата й водночас ледача, розманіжена країна. Але тут страждають українські козаки-невольники, яких плыве визволяти Гамалія з хлопцями. Страждання невольників породжує ненависть до турків. Звідси заклик, який автор вкладає в уста Гамалії: «Ріж і бий! Мордуй невіру-бусурмана!» (Шевченко Т. Г. Твори: У шести томах. — К.: Наук. думка, 2003. — Т. 1. — С. 236).

Проте такі антитурецькі моменти не визначальні. Шевченко в цій поемі називає Туреччину Візантією, й мимоволі виникають асоціації з походами давніх русичів на візантійські землі. Герой поеми має неслов'янське ім'я, імовірно, воно тюркського походження.

У поемі Шевченка «Кавказ» (1845) мусульманські народи борються з імперською Росією.

Тарас Шевченко присвячує поему «Кавказ» своєму другу Якову де Бальмену. Влітку 1844 р. де Бальмена відрядили на Кавказ у діючу армію ад'ютантом командира 5-го корпусу генерала О. М. Лідерса. Під час Даргинського походу, коли російські війська зруйнували резиденцію Шаміля Дарго, корпус Лідерса опинився в пастці. Тоді в сутичці з горянами й загинув де Бальмен.

Здавалося, вбивство одного з найближчих друзів мало б породити в Шевченка ненависть до горян. Натомість у «Кавказі» бачимо зовсім іншу позицію. Винуватцем загибелі де Бальмена автор вважає імперську політику Москви. А сліз та крові, пролитої задля слави «батюшки-царя», вистачило, щоб «напоїть всіх імператорів» (Шевченко Т. Г. Твори: У шести томах. — К.: Наук. думка, 2003. — Т. 1. — С. 344). Шевченко пов'язує загарбницьку політику Росії з християнством. Водночас демонструє відверту прихильність до мусульманських народів Північного Кавказу, адже вони борються за власну свободу на

власній землі, за власний хліб (чурек) і власну хату (саклю). Такої відвертої антиімперської інтерпретації «кавказької теми» Росія не знала.

Із тексту поеми випливає, що Шевченко прихильніший до ісламу, ніж до християнства. Поет, попри критичне ставлення до російського православ'я, все-таки залишався християнином «надконфесійного зразка».

Симпатії щодо мусульманства, протиставленого християнству, трапляються не лише в «Кавказі», а й у віршах «Сон» («Гори мої високії...»), «У Бога за дверми лежала сокира» (1848).

Під впливом вражень під час заслання й подорожі в Раїм Шевченко намалював одну з найкращих своїх акварелей «Пожежа в степу» (1848). Казахська, мусульманська тема мала помітне місце в живописі Кобзаря. Під час подорожі до Раїма й перебування в Приаралі він створив майже два десятки малюнків, де зображено життя казахів та інших народів цього ісламського краю: «Казахи в юрті», «Казахська стоянка на Кос-Аралі», «Казахський хлопчик розпалює грубку», «Пастух на коні», «Автопортрет з байгушами». Пізніше Т. Шевченко зображував не лише пейзажі, а й пам'ятки «Туркменські аби в Кара-Тау» (1857) та малюнок сепією «Молитва за померлих» (1856–1857). Та це вже інше спрямування, хоча й тема ісламського світу.

Але чи не найсильніше тема життя казахів та інших мусульманських народів означена у «Щоденнику» (1857–1858), де автор виявляв позитивне ставлення до ісламу. Наприклад мусульманські уявлення щодо раю (Шевченко Т. Г. Твори: У шести томах. — К.: Наук. думка, 2003. — Т. 5. — С. 30). Кобзар швидше знаходив спільну мову з «чужими» казахами, ніж із майже «єдинокровними» росіянами.

Тарас Шевченко мав намір написати поему «Сатрап

і Дервіш», дещо із задуму частково реалізував у незакінченій поемі «Юродивий».

Ставлення нашого поета до ісламської цивілізації й до тюркського світу зокрема було прихильним. Його позитивістська позиція визначалася противенством до загарбницької Московщини, адже ісламські народи були такими самими жертвами цієї політики, як і українці.

Завдяки Ф. Арнаут Туреччина знатиме нашого геніального поета, художника і мислителя.

II

Турецьку мову Федора Арнаут вивчала в Азербайджані, тривалий час викладала філологічні дисципліни в турецькому Північному Кіпрі й Молдові. Пані Дора здобула чимало нагод, тож були приводи виїхати за кордон, але вона залишається громадянкою України, вважаючи, що це її Батьківщина. Науковець щиро пройнялася творчістю Тараса Шевченка, вболіває за духовність і культуру України й Туреччини, а особливо за рідну гагаузьку.

Значущість українського генія для неї — поза всяким сумнівом, хоча їй часто пропонують щось перекласти турецькою. Та працює вона лише над тим, що подобається. Шевченкове слово — з народних джерел, і для пані Арнаут це надзвичайно близьке, адже вона хоче зберегти гагаузький фольклор, збираючи тюркську усну народну творчість. Вона добре знає, що робить, і нині досліджує тюркський фольклор, порівнює його з українським.

Коли пані Дора прочитала Шевченка, то збагнула, що Кобзар — це і є Україна, виболена і вистраждана у віках. І щоб зрозуміти душу українського народу, зазначає вона, турецькому читачеві потрібен саме «Кобзар». Адже

душа народу — це і його мова, і культура, й історія. У «Кобзарі» вона відчула саме життя України.

Спершу почала перекладати Шевченка гагаузькою мовою, але згодом збагнула, що насамперед його потрібно донести до турецького читача. Порівняно з іншими, в турків народна культура, фольклор чи не найдужче ввійшли в сучасне мистецтво й літературу. Архаїчні звичаї й обряди невіддільні від сучасності, що має певні усталені поняття про давню культуру. Таке саме — народний дух, поклик до боротьби за волю, через який відбувається самоусвідомлення та самоствердження нації, — пані Федора відчула і в Тараса Григоровича. Вона прискіпливо поставилася до поетового слова. Зізнавалася, що надзвичайно важливо було передати волелюбний дух поета. Турецький читач має відчутти звучання й ритми української стихії.

Тема нескорених горян у поемі «Кавказ» їй особливо близька. Коли 1989 року в Азербайджані відбувся заколот і ввійшли радянські танки, вона була свідком тих подій і навіть написала книжку «Листи мамі».

Пані Дора зізнається, що їй глибоко зворушили твори поета «Розрита могила», «І мертвим, і живим...» Не могла заспокоїтися, доки їх завершила. Щойно закінчувала перекладати один вірш — негайно бралася за наступний, і знову хотілося завершити і його. Коли перекладала поему «Катерина», замислилася над тим, наскільки автор розумів жіночу психологію. Оповіді про жінок-покриток можна знайти в кожного народу, однак у Шевченка це щось схоже до тюркського менталітету. Федора Арнаут навіть переказала сюжет поеми колезі з Туреччини, і він був вражений схожістю. Саме поема «Катерина» переконала пані Дору, що Тарас Григорович був тонким знавцем жіночої психології.

У перекладах вона залишила широкий пласт оригінальних українських слів: «медяник», «бунчук», роблячи до них примітки. Наприклад, слово «бунчук» тюркського походження, хоч і до нього була потрібна примітка.

Подібне було і зі словом «могила» у «Заповіті» Шевченка. В перекладі фігурує тюркська лексема «курбан». Слову «Бог» («...полину до самого Бога Молитися... а до того Я не знаю Бога») Ф. Арнаут віднайшла давніший відповідник — «Танри». Його значення цілковито відповідає в «Заповіті» українському.

Також потрібно було розтлумачити турецькому читачеві значення слова «козак». Роблячи примітки, зізнається Дора, вона не мала права приховувати історії запорозьких війн проти Османської імперії. На її думку, турецьких критиків ще чекає копітка праця в цьому напрямі: проаналізувати, як Шевченко висвітлює українсько-османські відносини у своїй творчості та правильно його зрозуміти.

У це перше видання українського поета увійшли ті вірші Шевченка, що вільнолюбним духом споріднюють Україну з тюркським світом. Зокрема, у Шевченка є вислів: «убогі киргизи», але далі він наголошує, що хоч і вбогі, проте вільні. У ці рядки він вкладає напрочуд шанобливе ставлення до тюркського світу.

Аж ніяк не можна припускати неприязного ставлення Шевченка до турків. Він міг негативно, наприклад, зображати у своїх віршах загарбників-поляків, однак мав серед них багато друзів. У цьому руслі потрібно шукати й Шевченкове бачення Туреччини. Наприклад, коли в поета козаки йдуть на Синоп, то захоплюють їхню мужність і волелюбність, близькі їй туркам. А на війну майже не звертаєш уваги. Навіть навпаки: козацтво наче ось-ось сяде в Туреччині бенкетувати...

Коли поему «Кавказ» перекладали російською мовою, то через шовіністичний підхід зробили надто багато помилок. Працюючи над поемою «Кавказ», Федора Арнаут послуговувалася і татарським, і російським перекладами.

Федора Арнаут зізнавалася, що навіть подумки не могла собі дозволити переінакшувати слово Тараса Шевченка. Між іншим, «москаль» у турецькому перекладі так і залишився «москалем», не ставши ані «росіянином», ані «солдатом», оскільки відображає історичний і фольклорно-етнографічний контекст поезії Кобзаря, хоч українська мова надто багатозначна і глибока, що дало етнологам підстави стверджувати про її прадавність і основу слов'янських мов. А слово Тараса Шевченка, за висловом турецького поета Назима Хікмета, звучатиме доти, доки б'ються серця людей.

*Слово Просвіти. – 2010. –
14 січня. – Ч. 2 (535). – С. 7.*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У ЖИТТІ І СЛОВІ ЙОЖКА КРАГЛЯ

(уривок зі статті «ЙОСИП АБРАМ І ЙОЖКО КРАГЕЛЬ»)

Віль ГРИМИЧ,
член-кореспондент
Словенської академії наук і мистецтв

Для того, щоб адаптуватися після в'язниці на новому місці, Йожко Крагель, спраглий звичної миротворної священницької служби з її добре знайомим, заспокійливим етикетом, багато часу не потребував. Щойно віднайдена душевна рівновага спонукала його до самозаглиблення, роздумів, які доконечно мали призвести й до непереможної потреби втілити його спонтанні медитації в літературний витвір. Тож незабаром, як і раніше, весь вільний час він волів віддавати омріяній літературній творчості, права на яку був позбавлений протягом в'язничних років. Отож окрім книжки-свідчення, або книжки-документа, що, до речі, через кілька років вийшла другим виданням й була перекладена й видана в Італії та Хорватії, певні етапи свого життєвого шляху автор висвітлює у новостворених книжках: «Моя Толмінщина», де йдеться про рідний край Крагль і його дитячі роки, і «Від полустанку до полустанку», присвячена його душпастирській і просвітницькій діяльності. Ім'я Тараса Шевченка, вперше почуте Краглем у шкільні роки від улюбленого вчителя, який зазвичай згадував про долю великого українця у виховних розмовах з учнями, у проповідях-казаннях для парафіян, цитуючи уривки чи окремі рядки з поезій, не меркло в його пам'яті на всіх етапах життя. Тож не дивно, що і в літературній творчості, зокрема у пов'язничний час, прагнучи нагадати молоді, новим поколінням про складне минуле Словенії й Ук-

раїни, він раз у раз, мало не в кожній публікації звертається до знакової постаті Тараса Шевченка. 1997 року у видавництві «Vranko» в Новій Гориці вийшов збірник творів Йосипа Абрама есеїстичного характеру «Моя Трента», присвячених неповторній красі високогірної долини Тренти, де у селі з такою самою назвою протягом трьох років він справляв службу вікарія. Упорядкував книжку Йожко Крагель, розшукавши й відредагувавши десяток надзвичайно цікавих статей, спорядивши її ґрунтовною передмовою й примітками, а також кольоровими й чорно-білими фотографіями. Книжка ця схожа на славоспів Трентській долині, казковому світові довкола неї, а також її самобутній людяності. Недаремно у примітках автор зазначає, що з Абрамових текстів «...віє слов'янський дух, ненависть до ворогів вітчизни, побажання, аби в кожного билося незрадливе словенське серце, щоб були ми тверді й несхитні, подібно до твердих, несхитних скель Триглава» — найвищої гірської вершини Словенії (2 865 м). Чимало місця у передмові Йожко Крагель присвятив Україні. Нагадавши, що саме у Тренті Йосип Абрам писав перші українознавчі розвідки «На могилі Тараса Шевченка» та «Словенці серед русинів», опубліковані 1901-го (до 40-ої річниці з дня смерті поета) та 1902-го у часописі «Dom in svet» і підписані його улюбленим псевдонімом Козак Байда; що у Тренті було зроблено й перші кроки на шляху до перекладу «Кобзаря», Йожко Крагель докладно знайомить читачів із характером цього видатного творчого досягнення в перекладацькій галузі, дарма що воно датується початком ХХ ст. Періодичні згадування про події такого масштабу закономірні й вкрай потрібні для того, щоб з огляду на їхню вагомість і важливість для двох народів, вони не губилися в хащах століть і продовжували служити подальшим генераціям.

Наслідком плідної співпраці Йожка Крагля з видавництвом «Ognjisce» (м. Копер) стала поява його книжок-портретів видатних словенців і патріотів: композитора

Вінка Водопивця, історика, географа й публіциста Симона Рутаря, а також Івана Трінка, церковного і просвітнього діяча, поета, прозаїка й невтомного борця за національні права венеційських (Італія) словенців. 2000 року в цьому видавництві в серії «Будівничі словенської батьківщини» вийшла друком книжка Йожка Крагля «Йосип Абрам — Трентар. До 125-річчя від дня народження». Ретельно простудіювавши архівні матеріали свого вчителя, його книжкові й журнальні публікації, а також іншомовні, зокрема й українські джерела, Йожко Крагель створив виразний портрет словенського патріота, талановитого митця і нашого вірного друга, якого «любов до України й української пісні... супроводжувала протягом усього життя». Нелегкою справою була б спроба зачитувати якісь особливо цікаві уривки з неї. Їх багато. І все-таки з одним із них гріх було б не ознайомити читачів, бо в ньому, як у дзеркалі, відбито все: і висока моральність, і добросердя, і людяність, і любов до України обох словенців — того, хто творив добро, і того, хто нагадує про це людям ще й тепер. Ідеться про маленьке гірське село Облоки, що стало місцем служби Йосипа Абрама під час Першої світової війни, де він з власної ініціативи рятував від голодної смерті його мешканців, серед яких опинилося ще й багато біженців та військовополонених. Рятував, надсилаючи листи до всіх усюд, а передовсім — до церковних, громадських і державних установ Відня — з проханням-вимогою надіслати бодай вагон кукурудзяного борошна чи ще чогось із харчів. Серед полонених австрійцями вояків, що їх завезли аж до цього глухого гірського закутка, він натрапив і на українців, яких одразу почав залучати до церковних богослужінь, а свої проповіді-казання, призначені їм, читав українською мовою. «Його слухали зі сльозами на очах, не ймучи віри, що так далеченно від їхньої батьківщини могла об'явитися людина, яка їх розуміла і втішала їхньою рідною мовою, — переповідає Йожко Крагель

Шевченкіана

у книжці статтю Йосипа Абрама «Мазепинець», яку 1917 року оприлюднив люблянський часопис «Dom in svet».

Українська і Шевченківська нота незмінно звучить також у статтях письменника Крагля в періодиці, його інтерв'ю журналістам, в яких так само, як і в книжках, він щоразу згадує й нашу першу зустріч у ті, тепер уже далекі часи. Зустріч, яка, безперечно, сприяла появі й моїх публікацій кінця 70-х—початку 80-х років минулого століття, оприлюднених у Словенії, і його книжок і публікацій у періодиці кінця 90-х—початку 2000-х років. І не лише публікацій... 17 березня 2000 р. у Штаньєлю, на будинку, де 1875 року народився Йосип Абрам, відбулось урочисте встановлення пам'ятної плити. На відкриття її патріоти Штаньєля запросили саме Йожка Крагля, хоч він не є їхнім країнином. Коли гість, відкриваючи пам'ятний знак, потяг на себе шнур, високо над його головою, поряд з державним прапором суверенної Словенії, відкрилася прикріплена до стіни плита. Напис на ній сповіщав: «Йоже Абрам. Священик, літератор, перекладач Шевченка і народний будитель».

Важко уявити свідомого українця, якому ці слова не зворушили б душу. Штаньєль! Мале містечко в глибині Словенії, навіть село, хоч і європейського штибу, в якому на початку 1960-х було лише 313 мешканців. І Шевченкове ім'я! Якою ж повинна бути наша гордість за сина нації, слава якого сягає таких меж, і якою повинна бути наша вдячність людям, братам по духу, що зробили все для звеличення українського генія перед своїм народом! Вітаючи нашого вірного і незламного друга Йожка Крагля з його славним дев'яностоліттям, свідомі вагомості його внеску в словенську україністику і Шевченкіану, від щирого серця зичимо йому доброго здоров'я, бадьорості й усього, чого тільки душа забажає.

*Слово Просвіти. – 2009. –
14–20 травня. – Ч. 19 (500). – С. 13.*

ВІНОК АКИНУ ТАРАЗИ

Олеся ПОНОМАРЕНКО,

кандидат філологічних наук, м. Київ;

Кость ХОМЕНКО,

лауреат Всеукраїнської літературно-мистецької премії
імені Степана Руданського, м. Вінниця

З далекої киргизької столиці Бишкека надійшов унікальний збірник «Шевченко в Кыргызстане. Исследовательские и художественные материалы на русском, киргизском и украинском языках».

Збірник складається з чотирьох розділів. Перший — це матеріали до шеститомної Шевченківської енциклопедії, підготовлені професором Киргизько-Російського Слов'янського університету Г. Хлипенком, уродженцем Киргизії. Він — автор оглядової статті «Киргизька література і Шевченко», 28 статей-персоналій та 36 бібліографічних позицій.

Літературні виступи киргизьких письменників про Шевченка становлять другий розділ. Це роздуми про творчу особистість Кобзаря, про роль Шевченка в розвитку киргизької літератури.

Шевченківська тематика киргизьких письменників становить третій розділ, про шевченкознавство Киргизії йдеться в четвертому.

Побачило світ це цікаве видання за сприяння Українського товариства Киргизстану «Берегиня», яке очолює чортківець Володимир Нарозя.

Уперше Шевченко «заговорив» киргизькою 1935

року. Саме тоді поет Толен Шамшиєв переклав його «Заповіт». Подальшим знайомством із творчістю Шевченка стало святкування його 125-річчя 1939-го, коли киргизькою мовою побачив світ «Кобзар» у перекладах К. Маликова, А. Токтомушева і С. Сасикбаєва, який тоді взяв участь у роботі Шевченківського пленуму правління радянських письменників у Києві.

Відтоді Шевченко займає перше місце для перекладу киргизькою мовою: «Вірші й поеми» (1954), «Поеми й вірші» (1964), двома виданнями вийшов «Кобзар» (Фрунзе, 1990 та Київ, 2004, останній в серії «Вінок Кобзарю мовами народів світу»). Тут до 30 перекладачів долучилися відомі в Киргизії Т. Умоталієв, С. Жусуєв, Ж. Садигов, Ж. Абдикаликов, Е. Турсунов, С. Тургунбаєв, М. Ааматов.

У перекладах представлені ліричні вірші «Думи мої, думи мої...», «Минають дні, минають ночі...», «Заповіт», «Пророк», «І виріс я на чужині»; цикл «В казематі», триптих «Доля», «Муза», «Слава»; «Тече вода в синє море», «Тяжко-важко в світі жити...», «Ой одна я, одна...»; пісні «Ой стрічечка до стрічечки...», «Ой умер старий батько...», «І багата я...»; послання «Гоголю», «Марку Вовчку», «Сестрі»; поеми «Катерина», «Гайдамаки», «Мар'яна-черниця», «Сон», «Кавказ», «Княжна», «Відьма», «Неофіти» та інші.

Творча спадщина Тараса Шевченка викликає у киргизьких поетів бажання відтворити його образ у власній творчості.

Перший значний твір на шевченківську тему — вірш Кубаничбека Маликова «Розмова з Тарасом Шевченком» (1939), у якому висловлено думку про спіль-

ність доль українського Кобзаря та киргизького акина Токтогула. Пізніше К. Маликов присвятив Шевченкові цикл «Український зошит» (1964). До нього ввійшли вірші «Камінь цвіте», «Тарасів дуб», «Як син, люблю». Українською їх переклав Борислав Степанюк. Своє вагомє слово про Кобзаря сказав Ж. Боконбаєв у поемі «На могилі Тараса» (1942). Т. Умоталієв, що звільняв Україну від фашистів, написав натхненну «Пісню про Кобзаря» та вірш Україна (1974):

*Я в речовім мішку
своїм похіднім
Шевченкового
«Кобзаря» носив.*

Нашому поетові поезії присвятили С. Жусуєв «Тарас Шевченко», «Тарасові Шевченку», «Українські хати»; Т. Адишева «На землі Тараса»; А. Токтомушев «Акин Тараска», «Тарасові».

Шевченко став героєм киргизької поезії, а киргизькі письменники, пов'язані з його ім'ям, ставали його популяризаторами і в публіцистичних, і в літературознавчих виступах. Це видно із назв статей: «Невичерпний, як Дніпро», «З чого починається патріотизм?», «Геній народу» (Ч. Айтматов), «Щасливі нащадки «байгушів», «Він би сказав» (А. Токомбаєв), «Ваш і наш Шевченко», «На землі Кобзаря» (С. Жусуєв), «Думи про Шевченка» (К. Маликов), «Поет-мудрець» (О. Орозбаєв), «Голос, що віщував свободу» (Т. Умоталієв), «Народний поет з народом живе» (Б. Карагулов) та інші.

У науково-критичному осмисленні творчості Шевченка в контексті киргизької літератури і культури ак-

Шевченкіана

тивну участь беруть етнічні українці Киргизії: А. Нарозя, І. Запорожець, І. Шеретюк, Є. Озмитель, В. Нарозя, Г. Хлипенко.

Четвертий прикінцевий розділ збірника присвячено киргизькому шевченкознавству. Тут представлено цікаві наукові статті «Духовні побратими» Дюшена Кулбатинова, «Вінок акину Таразі» Георгія Хлипенка, «Ч. Айтматов про Т. Шевченка» Алли Нарозі, «Шевченко мовою Токтогула» Петра Гордійчука, популярні розвідки Аніси Борубаєвої, Жеенбая Самаганова, Кімбатбека Укаєва...

Чингіз Айтматов писав: «Шевченко — це той корінь у надрах народу, від якого нині зеленіють потужні паростки сучасної української культури».

Збірник має наукову, пізнавальну й художню цінність, тема безсмертна й невичерпна. Тому побажаємо видавцям наснаги й на четверте видання.

*Слово Просвіти. — 2010. —
4–10 березня. — Ч. 9 (542). — С. 10.*

ІМ'Я КОВЗАРЯ ЄДНАЄ УКРАЇНЦІВ

60 років тому було встановлено перший пам'ятник
Тарасові Шевченку на американському континенті

Анатолій РИЖЕНКО,
м. Прилуки Чернігівської обл.

У Канаді, в Палермо, поблизу Торонто, 1951 року було зведено перший на американському континенті монумент Тарасові Шевченку. Відкриття пам'ятника відбулося 1 липня 1951 року і стало знаменною подією в житті канадських українців. Цим актом було ознаменовано 60-річчя творчої праці українських поселенців у Канаді, їхній трудовий внесок в економічне, культурне, суспільне і політичне життя країни.

Українські емігранти, яких ще в кінці XIX століття доля занесла за моря-океани, зокрема в Канаду, в перші десятиліття перебування на нових землях переживали тяжкі часи, їхнє життя було сповнене злиднів, важкої фізичної праці, національного приниження, зневаги. У дрімучих лісах, на болотистих мочарах, далеко від світу й людей, їм доводилося працювати в нестерпних умовах. У багатьох із них не здійснилася мрія, якою вони тішили себе, — заробивши грошей, повернутися додому, до родини. Такою була доля перших українських поселенців у Канаді.

Читаючи твори Тараса Шевченка, українські емігранти знаходили в них слова і про своє бідкування на чужині. Поет багато поезій присвятив темі чужини. Так, у вірші «Причинна» знаходимо рядки:

*Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли —
Така його доля.*

І скільки дівчат, не дочекавшись своїх коханих із-за моря, впадали в розпач, божеволіли, вкоротили собі віку. Ніби про їхні болі говорив поет у вірші «Думка» (1838 р., С.-Петербург):

*Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило.
Воно скаже, синє море,
Де його поділо.*

Так волає-благає дівчина в розпуці, щоб вітер допоміг їй знайти милого, який подався за синє море — на чужину.

Українці-заробітчани на чужині могли лише мріяти про повернення в Україну. Тарас Шевченко став для них усім, з чого складається почуття до рідного краю. Не один із них промовляв до поета його ж словами:

*Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу.*

Гортаючи десь у далекій Канаді Шевченковий «Кобзар», український емігрант з хвилюванням читав рядки, які були ніби про нього:

*Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,*

*Молоду дівчину?
На чужині не ті люде, —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити.*

Великим лихом були для українських безробітних 1913–1914 та 1930-ті роки минулого століття. І хоч зазначені поезії Шевченко писав за півстоліття до початку еміграції українців за океан, вони були ніби пророкуванням цієї національної трагедії українського народу. Наче засторога українцям, щоб не залишали рідної землі й не мандрували за океан, ці рядки:

*У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі..*

Мотиви чужини особливо виразно звучать у його «невольницькій поезії» (1847–1857 рр.) Як Шевченко на засланні мріяв повернутися на Україну, так мріяли повернутись на батьківщину і тисячі канадських українців. До Канади приїжджали молоді, здорові трударі. Вони віддавали їй свою дужу силу, свої літа. Деякі тут жили понад 50 років. І весь час тужили-сумували за Україною.

Та не втрачали надії повернутися на рідну землю, як не втрачав її і Шевченко на засланні, коли писав:

*Може, ще я подивлюся
На мою Україну..
Може, ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими!
З темними лугами!*

Українські емігранти щиро любили Україну. Палкий заклик поета — «свою Україну любіть!» — і за морями-океанами будив любов до рідної землі. Українські поселенці за океаном навчалися чужого, але й не цуралися свого. Вони в нелегких умовах зберігали рідну українську мову, навчали і навчають своїх дітей, плакають українську пісню, музику й танці. Вони створили свої культурно-освітні товариства, видають свої газети, поширюють українську літературу, особливо твори Шевченка, влаштовують фестивалі пісні й музики, конкурси українських народних танців, ставлять п'єси, проводять інші культурологічні заходи.

Хоч живуть вони й на чужині, куди їх закинула доля, однак не поривають зв'язків з Україною і її народом, його багатю національною культурою. Свідчення цього — щорічні зібрання широкої громадськості в Палермо біля пам'ятника Тарасові Шевченку.

Цей пам'ятник — результат роботи відомих українських скульпторів М. Вронського, О. Олійника та архітектора В. Гнездилова. Його виготовили в Україні. Бронзову постать поета встановлено на невисокому постаменті з сірого граніту. На ньому викарбувано напис: «Т. Г. Шевченко 1814–1861. Від українського народу українцям Канади».

З часу відкриття пам'ятника Великому Кобзареві це місце стало святим — Канадським Каневом! Тут щороку відбуваються святкування встановлення пам'ятника і Дня Канади. Сюди приходять люди вклонитись і віддати шану геніальному співцеві пригноблених, борцю за волю всіх трудящих — народному, національному поетові України, який водночас є поетом інтернаціональним, загальнолюдським, волелюбне слово якого рідне для багатьох народів. Спорудження пам'ятника Т. Шевченку на канадській

землі стало увічненням його безсмертним ім'ям творчої праці всіх українців Канади.

Впевнений, читачам цікаво дізнатися й про історію здійснення мрії зарубіжних українців щодо встановлення пам'ятника. Про це я довідався з тижневика «Життя і слово» (спеціальний випуск від 28 червня 1976 р.), виданого в Торонто. Надіслав його мені Дмитро Проданюк, з яким я листувався протягом п'ятнадцяти років.

Конкретні заходи щодо спорудження пам'ятника було розпочато ще перед Другою світовою війною. Плануючи гідно відзначити 50-річчя масового поселення українців у Канаді, Товариство український Робітничо-фермерський дім (ТУРФ Дім), попередник Товариства об'єднаних українських канадців (ТОУК), створило для цього у Вінніпегу 1939 року «Canadian Shevchenko Memorial Community».

Та на заваді стала Друга світова війна. І було прийнято рішення гідно відзначити вже 60-річчя українців у Канаді, спорудивши пам'ятник Тарасу Шевченку. Крайовий виконавчий комітет (КВК) ТОУК розпочав втілювати в життя благородний почин — виготовлення пам'ятника і усього, пов'язаного з його встановленням на канадській землі.

Всі частини для його спорудження, зокрема мармурові блоки, бронзовий вінок п'єдесталу, скульптуру високою 3,2 метра було виготовлено в Україні і надіслано як подарунок українцям Канади.

Виникла також думка про потребу збудувати біля пам'ятника музей, в якому можна помістити експонати, що відобразатимуть творчість і життєвий шлях Тараса Шевченка, а також перші тяжкі випробування долі українськими поселенцями в Канаді.

Згідно з постановою КВК ТОУК, з січня 1951 року

в громадських організаціях розпочалася широка роз'яснювальна робота, в ході якої було відзначено вагомий вклад українців в економічний і культурний розвиток Канади. Завдяки ТОУК по всій країні відбулися конференції, масові мітинги, лекції тощо, велику публіцистичну, інформаційну роботу провела українська народна преса — «Українське життя», «Українське слово» і «Українська Канада». На шпальгах цих газет друкували спогади перших поселенців, історії життя українських трударів у Канаді.

Палкі шанувальники пам'яті Т. Шевченка з великим ентузіазмом підтримали почин ТОУК. Вони відгукнулися такими щирими жертвами, що не тільки уможливили встановлення пам'ятника, а й зібрали кошти для будівництва Музею і заснування Меморіального парку. Сьогодні парк розрісся, тут багато нових дерев, зокрема й верб із Шевченкової могили в Каневі, і красою милує очі відвідувачам. Музей Т. Шевченка відчинив свої двері на день великого свята 1951 року.

Уже до першої річниці відкриття пам'ятника в Музеї було розміщено експонати, які відображали життєвий і творчий шлях Великого Кобзаря, надіслані з Києва Державним музеєм Т. Г. Шевченка. В Музеї експонувалися також зразки українського рукоділля, переважно роботи українських жінок Канади, деякі різьблені вироби та кераміка. В окремій кімнаті розмістилися ручні знаряддя праці перших українських поселенців у Канаді.

Так завдяки широкій підтримці членів і прихильників Товариства об'єднаних українських канадців і братньої їм організації — Робітничого допомогового товариства, всіх людей доброї волі спорудили пам'ятник і створили нову народну інституцію — Меморіальний парк і Музей Т. Шевченка в Канаді.

«Ім'я Великого Кобзаря українського народу пов'язує їх в одне ціле — як пов'язує воно і канадських українців спільністю походження і братерства з народом України. А також — ідеалами волелюбної його творчості єднає нас з усіма трудівниками без різниці національного походження, — писалося в тижневику «Життя і слово» 28 червня 1976 року. — Недарма це місце називають Канадським Каневом... Велична постать Т. Г. Шевченка у бронзі стоїть тут як постійне нагадування про наше минуле і сучасне, про нев'янучість його волелюбних і миролюбних ідеалів, які й понині живуть у боротьбі народів за мир, дружбу і щастя людей».

Хоч як прикро, але потрібно згадати і про злочин 1988 року, коли було спалено Музей Т. Шевченка в Парлермо. У його відродженні велику допомогу Товариству об'єднаних українських канадців надала громадськість України, надіславши різноманітні експонати, літературу, картини.

1990 року в Київському видавництві «Дніпро» вийшли друком спільні праці київських і канадських науковців українського походження, присвячені історичним зв'язкам України і української етнічної групи в Канаді.

*Слово Просвіти. — 2011. —
11–17 серпня. — Ч. 32 (617). — С. 6.*

«ВІН БУВ БІЛЬШ ЯК УКРАЇНЕЦЬ...»

Анатолій РИЖЕНКО,
м. Прилуки Чернігівської області

Завжди, коли перечитую літературу, присвячену Т. Шевченкові, в пам'яті зринають слова, винесені в заголовок статті. Вони належать колишньому президенту США Ліндону Б. Джонсону. Понад сорок років тому я започаткував листування з українцями, а серед них чимало земляків, яких доля закинула у США, в Канаду, у Францію чи в Австралію.

А цікавила мене передовсім інформація, як вони там бережуть свої національні традиції, пам'ять про Великого Кобзаря, шанують його творчість. Поступово вдалося зібрати цікавий матеріал про те, як вшановують великого українського поета і художника на американській землі не лише громадяни українського походження, а й представники інших національностей. Дуже важливо, що високу оцінку творчості нашого безсмертного Кобзаря дали навіть президенти США. Ще 1964-го в одному з листів, надісланих з Клівленда (США), Степан Самійленко (уродженець с. Валки Прилуцького району) повідомляв: «У суботу, 27 червня у м. Вашингтоні, бувший президент З.Ш.А. Двайт Айзегвер відкрив пам'ятник Т. Г. Шевченку, при великому здвизі народу (було там при тому до 400 000 людей і то різних — і «білих», і «кольорових»).» Подобиць С. Самійленко не повідомляв, і лише з матеріалів, надрукованих у «Літературній Україні» 1991 року, ми змогли дізнатися, що до спорудження того монумента були причетні президенти США 1950–60-х років, які підтримали давнє прагнення українців встановити пам'ятник Т. Г. Шевченкові в столиці США.

Про це говорив і колишній президент Сполучених Штатів Джордж Буш (старший), який 1 серпня 1991 року побував у Києві. Виступивши в парламенті України, він цитував рядки Кобзаря, нагадав, що у Вашингтоні височіє пам'ятник геніальному синові українського народу.

А його наступник президент Білл Клінтон, який побував в Україні в червні 2000 року, перед киянами кілька разів цитував українською мовою слова Великого Кобзаря: «Борітеся — поборете!» Цими словами він закликав українців активно проводити реформи, розвивати громадянське суспільство, захищати вільні засоби масової інформації й розірвати пута корупції. «Америка буде поруч з вами у вашій боротьбі за процвітаюче майбутнє», — заявив американський лідер.

Ще 1950-го, коли тривала дискусія про доцільність спорудження монумента, Гаррі Трумен перебрав на себе обов'язки почесного голови Комітету Пам'ятника Шевченкові.

Дуайт Ейзенхауер підписав схвалений у Конгресі закон про встановлення пам'ятника, а згодом відкрив його і виступив на урочистостях з цієї нагоди з емоційною промовою. Сприяв зведенню пам'ятника і Джон Кеннеді. Ліндон Джонсон висловив своє ставлення до Кобзаря у спеціальному посланні, написаному з нагоди вмурування до підніжжя монумента Пропам'ятної грамоти — звернення до нащадків, у якому було закарбовано історію створення пам'ятника та списки тисяч людей, що підтримали ідею спорудження щедрими жертвами.

Автор пам'ятника Т. Г. Шевченкові у Вашингтоні Леонід Молодожанин, український скульптор із Вінніпега, став переможцем у конкурсі, де було представлено сімнадцять оригінальних проектів.

День відкриття пам'ятника преса назвала найвизначнішим днем життя української діаспори в Америці за всю

її історію. Спорудженню пам'ятника та його відкриттю присвячено книжку одного з членів Комітету Пам'ятника Шевченкові Антона Драгана «Шевченко у Вашингтоні», що вийшла друком 1984-го у Нью-Йорку. З неї передруковано висловлювання президентів США про Кобзаря у «Літературній Україні» від 22 серпня 1991 року.

Вважаю, що і нашим читачам варто їх нагадати.

Джон Ф. Кеннеді: «Я радий, що можу додати свій голос до тих, що вшановують великого українського поета Тараса Шевченка. Ми вшановуємо його за великий внесок у культуру не лише України, яку він дуже любив і так промовисто описував, а й культуру світу. Його творчість є шляхетною частиною нашої історичної спадщини».

Ліндон Б. Джонсон: «Любов до українського поета цілком зрозуміла, і гордість з його досягнень цілком виправдана.

Прикметно, що тут, у столиці великої й вільної республіки, поставлено пам'ятник Шевченку, щоб він усім живим і тим, хто прийде після нас, нагадував про його велич.

Шевченко заслуговує на почесні, які йому віддають. Він був більш як українець — він був державним мужем і громадянином світу. Він був більш як поет — він був хоробрий воївник за права і волю людей. Він писав вірші, щоб вести рішучий бій за волю. Його поезія — з народу й для народу.

Коло Шевченкових слухачів було таке широке, а вплив був такий великий, що його слова знаходили читача і любов далеко за кордонами рідної країни. Видання його поезій були такі вартісні, що кожна родина старалася мати дві книжки — Біблію і «Кобзар» Шевченка...». Дуайт Д. Ейзенхауер: «Дня 13 вересня 1960 року, коли підписом я перетворив на закон ухвалу, яка уповноважувала спорудження цього пам'ятника, сподівався, що ви влаштуєте урочисте відкриття, яке відповідало б величі Тараса Шевченка.

Цей день настав, і ви прийшли — тисячі з усіх куточків Сполучених Штатів Америки; ви прийшли з Канади, з Латинської Америки і Європи та навіть далекої Австралії, щоб вшанувати пам'ять поета, який так промовисто висловив невмирущу рішучість людини боротися за волю та її незгасаючу віру в перемогу.

Тиранія і гніт сьогодні не різняться з тиранією гноблення за часів Тараса Шевченка. Тепер, як і тоді, тиранія означає зосередження всієї влади в руках елітарної групи, урядової верхівки, однієї людини. Коли ж Шевченко приєднався до братства, метою якого було встановлення республіканської форми влади в країнах Східної Європи, його було ув'язнено і навіть відібрано право на олівець та папір, щоб записувати свої думки про волю. Сьогодні такий самий зразок життя існує в Радянському Союзі та в усіх поневолених країнах. Де тільки при владі комунізм, там контролюють думки.

Наріжний камінь кожного вільного суспільства — обмежена влада, яка виконує тільки ті завдання, що їх народ потребує і яких він сам за себе не може виконати, або не може виконати так справно. Хоч світ сьогодні поділений між тиранією й волею, сподіваємося, що таке не залишиться назавжди. Між усіма людьми, які живуть на планеті, у кожній поневоленій країні — навіть у самій Росії тільки групка чинить лихі утиски, опановуючи своїх співгромадян силою або ошуканством.

Але не забуваймо вікової правди, що «це також минеться». У країнах Східної й Центральної Європи, серед неросійських націй СРСР і в самій Росії, де поезії Шевченка добре відомі, мільйони людей прагнуть права на самовизначення. Монумент поета, що стоїть тут, у серці столиці країни, де можуть його бачити представники майже всіх країн світу, — світлий символ його волелюбності. Він промовляє до мільйонів гноблених.

Він надихає їх на боротьбу проти комуністичної тиранії, аж доки досягнуть перемоги.

Щоб принести світові мир, волю і справедливість, мусимо збільшити наші спільні зусилля, щоб люди в усьому світі усвідомлювали, що тільки у волі можна знайти правильний шлях до щастя і самовиявлення.

Шевченко жив цією правдою.

Відкриваючи цей пам'ятник великому українському поетові XIX століття, ми заохочуємо сьогоднішніх поетів в Україні, у Східній Європі, в усьому світі включати в їхні вірші прагнення людства до волі, до національної незалежності.

Якби Шевченко жив сьогодні, він був би у перших лавах цієї боротьби.

Сьогодні ми презентуємо світові монумент Тараса Шевченка, Кобзаря України та Борця, щоб увічнити віру людини в перемогу волі.

Безнастанною працею та Божою допомогою одного дня настане нова доба, доба універсального миру з волею і справедливістю для всіх».

Відтоді минуло понад сорок років. Здійснилися слова американського президента. Світ до невпізнанності змінився. На руїнах комуністичної імперії — колишнього СРСР — утворилися незалежні держави, які стали на шлях самостійного розвитку.

Розпався так званий Варшавський блок, і країни Східної Європи отримали можливість крокувати у майбутнє, не озираючись на окрик і вказівки зі сходу.

*Слово Просвіти. – 2009. –
5–11 березня. – Ч. 9 (490). – С. 9.*

ІДЕАЛЬНИЙ НАРОДНИЙ ГЕРОЙ

Микола ДМИТРЕНКО,

письменник, фольклорист, м. Київ

Ім'я Тараса Шевченка — акцент животворного символічного коду безсмертя. Це сонячний промінь, що летить із минулого в майбутнє: освітлює, зігріває і пропикає. Про цю безсмертну якість ролі Тараса Шевченка для українців свого часу писав ще Іван Франко, підкреслюючи його кровний зв'язок із народом, з нащадками: «Він був сином мужика — і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком — і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком — і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим. Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду... Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя. Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори...» Образ Тараса Шевченка улюблений у народі. Ще за життя генія творили легенди й перекази про нього. Ні про кого в Україні не говорили, тільки про Тараса Шевченка, що він ходив в образі Бога до людей: з'являвся зненацька саме тоді, коли людині найважче, в години розпачу й відчаю, допомагав порадою, ділився куснем хліба, грішми, знімав із себе одежину.

Ідеального героя народу зображено не лише в переказах, а й у прислів'ях та приказках, піснях. Багато його

рядків стали крилатими, ідейними, моральними настановами. Це засвідчує, що Тарас Шевченко став для українців явищем світоглядотворчим, таким, що осенсовує буття нації, дає їй духовну міць, віру, надію. Слова Тараса боялися (і лякаються досі!) зовнішні та внутрішні вороги України. Справжні українці ніколи не відмовлялися від Шевченка, не відверталися від його мудрого образу, на нього молилися, як на рятівника України й гаранта її світлого майбутнього. Для народу-сонцелюба, хліботворця й добротворця геніальний поет і художник був і залишається ідеалом: «Шевченко Тарас наче сонце для нас», «Нема квітів без кореня, а Шевченка без народу», «Кажі правду, як Шевченко», «Тарасові слова — то правда жива», «Шевченків «Заповіт» облетів увесь світ», «Тарасові думки будуть жити віки», «Шевченко жити буде, поки на землі житимуть люди».

У легендах і переказах образ Шевченка огорнутий серпанком святості, простоти, доброти, мудрості, дотепності, любові. Ці твори на різні теми. Один із помітних мотивів — волелюбство й правдолюбство Тараса Шевченка. У переказі «Царські замки тріснуть» підкреслено віру народу в правдиве слово Шевченка: «Про Тараса Шевченка я чула, що він бував у наших краях. Кожному хотілося побачити, поговорити з ним. Уже тоді котилася про нього слава в народі. Шевченко довго говорив із людьми, розказував їм правду про волю, яку цар із панамі замкнув дванадцятьма замками. Він казав, що ті замки скоро тріснуть і людям вийде воля». Правдолюбство Шевченка підкреслено в багатьох усних народних творах про нього, зокрема в переказі «Любив правду говорити»: «Зловили ж ото жандарі Тараса Шевченка та і привели до самого царя в оті його пишні палати.

Сидить цар за столом, як опудало те, — ані ворух-

неться. Підходить Тарас до царя як ні в чім не було. Тут йому цар і говорить:

— Оце і є ти, що царицю назвав засушеним опеньком?

— Так точно, — сказав Тарас.

— Як посмів ти?! — гримів цар.

— Страх люблю правду говорити, — отвітив Шевченко».

Чимало творів зображує різноманітні кумедні, гумористичні ситуації з життя Шевченка. Іноді народ безжалебно, сатирично змальовує панів чи інших гнобителів: «Ішов Тарас Шевченко дорогою, а назустріч йому їде пан бричкою. Тарас привітався, а пан на те відповів: «Гусь свині не товариш». — «Коли так, то я полетів», — сказав Тарас». В іншому анекдоті йдеться про діалог із генералом: «Їхав одного разу Шевченко в поїзді разом із генералом. Їхали і мовчали, скося позираючи один на одного. Шевченко читав книжку, а генерал то дрімав, то грався зі своїм цуциком. Коли Тарас поклав поруч себе розгорнуту книжку і собака понюхав її, генерал, намагаючись покепкувати з поета, звернувся до цуцика:— Учись, учись — поетом будеш.

Шевченко додав:

— А не доучишся — генералом будеш».

У піснях, коломийках, частівках також підкреслюється належність Шевченка до народу, вірне йому служіння словом і ділом:

*Півтораста років жиє,
А все молодіє,
— Бо душа його з народом,
Тому й не старіє.*

Або такі рядки:

*Хвала й слава Кобзареві
Од роду й до роду,*

*Що сміливо кликав лод
Битись за свободу.*

Геніальне слово Тараса Шевченка ввійшло у народну свідомість, в його душу й серце. Недарма на слова поета створено стільки народних мелодій. Улюбленими стали пісні «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи мої», «Як умру, то поховайте», «Ой літа орел», «Тече вода в синє море», «Зацвіла в долині червона калина», «Плавай, плавай, лебедоньку», «Садок вишневий коло хати», «Нащо мені чорні брови», «Летить галка через балку», «Утоптала стежечку» тощо.

Ідеальний образ народного героя, витворений мільйонами, непідвладний часові. Проте останніми роками спостерігаємо зневажливе ставлення до цього високого ідеалу в окремих політиків, представників недоукраїнізованої інтелігенції, в тих, що їх Тарас Шевченко називав «добрими людьми» («Не так тії вороги, як добрії люде»). Навіть деякі сучасні богослови, науковці, письменники, журналісти заявляють про «іконізацію», культ Шевченка, про те, що будувати йому пам'ятники — це ставити ідолів тощо. Чи не найбільше постарався спалювати світлий образ Кобзаря епатажний борзописець Олесь Бузина. Після виходу його пасквільної праці я написав таку строфу:

*Бузу бузує Бузина
(Чи й народивсь під бузиною?)
Шевченко — геній, однина,
А бузини — як гною!*

Ідеальний образ Тараса Шевченка намагаються принизити ті, хто не буде української України, хто зневажає народ, його мову, традиційну культуру, правдиве гнівне й ніжне слово Тараса. Це ті вельможовладці, що не можуть, не вміють і не бажають творити Української дер-

жави, а чинять розбрат і хаос, каламутять воду, щоб ловити золоту рибку, щоб приватизувати Україну, перетворити її на землю обітовану для себе, а українців виморити голодом або випхати, як констатував ще колись Тарас Шевченко, «на чужину, на чужу роботу». Це ті горе-реформатори, гробівники національної ідеї, хто зменшив кількість годин на вивчення української мови, творчості Шевченка, Франка, Лесі Українки. Це ті, хто на щити виславив злочинне протиставлення-запитання в проекті «Великі українці»: «Українець (Тарас Шевченко) чи українка (Леся Українка)?» Це ті, хто кривить писки чужою мовою в парламенті, уряді, державних адміністраціях, міністерствах. Це ті, хто прикриваючись грошовими мішками, пишато й нахабно знищує усе українське за духом і буквою, стосується це скульптури, книжки чи спорту. Це ті, хто боїться сильної Української держави, хто боїться безсмертного народного поета-пророка, національного героя, генія світової літератури і культури. Тарас Шевченко уособлює народ, Україну. Український народ має такого поета, на якого заслуговує. В Україні ще нема влади, на яку заслуговує народ. Сучасна українська влада ще не осягла величі Тараса Шевченка, не зрозуміла, що код національної ідеї сформульовано у крилатих і пророчих Шевченкових словах: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля».

*Слово Просвіти. — 2008. —
29 травня — 4 червня. — Ч. 22 (451). — С. 8.*

ДОРОГА З ЖИТОМИРА В КИЇВ

Євген БУКЕТ,
«Слово Просвіти»

З літопису життя і творчості Тараса Григоровича Шевченка можна довідатися, що великий український поет побував в різні часи в багатьох місцях України. І тут, а не лише в творчості, він став прикладом для письменників і художників на всі часи, зразком єднання з народними масами.

Багато подорожей Шевченка називають «археологічними». Офіційним завданням Шевченка-археолога було зібрання фольклорного матеріалу, огляд визначних урочищ та могил, створення ескізів, зібрання, де можливо, давніх актів і грамот. У дорозі разом із Шевченком завжди були його робочі альбоми, де митець час від часу робив замальовки, записи.

Остання археологічна подорож Шевченка — з 21 вересня до 29 жовтня (за ст. стилем) 1846 року на Поділлі, Волині й Київщині. 2 і 3 жовтня він перебував у Кам'янці-Подільському, незабаром виїхав, щоб змалювати Почаївську лавру і перебував там принаймні до 20 жовтня. Останню декаду жовтня Шевченко подорожував із Почаєва до Києва через Кременець, Дубно, Острог, Корець, Новоград-Волинський і Житомир, звідки поспіхом, за три дні, повернувся в Київ.

Про маршрут переїзду Шевченка з Житомира до Києва не відомо нічого. Знаємо, що з Житомира у Київ у 40-ві роки XIX століття вело дві дороги: одна — по-

штова, новіша, через Студеницю, Радомишль, Раковичі, Рожів, Мотижин і Білогородку, друга — воєнна («старий шлях») через Студеницю, Коростишів, Привороття, Брусилів, Грузьку, Бишів і Білогородку.

Про «воєнну» дорогу Фундуклей, київський губернатор, писав: «Крім військової її важливості, вона має значення також і для торгівлі. Всі, хто проїжджає не на поштових конях у Житомир, звичайно прямують цією дорогою для скорочення шляху і для уникнення великих пісків під Радомишлем».

Ця обставина могла стати мотивом для Шевченка, що поспішав до Києва, щоб обрати другий варіант — через Брусилів, Грузьку і Бишів. Та, мабуть, були підстави обрати саме другий шлях з Житомира до Києва.

За народними переказами і піснями про Івана Бондаренка, які поет записав ще 1843 р. в околицях Вишгорода, Шевченкові було відомо, що Бондаренко походив з кріпаків села Грузької, що там жила його мати, діяв Бондаренків гайдамацький загін у Бишові, що розгромлено цей загін у Макарові, а самого Бондаренка страчено в Чорнобилі.

Поета здавна цікавили пісні про Бондаренка і сама історична постать гайдамацького ватажка. Він не міг не скористатися нагодою бодай проїздом відвідати рідне село одного з героїв Коліївщини Грузьку, а також Бишів і Брусилів — центри діяльності його загону.

За час роботи в київській Археологічній комісії Шевченко з документів знав, що центром гайдамацького руху 1768 р. на півночі Київщини став Брусилів, «правою рукою» Івана Бондаренка був Корній Москаленко, який походив, як гадають, із села Осівці, що вони

разом із загоном козаків в'їхали в Брусилів з боку села Дідівщини і «покаравши» тут шляхту і рандарів та поповнивши свої лави брусилівськими кріпаками й міщанами-ремісниками, попрямували в Грузьку, а потім у Бишів, Копилів, Рожів, Макарів, Андріївку.

Яків Галайчук, знаний у Брусилівському районі краєзнавець і педагог, простежив перебування Тараса Шевченка на Волині й відвідини Брусилова. Саме тут, вважає історик, Тарас записав останню з трьох пісень про Івана Бондаренка. А вже навесні наступного року його як члена таємного Кирило-Мефодіївського товариства заслано в солдати в Оренбурзький край.

*Слово Просвіти. – 2008. –
29 травня – 4 червня. – Ч. 22 (451). – С. 8.*

ХТО Ж ВИЗВОЛЯВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА З КРІПАЦЬКОЇ НЕВОЛИ?

Ліна ГАЛАНЗОВСЬКА,
м. Київ

Для когось несуттєво, хто визволяв Тараса Григоровича Шевченка з кріпацтва — росіяни чи українці. Для мене це вкрай важливо, бо правда руйнує великодержавний міф Росії, що саме росіяни викупили українця-кріпака з ярма, в яке вони його і весь український народ загнали 1783 року указом Катерини II про введення кріпацтва у вільній до того часу Україні.

Не треба лукавити, не треба боятися правди, бо вона є і пробивається до затурканого люду. Ось вони, ті українці, хто визволяв Тараса Шевченка із кріпацтва: Іван Сошенко — українець з Черкащини, маляр. Першим почав замислюватися про звільнення цього геніального хлопця з кріпацтва і порадився про це з письменником Євгеном Гребінкою.

Євген Гребінка — українець з Пирятина, видавав у Петербурзі альманах «Ластівка». Перший узявся за літературну освіту Шевченка, запрошуючи його до себе з 1837 р. на літературні вечори. «Хрещений батько» першого видання «Кобзаря». Саме йому Тарас Шевченко присвятив поему «Перебендя».

Василь Григорович — земляк Євгена Гребінки. Чоловік доньки славного українського різьбяр Івана Мартоса. Секретар Товариства заохочення мистецтв, професор теорії естетики, віце-президент Імператорської Академії

Шевченкіана

мистецтв. Йому Шевченко присвятив поему «Гайдамаки». Олексій Венеціанов — син грека з Ніжина й українки, вчитель Івана Сошенка, товариш Євгена Гребінки по гімназії. Придворний живописець.

В. Григорович і О. Венеціанов товаришували з відомим поетом Василем Жуковським (вихователь царя Олександра I), якому і представили Шевченка.

Василь Жуковський — позашлюбний син туркені-полонянки в маєтку російського поміщика А. Жуковського, поет-романтик. Добре знав долю кріпаків і почав дбати про звільнення Шевченка — українського «алмаза в кожусі».

Карл Брюллов — зросійщений нащадок французів-гугенотів. Його предки емігрували до Німеччини, згодом переїхали до Росії, але вільнолюбний дух, притаманний французам, художник зберіг. Українець Іван Сошенко познайомив Шевченка з Карлом Брюлловим. Це знайомство стало вирішальним для долі юного Шевченка.

Де ж тут росіяни? Чи, може, хтось боїться визначити за національністю визволителів Шевченка? Тільки правда зробить нас вільними людьми. Не слухайте ворогів, вони не хочуть, щоб Україна стала справді національною державою. Не будьте тими, про кого Тарас Шевченко писав:

*Ми серцем голі догола!
Раби з кокардою на лобі!
Лакеї в золотій оздобі...
Онуча, сміття з помела
Єго величества. Та й годі.*

*Слово Просвіти. – 2009. –
5–11 березня. – Ч. 9 (490). – С. 8.*

В УКРАЇНСЬКОМУ САНКТ-ПЕТЕРБУРГІ

Надія ОНИЩЕНКО,
м. Ніжин Чернігівської обл.

Мені не хотілося прощатися з українським Санкт-Петербургом. Попри три кордони і російськомовне середовище я не відчувала себе тут чужою. Насамперед завдяки учасникам XI Міжнародного наукового семінару «Кріпосний Санкт-Петербург XVIII ст. і першої половини XIX ст. у культурному спадку Росії і України (до 150-річчя відміни кріпосного права в Росії)». З 2000 року організовує міжнародні семінари «Санкт-Петербург—Україна» Тетяна Миколаївна Лебединська — кандидат філософських наук, доцент, член Спілки письменників України, українка зі Львова, яка навчалася і мешкає у Північній Пальмірі. Вона об'єднує наші народи, які протягом століть збагачували культуру один одного. Ця думка прозвучала як теза у вітальному слові Валерія Леонова — доктора педагогічних наук, професора, директора Бібліотеки АН Росії, яка гостинно приймала науковців, краєзнавців, учителів, викладачів і студентів з Києва, Бердичева, Луганська, Ніжина і Санкт-Петербурга. В читальній залі Слов'янського відділу нас вразила виставка творів Бориса Грінченка, приурочена до 100-річчя з дня його смерті. Завідувачка сектору фондів Ольга Волкова представила 250 одиниць художніх і педагогічних творів видатного українця, а також фольклор і українську граматику, видані в Києві, Львові, Полтаві, Чернігові й Одесі. Фонд був закритим з 1929 до 1992 року, а сьогодні він доступний для всіх охочих, і директор бібліотеки пропонує навіть тимчасову роботу для студентів.

Для українців Петербург — це насамперед Шевченко. Він помер тут через сім днів після підписання указу про волю для всіх своїх родичів і земляків. Більше ста пам'ятних місць, пов'язаних із Кобзарем, нині відомі у Санкт-Петербурзі. І тому його життя і творчість стали окремою темою семінару. Доктор філологічних наук, професор Київського національного університету культури і мистецтв Антоніна Гурбанська проаналізувала повісті Тараса Шевченка в антропологічному, аксіологічному та естетичному вимірах, автор цих рядків підготувала доповідь про ніжинських друзів Кобзаря, які сприяли його викупу з кріпацтва у 1838 році.

Подія, як ми знаємо, відбувалася в Санкт-Петербурзі, тому дехто вважає, що ніби росіяни визволили Шевченка з кріпацтва. Справді, все почалося в Літньому саду. Українець з Богуслава учень Петербурзької академії мистецтв Іван Сошенко помітив убого вбраного хлопчину, який змальовував античну статую. Відзначивши малярський хист Тараса, Сошенко відкрив йому шлях до освіти і почав клопотатися про порятунок обдарованого юнака.

«У цей час я був добре знайомий з відомим малоросійським письменником Євгеном Гребінкою, — розповідав він пізніше М. К. Чалому. — От з ним я насамперед і порадився, як же допомогти нашому землякові. Гребінка щиро поставився до моєї пропозиції, почав часто запрошувати Тараса до себе, давав йому читати книжки, переказував різні відомості. Потім уже я представив Тараса конференц-секретареві Академії мистецтв В. І. Григоровичу з великим проханням визволити його з жалюгідного становища. З Гребінкою Тарас почав іноді бувати у придворного живописця Венеціанова, який разом із Григоровичем познайомив його з В. А. Жуковським.

Випускник Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька Євген Гребінка, автор творів про українську минавшину, не міг не знати про ніжинське походження пе-

тербурзького художника Олексія Венеціанова. Оцей син ніжинського грека, маючи досвід викупу з кріпацтва обдарованих юнаків, «в добром деле сыграл роль усердного и благородного маклера», як вдячно згадував про нього Тарас Шевченко в автобіографічній повісті «Художник».

Дуже вірогідне припущення про те, що серед петербурзьких друзів Шевченка був і Микола Гоголь. 1980 року український літератор Мечислав Гаско надрукував цікаве дослідження «У колі Шевченкових та Гоголевих друзів», у якому, внаслідок великої пошукової роботи, встановив, що Гоголь і Шевченко зустрічалися.

І 1838 року Гоголь сприяв викупу Шевченка з кріпацтва (навіть перебуваючи тоді за кордоном).

У 1831–1832 роках, імовірно, Гоголів слуга Яким Німченко був посередником у їхньому спілкуванні.

Вони могли зустрітись пізніше в Академії мистецтв. Гаско довів, що Гоголеву адресу «в доме корытного мастера Иоахима на четвертом этаже» Шевченко знав.

А ось свідчення ще одного представника ніжинської вищої школи Аполона Мокрицького, який розповів про Шевченка своєму вчителю в Академії мистецтв Карлу Брюллову і спонукав його допомогти звільнити талановитого юнака від тяжких кайданів кріпацтва.

«1838 рік. 25 квітня... Годині о другій пішов я до Брюллова. Невдовзі з'явився Жуковський з Вієльгорським. Прийшов Шевченко. І Василь Андрійович вручив йому папір про його звільнення і забезпечення прав громадянства. Приємно було бачити цю сцену».

Вірогідно, що Шевченко першому прочитав свої літературні спроби поетові Євгенові Гребінці. А, може, й сам Гребінка запитав Тараса після того, як йому розповів про вірші і показав їх Петро Мартос. Цей поміщик Лохвицького повіту у 1822–1827 роках навчався у Ніжинській гімназії вищих наук разом із Миколою Гоголем, Євгеном

Гребінкою, Аполоном Мокрицьким. 1840 року він уперше видав «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, рукопис якого подав до Петербурзького цензурного комітету Євген Гребінка.

У Петербурзі Гребінка гуртує українців навколо альманаху «Ластівка», в якому вміщено багато цікавих статей Основ'яненка, Котляревського, його власних та інших талановитих поетів.

«Із усіх поезій «Ластівки» по звучності вірша, по глибині думки й почуття найбільше варта уваги «На вічну пам'ять Котляревському» п. Шевченка. Немов сивий кобзар ударив по струнах... Є ще народні пісні і приказки досить визначні. Чудовий уривок з поеми Шевченка «Гайдамаки». Уявляю, що це буде за поема! Степ, могили, Дніпро, ліси, козацтво, ляхи! О, братику, пиши швидше свої «Гайдамаки», пиши і дай мені послухать козацької розмови». Таку рецензію в «Московитянині» (число 10 за 1841 рік) зробив О. Чужбинський.

— У той час українська діаспора в Північній Пальмірі була другою за кількістю після німецької, — доповнила Тетяна Лебединська. — 150 випускників Гоголевого вишу зробили значний внесок у культурну розбудову міста.

Ця жінка знає все про український Санкт-Петербург. Саме вона у вересні 2007 року стала одним із авторів виставки-фотопроекту «Український некрополь Санкт-Петербурга» в Національному музеї Тараса Шевченка в Києві, на якій було представлено велику частину матеріалів, зібраних в ілюстрованому виданні з такою ж назвою, яке побачило світ в київському видавничому домі «Стилос».

Тетяну Лебединську непокоїть становище українського некрополя у колишній північній столиці Російської імперії. Упродовж багатьох десятиліть українці приїздили сюди, працювали, творили тут, і для багатьох із них ця земля стала довічним притулком. Переважна більшість могил і пам'ятників занедбані і руйнуються, пише автор

у передмові. Наприкінці дослідження вміщено перелік поховань, які були розташовані на знищених цвинтарях. Названі також і поховання, які знайти вже не вдалося.

На Смоленському кладовищі, де було поховано Тараса Григоровича Шевченка, 1989 року встановили меморіальний камінь на умовному місці, а 2000 року на площі Шевченка в Санкт-Петербурзі споруджено пам'ятник роботи Леоніда Молодожанина (Лео Мол, Канада). Тетяна Миколаївна гаряче і справедливо нарікає на те, що ними не опікується сьогодні батьківщина Тараса. У місто на Неві приїздить багато офіційних і неофіційних делегацій, але жодна із них не здогадується принести сюди хоча б квіти, вшанувати пам'ять земляків.

У цьому переконалися й учасники семінару, які побували на Смоленському цвинтарі. Камінь розташовано дуже вдало: недалеко від входу в кладовищенську церкву Смоленської ікони Божої матері. Її священник отець Богдан, який родом зі Львівської області, спілкувався з нами українською мовою, доречно цитуючи Тараса Шевченка.

Тетяна Миколаївна розповіла, що дозволи на відновлення місця поховання видатної людини видають найвищі законодавчі органи держави. Аби обминути цю бюрократичну ланку, за порадою директора кладовища вона написала заяву на його ім'я про встановлення місця поховання свого родича Тараса Григоровича Шевченка, і той відповів позитивною резолюцією, яку вона зберігає як рідкий раритет.

Чому все це робить громадська ініціатива окремих людей, запитували ми один в одного.

А яка ж роль консульства України в Санкт-Петербурзі? Невже воно не зацікавлене в обміні студентами і науковцями, в доступності наукових джерел, в збереженні українських пам'яток, у проведенні семінарів? Багато учасників не змогли приїхати сюди через брак коштів.

Шевченкіана

Моя поїздка відбулася завдяки матеріальній підтримці ректорату Ніжинського держуніверситету імені Миколи Гоголя і Ніжинської міськрайонної благодійної організації «Благодійний фонд «Ніжен».

Адресуємо ці запитання публічно, тому що консул Максим Лазаренко нас не почув. Після формального привітання він швидко відбув у нібито важливіших справах. А ми наївно сподівалися на дружній прийом у консульстві.

Виступи учасників семінару переконували в тому, що одна культура іншу може збагачувати, а може й пригноблювати. Доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Микола Тимошик уже давно досліджує специфіку застосування цензури до українського книгодрукування в XVIII—першій половині XIX ст. Для монографії про історію української книги саме в бібліотеці РАН він знайшов джерела, яких в Україні немає. Запропоновану тему ґрунтовно доповнили студентка відділення міжнародного права Академії адвокатури України Віра Гаєнко та аспірант Санкт-Петербурзького Державного Політехнічного університету Інституту Міжнародних Освітніх програм Олександр Каров. Політично незаангажовані молоді люди науково оцінюють відносини наших народів. Український Санкт-Петербург наочно показує нам зразок толерантних інтелігентних українсько-російських відносин без політичного протистояння, як це часто роблять політики.

*Слово Просвіти. – 2011. –
11–17 серпня. – Ч. 32 (617). – С. 7.*

ПОЗАУКРАЇНСЬКІ ЗУСТРІЧІ ТА ЗНАЙОМСТВА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Любомир ПИРІГ,

академік Національної академії медичних наук України,
член-кореспондент Національної академії наук України,
доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки
і техніки, лауреат Державної премії України, народний
депутат Верховної Ради України 1-го скликання, лауреат
премії ім. Олекси Гірника

Упродовж короткого й складного життя доля зводила Тараса Шевченка з багатьма людьми, зокрема й такими, пам'ять про яких увічнена засобами філателії. Зрозуміло, що до оточення Поета входили насамперед однодумці, споріднені з ним за походженням, за творчими, громадськими інтересами. Згадаймо про В. Даля, М. Щепкіна, П. Соколова, знайомство Поета з якими відбулося поза Україною, але підґрунтям, стимулом цього знайомства і дружби була спільна любов до України.

1829 року 15-річний Тарас у складі челяді свого поміщика Енгельгардта прибуває до Вільна. Тільки поштовими марками із зображенням архітектурних пам'яток можна відтворити його знайомство із столицею Литви. Із них і церкву Св. Анни, яку побачив у сні. «...и в этой церкви молящуюся милую Дуню, чернобровую Гусиковскую» («Щоденник», 95.09.1857).

Переляканий протиімперським повстанням 1830–1831 рр. Енгельгардт зі своїми слугами переїжджає до Санкт-Петербурга. Контакти із земляками (А. Мокриць-

ким, Є. Гребінкою), допомогли викликати активне зацікавлення талановитим юнаком у представників російської інтелектуальної еліти. Портрет впливового в колах імператорської родини поета В. Жуковського (1783–1852), дійсного статського радника імператорського двору, вихователя імператорського наступника на марці 1952-го та листівці 1983-го років пошти СРСР. На марці — репродукція портрета, виконаного К. Брюлловим (1799–1852), який у колі осіб, зацікавлених у звільненні Т. Шевченка із кріпацтва, вирішено було розіграти на лотереї і за цю суму викупити кріпака. Майстерню К. Брюллова Т. Шевченко відвідував із 1837 року. Енгельгардт спочатку К. Брюллову у викупі відмовив. Погодився на відкуп за 2500 руб. після візиту художника О. Венеціанова (1780–1847), портрет якого на конв. СРСР 1980 р. (штемп. Ленінград, 18.02.1980), автопортрет на марці 1955 р. поруч з репродукцією його картини «Оранка. Весна». Репродукція картини «На жнивах. Літо» — на марці 1980 року.

Школу майстерного відтворення побуту, природи О. Венеціанов засвоїв, навчаючись у Шевченкового земляка, художника В. Боровиковського (марка 1957, конв. Пошти України, 2007).

Тарас Шевченко був не першим митцем-самородком, яким зацікавився О. Венеціанов, якому допоміг. Дочка О. Венеціанова Олександра писала, що до її батька «... іноді приходили хлопчики, що були на становищі кріпаків; але вступити на поприще художників не можна було інакше, як бути вільним. Венеціанов і тут був покровителем і добродійцем: не маючи сам майна, він організовував складки, лотереї і, зібравши таким чином по 2 і по 3 тисячі рублів, викупував на волю юнаків». Поет не даремно називає його художником-людинолюбцем.

Карл Брюллов на початку 30-х років XIX ст. після

14-річного перебування в Італії повернувся до Петербурга. Роком раніше була доставлена його картина «Останній день Помпеїв» (поштова марка 1968), яка передумовила і створила захоплення особистістю її творця і повагу до нього. Не раз і Шевченко вистоював перед творінням Брюллова (повість «Художник»). Про повагу молодого Шевченка до великого майстра живопису свідчить створення ним портрета майбутнього вчителя (1835). Особисте їхнє знайомство відбулося на початку 1837 року. «Великий Карл», як називали Брюллова його учні, похвалив Тарасові роботи. Шевченко стає в його оселі своєю людиною, а згодом деякий час навіть мешкає в нього. Брюллов остаточно переконався в неабияких мистецьких здібностях Тараса, якщо, перебуваючи на вершині своєї слави, вирішив особисто допомогти йому звільнитися з кріпацтва і поставити свій підпис під актом викупу.

У прозових творах, у щоденнику поруч з іменем Брюллова Т. Шевченко неодмінно ставить епітети «незабутній вчитель мій», «великий вчитель», «безсмертний». Багато малярських творів Брюллова змальовував Шевченко до й після заслання, створював їх графічні копії з відбитком власного таланту.

Поштова марка з портретом К. Брюллова роботи художника Ф. Тропініна (1836) надійшла в обіг 1952 року і відома філателістам у двох різновидах: яскраво-зелена на голубому папері та сіро-зелена на блідо-голубому папері.

Вищезазвані особи не покидають свого наміру отримати суму для викупу з неволі «діаманта в кожусі» шляхом проведення лотереї. 2 квітня 1837 року К. Брюллов робить перші мазки на полотні, створюючи портрет В. Жуковського, 16 квітня наступного року відбувається лотерея, а 22 квітня 1838 року Тарас Шевченко стає вільним.

На пам'ять про 22 квітня 1838 року Т. Шевченко присвятив В. Жуковському поему «Катерина» (1838), зміст якої відтворив у однойменній картині (1842), зображеній на поштовій марці 1979 року.

Після звільнення з кріпацтва перед Тарасом відчинилися двері Академії художеств, що була тоді для нього святиною мистецтв. Раніше не раз він переступав поріг її будинку (поштова марка 1957, один із 3-х портретів на ній — К. Брюллов), але кріпаки не мали права навчатися в її стінах.

21 травня 1838 р. Тарас почав відвідувати рисувальні класи Академії, а 23 червня йому була виставлена перша оцінка на екзамені. До лютого 1842 року він отримав три срібні медалі другого достоїнства.

Навчався того часу в Академії художеств П. Федотов (1815–1852), основоположник критичного реалізму в російському малярстві, талант і творчість якого Т. Шевченко високо цінував. Він міг оглянути та оцінити й твори П. Федотова, відтворені на поштових марках: «Автопортрет» (1952, 1976), «Сватання майора» (1965), «На прогулянці», «Сніданок аристократа», «Свіжий кавалер», «Розбірлива наречена», «Грачі» (1976).

Пізніше (26.06.1857) в «Щоденнику» Т. Шевченко згадав, що в разі необхідності зображення тінювих сторін купецького побуту, але так, щоб це вийшла «удала і влучна, вірна, а головне — не карикатурна, а скоріше драматичний сарказм, ніж насмішка», слід взяти за приклад «покійного Федотова».

1840 року відбулося знайомство Т. Шевченка з І. Айвазовським (1817–1900), майбутнім видатним художником-мариністом, який понад місяць жив на одній квартирі разом з Т. Шевченком і Штернбергом. Проводи І. Айвазовського до Італії Т. Шевченко згадав у повісті «Худож-

ник». Згадав про нього і в листі до К. Аксакова (25.04.1858). Філателістичний матеріал, присвячений І. Айвазовському, враховуючи його малярські твори, картинну галерею його імені у Феодосії, дуже багатий.

З відчуттям свободи, з активним зацікавленням культурним життям імперської столиці, Т. Шевченко не пропускає нагоди зустрітися, познайомитися з діячами культури, відвідати театри, літературні, музичні вечори.

Неодноразово зустрічався Т. Шевченко з композитором М. Глінкою (1804–1857), портрет якого на марках 1954, 1957 років та на конверті 1979-го. Про атмосферу та обставини таких зустрічей нагадує поштова марка 1954 року «Пушкін і Жуковський у Глінки». Ще до зустрічей з композитором Шевченко захоплювався його музикою. Він любляв оперу «Руслан і Людмила» і особливо цінував оперу «Іван Сусанін» (марка 1957), якою не переставав захоплюватися і в пізніші роки: «Увечері в цирку-театрі слухав оперу «Жизнь за царя». Геніальний твір. Безсмертний М. І. Глінка». («Щоденник», 12.04.1858). Прізвище композитора багато разів згадується в повісті «Музикант», а в повісті «Капітанша» є згадка про створення М. Глінкою музики до поезій В. Забіли (конв. 2008) «Гуде вітер вельми в полі» та «Не щебечи, соловейку». Знаючи прихильність Т. Шевченка до М. Глінки, на концерті в Петербурзі після смерті поета 27.03.1861 пісню «Гуде вітер» виконав С. Гулак-Артемівський.

На одному з вечорів у В. Жуковського 1839 року Т. Шевченко познайомився з поетом П. Вяземським (1792–1878), портрет якого на поштовій листівці Росії 1992 року.

Після звільнення з кріпацтва, згадуючи про роки занять у майстерні Брюллова, Т. Шевченко у «Щоденнику» писав: «Чим займався я в цьому святилищі? Дивно поду-

мати, я займався тоді творенням малоросійських віршів, які згодом впали таким страшним тягарем на мою бідну душу. Перед його (Брюллова. — *Л. П.*) чудовими творами я задумувався і лелівав у своєму серці свого сліпця Кобзаря і своїх кровожерних гайдамаків. У тіні його вишукано-розкішної майстерні, як у пекучому дикому степу наддніпровському, переді мною маячили мученицькі тіні наших бідних гетьманів. Переді мною стелився степ, усіяний могилами. Переді мною красувалася моя прекрасна, моя бідна Україна, у всій непорочній меланхолійній красі своїй. І я задумувався, я не міг відвести своїх духовних очей від цієї рідної чарівної принадності. Покликання і нічого більше.

Дивно, одначе, це всемогутнє покликання. Я добре знав, що малярство — моя майбутня професія, мій насущний хліб. І замість того, щоб вивчати його глибокі таємниці, і ще під керівництвом такого вчителя, яким був безсмертний Брюллов, я творив вірші, за які мені ніхто ні гроша не заплатив і які, нарешті, позбавили мене волі і які, незважаючи на всемогутню нелюдську заборону, я все-таки крадькома базграю» (01.07.1857).

Поет, хоч і довго не наважувався, нарешті погодився на пропозицію друзів опублікувати збірку своїх поезій. На початку 1840 року він подає до друку свого «Кобзаря», який у квітні цього ж року виходить у світ.

Репродукцію титульної сторінки першого видання «Кобзаря» бачимо на поштовій марці 1961 року. З приводу цієї поштової мініатюри, між іншим, виникла дискусія. В. Карпінський у своїй книжці «Марка зовет в путь» твердить, що художник В. Зав'ялов, проектуючи марку, припустився помилки, пропустивши в кінці слова «Кобзар» м'який знак. Відповідь В. Карпінському дали Л. Бойко («Літ. Україна», 24.10.1967), Б. Браславський («Филате-

лия СССР», 1968, № 7), вказавши, що «Кобзар» було надруковано українською мовою, згідно з якою це слово не має в кінці м'якого знака.

Одним із перших відгуків на «Кобзар» була рецензія (без підпису) в 5 числі «Отечественных записок» 1840 р., автором якої, як вважають деякі літературознавці, був В. Белінський (1811–1848), з яким Шевченко зустрівся того року на одному з вечорів. Рецензія була позитивною. Більше можна довіряти негативному ставленню В. Белінського до творчості Т. Шевченка: «Цей хохлацький радикал написав два пасквілі: один на государя імператора, а другий на государиню імператрицю...». Вкрай негативний відгук на поему «Гайдамаки»: «Нова спроба співань Т. Шевченка... переконує нас іще більше, що такого роду твори видаються тільки для насолоджування і напучки самих авторів: іншої публіки у них, здається, немає. Якщо ці пани Кобзарі думають своїми творами дати користь класу своїх земляків, то в цьому дуже помиляються: їхні поеми, незважаючи на рясноту найвульгарніших і неподобних слів і виразів, позбавлені простоти вигадки і оповідання, наповнені витребеньками і вихватками, властивим всім поганим піітам...».

Гидотно відгукнувся Белінський про Т. Шевченка у своєму листі до П. Анненкова, що обурило шведського ученого-славіста А. Єнсена, який процитував Белінського у своїй монографії про Шевченка (Відень, 1916).

Позитивною була рецензія В. Белінського на ілюстрації Шевченка до оповідання «Знахар» Г. Квітки-Основ'яненка, він схвалив виконання Шевченком 12 портретів у виданні М. Полевого «Русские полководцы».

Портрет В. Белінського на поштових марках 1957, 1961 років.

Довелося зустрічатися Шевченкові на літературних

вечорах із письменником Н. Кукольніком (1809–1868), який після появи на світ «Кобзаря» назвав його шкідливим і небезпечним. Його портрет на поштовій листівці Росії 2009 року.

Видатною людиною, з якою міг зустрітися Т. Шевченко в Петербурзі, був М. Гоголь. Тема «Т. Шевченко і М. Гоголь» широко обговорюється істориками, літературознавцями, зокрема й можливість їхнього особистого знайомства. У листі В. Репніній (07.03.1850) Т. Шевченко висловлює жаль, що не вдалося йому познайомитися з М. Гоголем. М. Гаско у своїх статтях (Літ. Україна, 14.09.1971; Київ, 1987, № 2) доводить, що ці два генії літератури були знайомі.

Чи мав підстави створювати картину М. Куликов (Ленінград), на якій Оноре де Бальзак спостерігає переправу закутого в кайдани Т. Шевченка з Києва на заслання? Прямого підтвердження нема, але 1847 року О. де Бальзак справді перебував у Києві і цей факт міг мати місце. Портрет його на одній із марок Франції, на марці України 1999 року (штемпель — м. Бердичів Житомирської обл., 20.05.1999).

«Заочне знайомство» Т. Шевченка відбулося з імператором Миколою I (марка царської Росії), який власноруч на вирокові про заслання Поета дописав: «Под строжайший надзор, с запрещением писать и рисовать».

Російський імператор помстився за сатиру на себе в поемі «Сон». Згодом, особливо в «Щоденнику» Поета, Микола I «нагороджується епітетами «тормоз», «неудобозабываемый тормоз», «неудобозабываемый фельдфебель». 24 лютого 1858 року Шевченко із задоволенням переписує до «Щоденника» якийсь сатиричний вірш на покійного вже Миколу I. Та й у поезіях Поет не щадить імені цього, який «приспав волю».

Мине неповних 100 років, в Києві на місці пам'ятника «Коронованому катові» підніметься бронзова постать жорстоко покараного ним поета і художника Тараса Шевченка, зображення якої на численних конвертах і марках.

Потяглися тяжкі, виснажливі роки заслання.

У березні 1848 року до Оренбурга, де тоді перебував рядовий солдатської служби Шевченко, прибуває лейтенант морського флоту О. Бутаков (1816–1869) із завданням організувати експедицію для вивчення та наукового опису Аральського моря і його берегів. У травні рядового Шевченка зараховано до складу експедиції, яка тривала до вересня 1849 року. До січня 1850 року Т. Шевченко перебував в Оренбурзі, беручи участь в оформленні матеріалів експедиції.

Весь цей час Т. Шевченко, і як поет, і як художник, користувався відносною свободою, зустрічався з цікавими людьми і сам почував себе людиною. Велика заслуга в цьому керівника експедиції. За надану засланою солдатів свободу поведінки в грудні 1850 р. О. Бутакову, уже капітан-лейтенантові, оголошено було сувору догану. У цей час рядовий 4 роти 1-го батальйону Шевченко відбував солдатську службу в Новопетровському укріпленні на півострові Мангишлак.

У листі до В. Репніної із Оренбурга (14.11.1849) Т. Шевченко, називаючи Бутакова своїм командиром, другом і приятелем, просить подякувати йому за братерське ставлення до заслання.

Майже через 10 років, у березні 1858 року, Т. Шевченко, будучи вже вільним, випадково зустрівся з О. Бутаковим на поштовій станції у Володимирі.

Постать офіцера-мореplавця і географа, який дослужився до звання контр-адмірала, став членом Російського географічного товариства, фігурує на деяких малюнках

Шевченка, зроблених в експедиції, портрет його — на конверті 1966 року.

Попри заборону, Шевченко не міг відмовитися від найменшої нагоди узяти олівець і залишити творчий слід на папері. Про це свідчить і поштовий блок, виданий 2010 року, на якому відтворено його автопортрет (1847) і деякі зарисовки 1848, 1856 років, включаючи малюнок сепією «Казашка».

У жовтні 1854 року в Новопетровському укріпленні Т. Шевченко познайомився з видатним російським вченим-географом, майбутнім (1873 р.) почесним членом Петербурзької Академії наук П. Семеновим (від 1906 р. — Семеновим-Тян-Шанським; 1827–1914), передав через нього листа до Петербурга. П. Семенов-Тян-Шанський згадав Шевченка у своїх описаннях Раїма, Косаралу, Новопетровського. Т. Шевченко згадав про нього в листі до О. Бодянського (03.11.1854). Портрет вченого на марці 1952-го, конверті 1976-го, листівці 1977 року (шт. до 150-річчя народження — Липецьк, Ленінград, 14.01.1977).

Марка царської Росії з портретом Олександра II нагадує ще про одне «заочне знайомство» Поета. Після смерті «фельдфебеля царя» друзі і знайомі Шевченка почали клопотатися у Олександра II про амністію, але коронований можновладець у березні 1855 року відхилив прохання, підписане художником Ф. Толстим (1783–1873; барельєфний портрет на марці 1983 р.), який знав Т. Шевченка ще з 1835 року, коли він подав до Товариства заохочування художників свої малюнки. Після звільнення Шевченка сім'я Ф. Толстого прийняла його дуже тепло.

У засланні Т. Шевченко знайомиться з творами російських письменників, з якими після звільнення в Петербурзі складаються приязні стосунки. Це — М. Салтиков-Шедрін (1826–1889), О. Островський (1823–1886).

М. Салтикова-Шедріна Т. Шевченко вважав учнем М. Гоголя і пізніше (05.09.1857) висловився у своєму «Щоденнику» — «Я благоговію перед Салтиковим». Портрети видатного російського письменника на чотирьох марках 1939-го (одна — за картиною І. Крамського), марках 1958 р. та 1976 р. (І. Крамської).

Твір О. Островського «Свои люди — сочтемся» Т. Шевченко вважав зразком «розумної та благородної сатири» нарівні з «Женихом» П. Федотова і «Ревізором» М. Гоголя.

Уже після звільнення сценічне втілення п'єс О. Островського «Дообеденный сон», «Доходное место» Т. Шевченко не сприйняв, «незважаючи на досконале виконання», через «Багато зайвого, що нічого не виражає. І взагалі незграбно і особливо ненатуральні жінки».

Поштові марки з портретом О. Островського на трьох марках 1948-го (один — за портретом, створеним В. Перовим), 1959-го, 1973 року (В. Перов).

Наприкінці липня 1857 року Т. Шевченко довідався про своє звільнення із заслання. Допливши із Астрахані пароплавом «Князь Пожарський» до Нижнього Новгорода, він, згідно з поліцейським розпорядженням, змушений був тут зупинитися. У цьому місті вперше потрапив до його рук журнал Герцена «Полярная звезда» (марка 1962-го). Обкладинку журналу прикрашало зображення профільних портретів скараних 1825 року декабристів П. Пестеля, К. Рилєєва, Т. Бестужева-Рюміна, О. Муравйова і П. Каховського. Ця ілюстрація (гравюра В. Дж. Лінтона) була використана для оформлення однієї з трьох марок у зубцевому та беззубцевому варіантах, присвячених 100-річчю повстання декабристів (1925). Під враженням змісту журналу, його оформлення Т. Шевченко записує до «Щоденника»: «Обкладинка, тобто портрети

перших наших апостолів-мучеників, мене так тяжко, сумно вразили, що я й досі ще не можу відпочити від цього похмурого враження. Якби добре було, якщо б вибити медаль на спогад про огидну подію. З одного боку — портрети цих великомучеників з написом «Перші російські благовісники свободи», а з другого боку медалі — портрет «неудобозабываемого тормоза» з написом «Не перший російський коронований кат».

Український поет багато разів згадує О. Герцена (1812–1870) в «Щоденнику». У Нижньому Новгороді він скопіював для себе портрет цієї «святої людини» й «апостола». 1860 року Шевченко передав Герцену до Лондона «з благоговійним поклоном» примірник «Кобзаря». 1866 року, як згадує художник М. Ге (портрет О. Герцена на двох марках 1945-го, на марках 1957, 1962 років — відтворення портрета його роботи), О. Герцен так висловився про «Кобзар» у російському перекладі М. Гербеля: «Боже, що за краса, так і повіяло чистим, недоторканим степом; це — широчінь, це — воля! А це ж переклад...».

Газету «Колокол» (марка 1957), яку редагували О. Герцен і М. Огарьов (1813–1877), Т. Шевченко вперше побачив 6 лютого 1858 року в Петербурзі: «Я перший раз сьогодні побачив газету і з шанобою поцілував» (запис у «Щоденнику»).

1860 року газета «Колокол» під заголовком «Дополнение к биографии Т. Г. Шевченко» з обуренням писала про його арешт, що мав місце в липні 1859 року. 1 квітня в «Колоколе» було надруковано некролог, присвячений «малоросійському співцеві Т. Шевченкові, який згас у Петербурзі».

На жаль, Т. Шевченко не міг уже прочитати в «Колоколе» (15.10.1862) висловлювання О. Герцена, які пе-

рекликалися з переконаннями Поета: «Нам було б дуже шкода, якби Малоросія, наприклад, покликана вільно виявити свою думку, не зуміла залишитися при цілковитій незалежності. Пам'ять того, що вона вистраждала після Богдана Хмельницького через приєднання до Москви, і пам'ять того, що примусило Хмельницького йти до царської неволі, могли б бути для неї дуже повчальні» (Арх. М. Драгоманова. Т. 1. Варшава, 1937).

Портрет М. Огарьова, який вважав, що «Україна прокинулася у Шевченкові», на поштових марках 1952, 1957, 1963 років.

Перебуваючи в Нижньому Новгороді, Т. Шевченко заочно познайомився з російським письменником С. Аксаковим (1791–1859). Сприяв цьому знайомству М. Щепкін, який в грудні 1857 року привіз Шевченкові від Аксакова книжку «Сімейна хроніка». Безпосереднє знайомство з «чарівним старцем» С. Аксаковим, з членами його родини, які дуже поважали Шевченка, відбулося в Москві 22 березня 1858 року. С. Аксаков займався деякими видавничими справами Шевченка. Коли у квітні 1861 року домовину з тілом Поета перевозили до України через Москву, С. Аксаков був ініціатором організації громадянської панахиди.

Портрет С. Аксакова роботи І. Крамського — на листівці 1991 р. та поштовій марці 1959 року.

С. Аксаков був одним із активних російських слов'янофілів. Невідома реакція Т. Шевченка на статтю Аксакова в редактованому ним «Парусе» з проповідуванням ідеалів монархізму. Шевченко з усіма представниками української петербурзької громади був обурений тим, що в переліку запрошених до публікації в «Парусе» представників різних національних літератур не названо літератури української.

Прибувши до Петербурга, Шевченко уже не застав серед живих деяких своїх друзів і близьких знайомих, але коло нових знайомих розрослося. Він відвідує театри, концерти, художні виставки, бере участь в літературних вечорах. Він стає своєю людиною в домах видатних діячів культури.

У травні 1858 року Шевченко оглянув виставку знайомого йому художника О. Іванова (1806–1858), портрет якого на марці 1956-го, репродукція однієї із картин — на марці 1973 років. До художніх полотен О. Іванова поставився упереджено (лист до С. Аксакова, запис у «Щоденнику»), що, можливо, було інспіровано відомим йому стриманим ставленням до цього художника з боку К. Брюллова.

Оглянувши цього ж року виставку творів І. Айвазовського, він у листі до С. Аксакова зазначив, що «Айвазовський, на жаль, спасував. Він із божественного мистецтва сотворив собі золотий кумир і йому молиться. Грішно так ображати безкорисливе, непорочне мистецтво».

На початку 1859 року Т. Шевченко познайомився з відомим уже на той час письменником І. Тургенєвим (1818–1883), який дуже бажав цього знайомства (портрет на двох марках 1943-го і марці 1965 років).

І. Тургенєв часто зустрічався з Шевченком, написав про нього спогади, що вперше були надруковані в празькому виданні найповнішого на той час «Кобзаря» 1876 року. Згадка в «Колоколе» про смерть Т. Шевченка була опублікована О. Герценом на прохання І. Тургенєва. У своїх спогадах І. Тургенєв висловлюється про Шевченка як про натуру «пристрасну, нестримну, пригнічену, але незламану долею», як «простолюдина, поета і патріота». Залишив І. Тургенєв словесний портрет Поета: «Широкоплечий, приземкуватий, кремезний, Шевченко являв собою

образ козака з помітними рисами солдатської виправки і ломки. Голова гостроверха, майже лиса; високий зморшкуватий лоб, широкий так званий «качиний» ніс, густі вуса, звислі на губи, і невеликі сірі очі, погляд яких завжди похмурий і недовірливий, інколи набирав виразу лагідного, майже ніжного, і супроводжувався хорошою, доброю посмішкою; голос трохи хрипкий, вимова чиста російська, рухи спокійні, хода поважна, постать вайлувата і мало елегантна... У високій баранячій шапці, в довгій темносірій чумарці з чорним смушевим коміром, Шевченко мав вигляд справжнього малороса...»

І. Тургенєв з М. Чернишевським активно допомагали у викупі з кріпацтва родичів Шевченка.

Знайомство Т. Шевченка і М. Чернишевського (1828–1889), яке переросло в справжню дружбу, відбулося у 1858–1859 роках, хоча Чернишевський знав твори українського поета, коли цей ще був у засланні, де Шевченко міг читати статті Чернишевського в журналі «Современник». Вони часто зустрічалися на літературних вечорах, Шевченко гостював у петербурзькому домі Чернишевських, на їхній дачі в Любані. М. Чернишевський ставив Т. Шевченка в рівень сучасних літераторів Європи і вважав, що «маючи тепер такого поета, як Шевченко, малоруська література... не потребує нічиєї прихильності». Недаремно М. Шагінян у своїй монографії про Шевченка окремий розділ присвятила темі «Шевченко і Чернишевський». Поєднували їхні погляди, переконання, за які один уже відбув заслання, а другого воно очікувало.

Філателія вшанувала М. Чернишевського випуском двох поштових марок (два варіанти зубцівки) 1939-го, по одній марці 1953-го, 1957-го, 1978 років, конверта 1978 року (штетпель — Москва, Ленінград, Саратов, 24.07.1978).

М. Лєсков (1831–1895), коли особисто познайомився з Шевченком (1861), ще не дуже був відомим у літературних колах Петербурга. Із творами Поета ознайомлений був з 1848 року. Його спогад про Т. Шевченка, опублікований у березні 1861 року, — один з перших надрукованих творів відомого російського письменника. Він описує свою зустріч з Поетом незадовго до його смерті, похорон, у якому взяв участь. «Значення Шевченка відоме всякому, хто любив рідне слов'янське слово і був доступним чому-небудь високому, красивому...» Це слова М. Лєскова, 2 марки з портретом якого надійшли в обіг 1956 року; 150-річчя від дня народження його вшановано випуском конверта (1981) і пам'ятковим штемпелем (м. Орел, 16.11.1981).

Зустрічався Т. Шевченко в Петербурзі з композитором О. Даргомижським (1813–1869; портрет на марці 1963 р.), виступав на літературних вечорах з Ф. Достоєвським (1821–1881; марки 1956, 1971 рр.).

Ф. Достоєвський знав про Т. Шевченка, ще будучи членом політичного гуртка Петрашевського, де ім'я українського поета було популярним. 28 лютого 1861 року він провів Т. Шевченка в останню путь на Смоленське кладовище.

До кола знайомих Т. Шевченка входив також відомий художній і музичний критик В. Стасов (1824–1906), який в одному з листів 1880 р. згадав Поета: «Я його особисто знав, досить багато і в різний час розмовляв з ним, глибоко його поважав і цінував». На двох марках 1957 р. відтворено портрет В. Стасова роботи І. Рєпіна 1883 року.

У квітні 1858 року в помешканні одного з петербурзьких знайомих Т. Шевченко познайомився з Л. Толстим (1828–1910) — «графом Толстим», як він його називав. Ранні твори письменника Шевченко знав ще до того.

Л. Толстой «любив поезію Шевченка..., захоплювався «Наймичкою»..., в якій зворушливо опрацьована вічна тема — сила материнської любові».

Філателія, починаючи з 1935 року, широко відзначила особистість Л. Толстого: понад 10 поштових марок (1953 р. — портрет за створеним свого часу портретом М. Ге), конверти, пам'яткові штемпелі.

Зустрічався Т. Шевченко з М. Некрасовим (1821–1878) на літературних вечорах, у гостях у знайомих. У них були спільні естетично-соціальні погляди, але Шевченко чомусь не сприймав творчості Некрасова, про що свідчить його запис 11.04.1858 р. у «Щоденнику» М. Некрасов ставився до українського поета з високим пієтетом, брав участь у вшануванні його пам'яті, написав вірш «На смерть Шевченко». Виступаючи експертом у справі видання творів Поета, М. Некрасов писав: «Шевченко був поет глибоко і виключно національний... Завдяки його поезії було зображене народне життя рідної йому України...»

Створений І. Крамським портрет М. Некрасова — на двох поштових марках 1946-го, ще один портрет на марці 1971 року.

Серед знайомих Т. Шевченка в колах творчої інтелігенції Петербурга були літературознавець і фольклорист О. Афанасьєв (1826–1871; конв. 1976, штемп. — Богучар, 23.07.1976), письменник, перекладач О. Плещєєв (1825–1893), який листувався з Шевченком, коли той був на засланні, який переклав російською мовою 9 творів його, допомагав звільнити з кріпацтва поетових родичів (конв. 1975), письменник О. Толстой (1817–1875), який сприяв звільненню Шевченка із заслання (конв. 1967, листівка Росії 1992), композитори М. Балакїрев (1837–1910; марка 1956), О. Сєров (1820–1871;

конв. 1969), М. Мусоргський (1839–1881; марка 1951, конв. 1964, штемп. — Ленінград, 21.03.1964). М. Мусоргський був першим російським композитором, який звернувся до творчості Т. Шевченка, про що схвально відгукнувся В. Стасов. Мали спільних знайомих, зустрічалися, спорідненими були в тематиці творів Т. Шевченка поети О. Кольцов (1809–1842; марки 1959, 1969) та І. Нікітін (1824–1861; 2 марки 1949, марка 1974).

Спорідненим у поглядах і переконаннях з Т. Шевченком був А. Добролюбов (1836–1861; 2 марки 1936, марка 1961, конв. 1985, штемп. — м. Горький, 05.02.1986), який високо цінував українського поета, сприяв публікації його творів у російському перекладі, статей, присвячених його творчості. Він вважав, що Т. Шевченко «...вийшов з народу, жив з народом, і не тільки думками, але й обставинами життя був з ним міцно і кровно зв'язаний».

Часто зустрічалися Т. Шевченко і скульптор М. Микешин (1835–1896; конв. Росії 2010), який пізніше як скульптор, художник, як культурно-громадський діяч, як автор спогадів сприяв популяризації особистості українського Поета, його творчості. «Ще до появи Тараса Григоровича із заслання я уже поважав його за деякі уривки з його творів, які в списках ходили по руках молоді», — згадував Микешин. Пам'ятник М. Микешину (Смоленськ) зображено на конверті 1989 року.

У Петербурзі звела доля з Т. Шевченком грузинського поета і громадського діяча А. Церетелі (1840–1915). «Т. Г. Шевченка я бачив тільки раз на своєму віку... Бесіда наша тривала до третьої години ночі. Розійшлися ми друзями... Я вперше зрозумів з його слів, як треба любити батьківщину і свій народ», — писав Церетелі 1911 року. Портрет А. Церетелі на марці та конверті 1960 р., на

марці спільного випуску України і Грузії (2001) поруч з портретом Шевченка.

Крім вищезгаданих осіб, на похованні Кобзаря були присутні М. Салтиков-Щедрін, М. Некрасов, В. Стасов, тодішній студент, майбутній письменник С. Терпигорєв (1841–1895; конв. 1990). Шевченка в труні намалювали художники М. Микешин, В. Верещагін (1842–1904; конв. 1967).

Таким чином, філателія виступає інформативним джерелом для пізнання життєвої та творчої долі Тараса Шевченка, свідчить про високу оцінку та повагу до його особи з боку оточення. Сприяли цьому і творча геніальність Поета, його відданість ідеї та моралі рідної Батьківщини, і трагізм «відплати» за свої погляди й переконання.

Слово Просвіти. — 2011. —

3–9 березня. — Ч. 9 (594). — С. 15;

10–16 березня. — Ч. 10 (595). — С. 11;

7–13 квітня. — Ч. 14 (599). — С. 15.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І НІЖИНСЬКІ ГРЕКИ

Надія ОНИЩЕНКО

м. Ніжин Чернігівської обл.

«В городе Нежине квартировал армейский пехотный полк NN. В этот полк был переведен мой приятель и поселился в белой хатке с садиком и цветничком, как раз против греческого кладбища. В первый же день он заметил в цветнике такой цветок, что у него и слюнки потекли. Этот очаровательный цветок была красавица на самой заре жизни и одно-единственное добро беднейшего вдового старика мещанина Макухи. Продолжение и конец повести вам известен, терпеливые читатели. И я не намерен утруждать вас повторением тысячи и одной, к несчастью не вымышленной, повести или поэмы в этом плачевном роде, начиная с «Оды» Баратынского и кончая «Катериной» Шевченка и «Сердечной Оксаной» Основьяненка. Продолжение и конец решительно один и тот же. С тою только разницею, что приятеля моего чуть было не заставили жениться — на мещанке Якилыне, дочери Макухи. Спасибо доброму старику, полковому командиру: он вступился за своего офицера. А то бы как раз перевенчали офицера с мещанкою. Но и добрый старик, полковой командир, лучше ничего не мог придумать, как подать ему немедленно в перевод, и концы в воду. Он на завтра же подал в перевод. Он навещал Якилыну, едва движущуюся, и уверял старика, что он с каждой почтой ждет родительского благословения. Пришел перевод. И он для такой радости зашел в так называемую кондитерскую Не-

миная, и порядком кутнул перед выездом, и начал рассказывать какому-то тоже нетрезвому, но богатому Попандопуло свое рыцарское похождение с Якилыной. И так увлекательно рассказывал, что богатый эллин не вытерпел и захал ему всей пятерней в благородный портрет, а он эллина, а эллин опять его, и пошла потеха. Но как эллин был постарше летами и силами послабее, то он и изнемог. А к тому времени подоспел блюститель в виде городничего и повелел борющихся взять под арест. Завязалось дело. Богатого торгаша эллина оправдали, а благородного неимущего офицера оженили на мещанке Якилыне и перевели в астраханский баталион».

Цей епізод з повісті Тараса Шевченка «Близнець» міг написати лише очевидець. Автор, як і в інших повістях, вказує на історичні деталі, а саме кондитерську Неминая, яку в багатьох джерелах часом називають готелем. А в будиночку з квітником навпроти грецького кладовища, цілком вірогідно, мешкав художник, викладач Ніжинського повітового училища Іван Максимович Сошенко.

Шевченко зустрічався з ним у Ніжині 1846 року, подорожуючи Україною. Ось як описує цей епізод Олександр Кониський: «Була саме масниця, коли наші подорожні приїхали до Ніжина. Ніжин — місто невеличке. На той час воно було осередком освіти для Чернігівщини і для північно-західної Полтавщини. Тут пишався тоді Безбородьків лицей. Хоч рука царя Миколи і приголомшила лицей, а проте все ж він притягував до себе лівобережну молодіж і надавав Ніжину значної ваги. Окрім лицей, у Ніжині була гімназія, дві чотирикласових і кілька однокласових шкіл. Се вже робило Ніжин містечком інтелігентним. До того ж за Ніжином була добра минувшина історична, найпаче крамарська, через що серед людності

його було доволі людей з достатками: між ніжинськими греками були багатирі, навіть мільонники.

Коли Шевченко і Чужбинський (останній до того ж і годованець Ніжинського ліцею) приїхали в Ніжин, дак про приїзд їх зараз залунала чутка по місту і «двері нашої квартири, — розповідає Чужбинський, — не зачинялися найпаче від студентів: між ними тоді ще був і відомий потім перекладник творів Шекспіра, Шіллера, Гете, Шевченка — Микола Гербель». У четвер на масниці у ніжинському клубі (казино) був бал. Тарас і Чужбинський пішли на бал. Один з старшини клубної, побачивши, що у Шевченка на голові шапочка, і не відаючи, хто він такий, чю голову вкриває та шапочка, не хотів пустити його на бал. Але ж суворому старшині зараз з'ясовали, що шапочка вкриває голову генія України і в якому б убранні не був Шевченко, він, зайшовши до клубу, робить останньому честь і шанобу. Звісно, поетові й на думку не спало гніватися на таку пригоду; він вельми сміявся з неї. Вітали Шевченка ніжинці дуже добре, найпаче молодіж під проводом Гербеля. Гербелеві він написав тоді в альбом оці вірші:

*За думою дума роєм вилітає,
Одна давить душу, друга роздирає,
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці, може й Бог не бачить.*

Не забув Шевченко побачитись, хоч на коротенький час зі своїм добродієм Сошенком, що учителював тоді в Ніжині. Сошенко висловив йому дорікання за його поему мовою російською «Тризна».

Шляхетну роль у житті Шевченка відіграв художник Олексій Венеціанов, за походженням ніжинський грек. В автобіографічній повісті «Художник» Тарас Шевченко

згадує «старика Венеціанова», який «в добром деле сыграл роль усердного и благородного маклера», завдячуючи чому поет отримав вольну від свого поміщика.

Матеріали Ніжинського Грецького Братства та магістрату, які зберігаються в Чернігівському облдержархіві, свідчать, що прапрадід Венеціанова Іван Прока, прадід Федір, дід Георгій — вихідці з Греції, Емпірської провінції, з містечка Богдарії від тамтешнього почесного дворянського роду, з яких дід Георгій (Юрій) Федоров Венеціанов, користуючись від Російського самодержця привілеями, дарованими Ніжинському Грецькому Братству, прибув на проживання в місто Ніжин... Тож саме Юрієві Федоровичу Венеціанову та його сину Гаврилові Юрійовичу, вправним грецьким купцям, ми завдячуємо тим, що поєднали вони наше місто з ім'ям великого Венеціанова. Це були 1730–1740 роки.

Михайло Венеціанов, рідний дядько художника, володів хутором Веприк, що на Ніжинщині, до середини 20-х років XIX ст., де, за даними перепису 1782 року, налічувалося 70 душ селян. Після його смерті дружина Катерина продала успадкований від чоловіка хутір.

Батько ж художника Гаврило Юрійович з Ніжина виїхав до Москви ще в кінці XVIII ст. (1760–1770 рр.). У сповідальних книгах московської церкви Воскресіння Христового він іменується «ніжинським купцем, греком», потім «московським купцем, греком», а з 1785 року — уже просто «московським купцем». У такому купецькому домі 7(18) лютого 1780 року народився Олексій Венеціанов — майбутній художник.

В «Автобіографічній записці О. Г. Венеціанова», яка зберігається в архіві Інституту російської літератури РАН, художник писав: «У 1819 році залишив службу для того,

щоб повніше присвятити себе живопису з оригіналів натури, для чого поїхав у своє село, там зайнявся безумовною увагою природи». Разом з дружиною Марфою Панасівною Азар'євою О. Г. Венеціанов придбав невеличкий маєток «Трониша-Сафонково», що на березі річки Ворожба, за 77 верст від міста Вишній Волочок Тверської губернії. Кріпаків у нього не було, лише 12 душ дворових.

«Щоб затвердитися на шляху, який обрав тоді для себе, Венеціанов (художник говорить про себе в третій особі — *Авт.*) почав брати до себе на своє утримання бідних хлопчаків і навчати їх живопису за прийнятою ним методикою, яка полягала в тому, щоб не давати копіювати, а починати розглядати природу.

Усіх учнів у Венеціанова було в різний час більше 70 чоловік... З них 7 були кріпосними людьми і опікою його відкуплені».

1830 року митець мав 14 тисяч боргів і в Опікунській раді заклав дружинин маєток. Але він все ж втратив засоби на утримання школи, і його учні тепер просто приходили до нього.

Дружні стосунки пов'язували Тараса Шевченка з маріупольським греком Феоктистом Хартахаєм. Студентом Київського, а потім Петербурзького університету він близько познайомився з поетом, який подарував йому «Кобзар» з автографом. Саме Хартахаю українське студентство в Петербурзі доручило виступити на похороні поета. Феоктист Хартахай промовив українською мовою схвильовані прощальні слова: «Україно, мати наша! Де твоя утіха, де витає і що тепер робить? Зомліли ніженьки, що по світу носили, зложились рученьки, що тобі служили, закрились карі очі, що на тебе любуючи і сумуючи гляділи, минулися думи й пісні! Перестав твій Тарас сльози лити,

стомився, заснути схотів. Матінко наша, Україно, степи наші, могили, Дніпре широкий, небо наше сине! Хто вам пісню заспіває і про вас згадає? Хто вас так широко любить і за вас душу положить? Тарас Григорович — у труні, споряджений на той світ! Затиш і замовк наш соловейко на віки! Україно! Де твій син вірний? Мово українська! Де твій батько, що тебе так шанував, що через його і тебе ще більше поважати стали?!»

1999 року нащадки ніжинських греків об'єдналися в міське товариство імені братів Зосимів. З 2000-го — вони члени Федерації Грецьких Товариств України. Як і в XVII–XVIII століттях, розвивають культурне життя в місті, яке прихистило їхніх предків у часи вигнання. Не тільки вихідці з еллінських родин, а й українські діти вивчають грецьку мову в одній з міських гімназій. І тепер читають Тараса Шевченка українською і грецькою мовами.

*Слово Просвіти. — 2010. —
11–17 березня. — Ч. 10 (543). — С. 11.*

РІД ШЕВЧЕНКІВ

Євген БУКЕТ,
«Слово Просвіти»

Київський митрополит Петро Могила 1632 року доручив парафіяльним священикам вести метрики народжених, одружених і померлих. Ця подія, на думку Івана Франка, дала початок закріплення прізвищ як спадкових родових назв серед широких верств населення України. Матеріалом для творення українських прізвищ найчастіше були імена, назви місця проживання і походження, назви постійного заняття (професії), індивідуальні ознаки (фізичні, психічні та інші властивості) першого носія. Якщо в більшості метрик сільських церков на заході України в XVII–XVIII століттях попи записували лише імена, то духовенство Київщини було тоді справжньою рушійною силою нововведень. Тому можемо з упевненістю стверджувати, що саме у другій чверті XVII століття в селі Керелівці на Київщині жив Швець (точніше Швець), чий син або онук називався Шевченком і став засновником роду, який дав Україні Великого Кобзаря.

У батьківській хаті Тараса Шевченка, що розташована на території Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» в Шевченковому (до 1929 року — Кирилівка, на початку XIX століття — Керелівка) всі охочі мають змогу оглянути картину «Гілки Шевченкового роду», яку створили, згідно з даними шевченкознавців, черкаські художники Михайло Собчук і Сергій Фурсенко. Прапрадід Тараса Іван, названий Швецем, згідно з офіційними даними, і був засновником Тарасового роду. Проте в Шевченковому мешкає чоловік, який стверджує, що це не зовсім так. Його

ім'я Микола Павлович Лисенко. Він — праправнук Тараса Григоровича Шевченка по брату Йосипу.

Вперше побачивши цього чоловіка, я мимоволі відчув внутрішній трепет і хвилювання. Погляд, чоло, ніс, підборіддя, вуса, залисина та дивовижний спокій як свідчення внутрішньої сили, можливо, навіть не до кінця усвідомленої, — все це нагадує в Миколі Лисенку його знаменитого предка.

Микола Павлович зацікавився родоводом ще 1980-го. Почав дослідження з Канева, столичної бібліотеки імені В. Вернадського, довгих розмов з тими, хто впорядковував родинні перекази. Неодноразово бував у Черкаському обласному архіві, Центральному державному історичному архіві України в Києві, по деякі відомості довелося їхати навіть до архівів Санкт-Петербурга. Сільський інженер, що працює у місцевому сільськогосподарському коледжі, та голова Шевченківської філії Всеукраїнського благодійного культурно-наукового фонду ім. Т. Шевченка, який очолює Людмила Красицька (родичка по лінії Катерини), визначає закінчення роботи над родоводом керелівських Шевченків метою цілого свого життя. «Якщо не я, то хто?» — запитав якимось Микола Павлович і присвятив себе цій шляхетній справі.

Цілу стіну в будинку Миколи Лисенка відведено під сувій паперу, на якому розмістилися понад півтисячі імен і прізвищ людей, які генетично пов'язані з Тарасом Григоровичем Шевченком. Їхні корені сягають середини XVII століття — часу, коли в Україні запроваджували прізвища. Поважаючи авторське право, не буду називати імен пращурів Великого Кобзаря, віднайти які пощастило Миколі Павловичу. Зазначу лише, що всі вони, зокрема й прапрадід Тараса Іван, іменувались Шевченками, а ім'я засновника роду Шевця поки що лишається невідомим.

Найтяжче, виявляється, зібрати інформацію про нащадків. В Україні родовід як система знань не дуже розповсюджений, і особливої популярності набув лише в останні кілька років. Причини байдужості людей очевидні: постійне винищення та виїзд за межі країни, війни, голодомори, примусове переселення — усе те, що змушує родинне дерево ламатися, а гілочки безслідно губляться в мороці історії. Як результат — середньостатистичний українець знає свій родовід принаймні до четвертого чи п'ятого коліна, що порівняно з тисячолітніми традиціями окремих народів несерйозно.

Як відомо, дітей у Тараса Григоровича не було. Натомість його рідні брати та сестри — Катерина, Йосип, Микита, Ярина — мали дітей. Лінію свого прямого пращура Йосипа Григоровича Шевченка Микола Павлович дослідив трохи раніше. Це генеалогічне древо було надруковано в 13 числі журналу «Родовід» за 1996 рік.

Постать унікального родича активізувала родичання і творчі прагнення Шевченків ще за його життя. Про це свідчать численні родинні перекази. Микола Павлович розповідає: «Моя бабуся Лисенко Марія Трохимівна згадувала про те, як під час одного із приїздів Т. Г. Шевченка до Кирилівки її батько Трохим, а мій прадід, працював на панщині і, прийшовши додому, побачив свого дядька і хрещеного батька Тараса. Прадід Трохим хотів поцілувати йому руку, але Тарас Григорович заперечив: «Не цілуй руки нікому, крім рідної матері й батька». Шевченків рід постійно, ще з середини ХІХ століття, збирався за одним столом. Традиція «з'їздів» збереглася досі.

Багато представників роду були визначними людьми. Серед нащадків Шевця — науковці, музиканти, літератори, вчителі, художники, інженери, агрономи, зоотехніки, іхтіологи, лікарі, шахтарі, водії, бухгалтери, співаки, хлі-

бороби. Так, першим фотографом села був Г. П. Шевченко. Унікальні краєвиди, будинки, мешканці Кирилівки початку ХХ століття назавжди залишилися на зроблених і виданих ним фотографіях. Яків Шевченко — внук Тараса по брату Микиті. Альбом його малюнків і портрет Тараса Григоровича — гордість заповідника. Багато родичів зробили значний внесок у розбудову самостійної України, багатьох доля позакидала далеко за межі нашої країни.

Невгамовний дослідник Шевченкового роду наполегливо продовжує свою працю і планує незабаром ліквідувати всі «білі плями» на родовому дереві керелівських Шевченків. А результатом має стати книга «Рід Шевченків», яку планує видати до 200-річчя з дня народження Тараса.

*Слово Просвіти. — 2008. —
22–28 травня. — Ч. 21 (450). — С. 9.*

ПУТІВНИК СТЕЖКАМИ ГЕНІЯ

Євген БУКЕТ,
«Слово Просвіти»

Здається, що ще можна написати про Тараса Григоровича Шевченка? Які відкриття зробити в його творчості й біографії? Кожна літера в його рукописах, кожен сантиметр мистецьких творів, кожен крок на життєвому шляху вже неодноразово описали багато дослідників. Проте ледь не щороку з'являються нові видання, присвячені Великому Кобзареві — духовному гейзеру нашого народу. Деякі з них мають багатотисячні накладки, гучний розголос і сотні схвальних відгуків. А є й такі книжки, що з'являються мінімальними накладками на спонсорські кошти в сільській місцевості, не відомі широкому загалу, але з не менш цікавим й унікальним матеріалом. Книжка «Шевченко і Київщина» вчителя, члена Національної спілки краєзнавців України Якова Синявського з села Олександрівки Миронівського району на Київщині, — яскравий приклад цього.

«Ще в дитячі роки не один раз я перечитував Шевченків «Кобзар», знав напам'ять багато його творів, — згадує Яків Олексійович. — У батьківській хаті на покуті біля ікон висів великий портрет Тараса Григоровича. Щороку 9 березня до нас приходили працівники клубу і брали цей портрет. І ще пам'ятаю, коли мама давала його, завжди казала: «Беріть, діти, і почитуйте цю людину, бо він того вартий». Із часом дитяче захоплення Якова Синявського переросло у справу всього життя. Учитель української мови та літератури з Олександрівки пройшов шляхами Кобзаря Київщиною, побував у кожному селі, містечку,

де ступала нога Тараса Шевченка, й описав враження у книжці.

Відкриває книжку карта-схема пам'ятників, погрудь і пам'ятних знаків Шевченкові на території сучасної Київської області. Кожен з них детально описаний. Подається інформація про споруди, пов'язані з Кобзарем або названі на його честь, дерева-довгожителі, які посадив поет, біографічні дані наших сучасників, що народилися на Київщині й досліджують творчість Тараса Григоровича. Крім того, автор зібрав багато легенд і переказів про Т. Г. Шевченка. Весь цей матеріал систематизовано за районами, ілюстровано багатьма світлинами і майстерно об'єднано.

Книжка «Шевченко і Київщина» складається із самодостатніх розділів, перший з яких подає пізнавальний матеріал, а другий — розважальний. Якщо перший розділ праці Яків Синявський написав як талановитий краєзнавець із ґрунтовною теоретичною підготовкою, то другий — як педагог із сучасним світобаченням. Тут вміщено різні вікторини, ігри, кросворди, які, на переконання автора, допоможуть під час проведення у школі літературних вечорів і Шевченківських свят.

Праця Синявського «Шевченко і Київщина» побачила світ 2007 року завдяки фінансовій підтримці земляка, приватного нотаріуса, викладача і письменника Василя Степаненка. На моє переконання, книжка — чудовий довідник і путівник Шевченківськими місцями Київщини, вона стане в пригоді всім, хто цікавиться життям і творчістю Тараса Григоровича Шевченка.

*Слово Просвіти. — 2010. —
4–10 березня. — Ч. 9 (542). — С. 10.*

ЦИКЛ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ФІЛЬМІВ «КИЇВЩИНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

Анна БАГРЯНА,
член НСПУ, м. Київ

Телевізійна Шевченкіана поповнилася новими фільмами. У березні, коли українці відзначатимуть річницю з дня народження Тараса Григоровича Шевченка, на каналі Київської державної телерадіокомпанії транслюватимуть цикл документальних фільмів «Київщина Тараса Шевченка».

Три фільми з цього циклу — «Київ Кобзаря», «Переяславський «Заповіт» і «Яготинська посвята» — мені вдалося переглянути ще торік, коли вони вперше з'явилися на телеекранах. Це справді новий, оригінальний підхід до розкриття теми життя і творчості художника й поета Тараса Шевченка.

Важливо те, що всі ці фільми створила одна людина — Юрій Багрянцев. Він водночас автор, оператор, режисер телециклу «Київщина Тараса Шевченка». Попри сучасну широку доступність технічних засобів для зйомки і монтажу фільмів, таке повне авторство у професійному кіно і телебаченні — ще велика рідкість. Тим паче, у кожній складовій роботі — сценарній, операторській та режисерській — автор виявляє професіоналізм.

Уже три роки Юрій Багрянцев творить на КДТРК фільми циклу телепередач «Пілігрим» — з історико-краєзнавчою та туристичною тематикою. Його відеоман-

дрівки розповідають про відомі й призабуті святі місця, про їхні археологічні, історичні, архітектурні, культурні й природні особливості.

У такому ж незвичному ключі створено й фільми відеотрилогії «Київщина Тараса Шевченка». Разом з автором глядачі здійснюють цікаву подорож шевченківськими місцями Києва і Київської області, бачать ті природні й архітектурні пам'ятки, які малював та описував у літературних творах Тарас Шевченко, мають змогу ознайомитися з експонатами музеїв.

У Києві є три музеї Т. Г. Шевченка, тож завдяки першому фільмові «Київ Кобзаря» глядач може «побувати» в кожному з них: Національному музеї Т. Шевченка (на бульварі Шевченка), будинку-музеї на колишньому Козиному болоті (провулок Шевченка біля Майдану Незалежності), будинку-музеї на Пріорці (вулиця Вишгородська).

Ю. Багрянцев пропонує здійснити мандрівку вулицями і площами стародавнього міста-столиці, послухати чудодійні дзвони Печерської лаври і богослужіння у невеличкій каплиці Аскольдової могили, оглянути будівлі й краєвиди, якими любив милуватися Тарас Шевченко.

Звісно ж, за півтора століття ці краєвиди змінилися подекуди до невпізнанного. Це добре видно, коли автор дає можливість порівняти київські малюнки художника Шевченка та відеокадри, відзняті майже з тих самих ракурсів уже в наш час. Мандруючи алеями, схилами і стежками, якими колись ходив Кобзар, слухаючи цікаву розповідь про деякі біографічні сторінки з життя художника і поета, мимоволі проймаємося його думками й почуваннями і ніби поринаємо в іншу епоху.

У другому фільмі «Переяславський «Заповіт» Юрій

Багрянцев запрошує до районного центру Київщини — стародавнього містечка Переяслава-Хмельницького. Тарас Шевченко неодноразово бував тут, змальовував та опишував пам'ятки архітектури, мешкаючи в будинку свого друга — лікаря Андрія Козачковського. Цей будинок зберігся до нашого часу, тепер там — Музей «Заповіту» Т. Шевченка.

З особливим трепетом входимо разом з автором фільму до гостьової кімнати цього будинку — адже саме тут у післяріздвяну ніч 1845 року 31-річний Тарас написав свій знаменитий «Заповіт».

Під час перебування у Переяславі Т. Шевченко не міг не вдатися і до важких роздумів про історичні події 1654 року, коли Богдан Хмельницький підписав у цьому містечку союз із Московією. Ці роздуми вилилися у рядки відомого вірша, написаного у будинку А. Козачковського: «Якби-то ти, Богдане п'яний, тепер на Переяслав глянув!»

У третьому фільмі «Яготинська посвята» глядачам запропоновано здійснити відеомандрівку до іншого районного центру Київської області — міста Яготина. 29-річний Тарас Шевченко жив і працював тут, у маєтку князя Рєпніна, восени-взимку 1843 року.

Автор фільму із захопленням розповідає про патріотизм яготинців, які з руїн відновили флігель, де мешкав Кобзар. Із 2003 року тут діє музей Т. Шевченка. Його експонати, картини сучасних художників дають нам змогу побачити та відчути, як тут проводив робочий час і відпочинок молодий художник і поет.

Розповідається у фільмі також і про відомий епізод із цього періоду, коли в енергійного, вродливого і талановитого Тараса закохалася жінка з багатого поміщицького роду, донька власника маєтку Варвара Рєпніна. Шев-

ченко не відповів їй взаємністю, хоч завжди був із нею по-братньому ніжним і добрим. Саме Варварі Миколаївні молодий поет присвятив свій єдиний віршований твір російською мовою — поему «Тризна».

Цикл фільмів автора-оператора Юрія Багрянцева «Київщина Тараса Шевченка» безумовно залишає в думках і серцях глядачів позитивні, світлі враження. Авторські розповіді про окремі епізоди з життя й творчості Тараса Шевченка, цікаві відеомандрівки шевченківськими місцями Київщини додають нових і яскравих барв до образу Тараса Григоровича — талановитого, дотепного, чутливого, замисленого, мрійливого, сміливого, відчайдушного і, як завжди, безмежно закоханого в рідну Україну.

*Слово Просвіти. – 2010. –
18–24 лютого. – Ч. 7 (540). – С. 11.*

ПРОЧИТАННЯ АПОСТОЛА ТАРАСА В КИЄВІ

Микола ЦИМБАЛЮК,
«Слово Просвіти»

І то треба ж було такому статися – приїхали до нас у гості родичі, з далекої Росії. Кілька років не були на Батьківщині. І захотілося їм пройтись-проїхатись у Києві Шевченковими місцями. Як з'ясувалося, у Києві із 1200 туристичних фірм не знайшлося жодної, яка б провела нам таку екскурсію. Довелося самому стати і гідом, і екскурсантом.

— Напевно, немає жодного народу в світі, де б з такою шаною і побожністю ставилися до свого поета. Колись в українських родинах його «Кобзар» завжди лежав на покуті під образами поруч Біблії чи Євангелії. Цю книгу батьки нерідко додавали до посагу нареченої, синові, що одружувався, — у спадок як найкоштовніший скарб. Із дня виходу першого видання «Кобзаря», 1840 року, і понині накладі його творів сягають кількадесят мільйонів. Не помілюсь, якщо скажу: по кілька примірників на родину. Впродовж історії кожна влада чи політична сила не могла оминати його Слова, намагалася використати в своїх інтересах. Його любили й ненавиділи в усі часи. Любило все чесне, розумне, благородне незалежно від національності. Ненавиділи моральні виродки. Останніх, слава Богу, одиниці. На жаль, Миколи І і Дубельти сьогодні не перевелися. Вони не тільки за кремлівськими мурами, а й у нас, у Києві. Вони знову при владі: сидять у парламенті, міністерських кріслах. Сьогодні вони як злодії, застукані на гарячому, істерично верещать про «націоналізм», «український фашизм», намагаються відвернути увагу від себе, — не втримався я, висловлюючи гостям наболіле.

Вислизнувши з суцільного потоку іномарок, за мостом Патона звертаємо на паралельний Столичному шосе в'їзд до Видубицького монастиря. На узбіччі встигаю кинути погляд на білборд із рекламою ресторану «Монастирська трапезна».

Здається, саме тут, з цього місця, і малював Шевченко свій офорт «Видубицький монастир». Тоді дніпрова вода доходила до самої гори. Було це 1844 року, під час першого його повернення в Україну після тринадцятирічної розлуки.

— Знаєте, — розказую далі своїм супутникам, — мені зрозуміле та близьке його почуття повернення на батьківщину. Замолоду мені всього два роки довелося бути за межами України. Пам'ятаю, уже повертаючись, як тільки потяг перетнув кордон — це було в Чопі, — в душі творилося щось неймовірне: хотілося впасти навколішки на рідну землю і цілувати її.

Як тут не згадати поетове з його «Гайдамаків»:

*Сини мої! орли мої!
Летить в Україну —
Хоч і лихо зустрінесться,
Так не на чужині.*

Незадовго до від'їзду в листі до Г. Тарновського він писав: «Я... чортзна-що! Не то роблю, не то гуляю, сновигаю по оцьому чортовому болоту та згадую нашу Україну. Ох, якби-то можна було мені приїхати до солов'я... (тобто під кінець травня)». Вже тоді у нього виникла ідея видавати «Живописну Україну» — серії малюнків із текстівками. Картини славного минулого, народного побуту, чарівної української природи мали примусити людей думати, пробудити їх національну пам'ять, гідність. О, скільки тих славних сторінок! І воскресали в його уяві облога Буші, і руйнування Меншиковим Батурина, побиття Виговським москалів під Конотопом, і перемоги «за волю і віру» Хмельницького...

*А то дурень розкажує
Мертвими словами
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!*

Московський тракт, що пролягав через Чернігів, Бровари, упирався в Дніпро. Навскоси від Видубичів, поблизу нинішнього моста Патона, була переправа. У долі Тараса вона, як межовий стовп — далеко позаду, за хутором Михайлівським, Московщина, попереду, правіше, через Неводницькі ворота, в'їзд до серця України, а лівіше — один із найстаріших духовних центрів.

Видубицький монастир виник у другій половині XI століття на місці «видибання» дерев'яного ідола — бога Перуна. Наші предки вважали його володарем блискавок і грому, покровителем воїнів. Із прийняттям християнства князь велів скинути його в Дніпро. Але він вплив біля підніжжя гори, де зараз зливається з небом голуба маківка собору Юрія Переможця — Архістратига Михаїла.

Крізь монастирську браму простуємо далі. Під стінами храму могили. Біля одної зупиняємося. Тут поховано великого українця-педагога Костянтина Ушинського, який на десять років пізніше Шевченка народився і помер (1824–1871). Як і поет, він не любив оте «болото» з його духом — Петербург, і лише наприкінці життя йому вдалося вирватися звідти і оселитись у Києві, на Тарасівській вулиці. І той — вчорашній кріпак, і той — дворянин за одне виступали — за право свого народу вчитися рідною мовою.

Заходимо в церкву.

— Хатіте купити свечі? — запобігливо і смиренно запитує торговка.

Ставимо свічки, молимося. «Тарасе, Тарасе...».

— Давайте заїдемо в ресторан, пообідаємо, — пропонують гості, вийшовши надвір. — Цікаво ж, на рекламному

щиті написано, що в «Монастирській трапезній» усі страви освячені.

У сінцях тісненько. У вітринах, під склом, археологічна експозиція, напевно, викопані під час тутешніх розкопок люльки, панагії, хрестики, пощерблені амфори. На стінах простенькі олійні пейзажики. Шевченкового офорта (копії, звичайно) серед них нема.

— Це у вас копії чи оригінали? — перепитую у дебелих хлопців за стійкою роздягалки.

— Оригінали... Что ещо ви хатіте? — нетерпеливо і непривітно кидає один із них.

Вибачившись, ми гуртом із траурним настроєм виходимо. Якось усім одразу розхотілося обідати.

Наступною у нашому маршруті — Аскольдова могила. За літописом, на цьому місці 882 р. князь Олег підступно вбив перших відомих руських князів Аскольда і Діра. Одного з них нібито було тут поховано. На місці дерев'яної 1810 р. збудовано цегляну церкву-ротонду. За совітських часів її перетворили на парковий павільйон. Зараз тут тривають ремонтно-опоряджувальні роботи. У Свято-Миколаївському храмі, який передано греко-католицькій громаді, править священник о. Ігор.

— Увечері ми відслужимо панахиду по нашому пропові — Тарасові Шевченку, — розповів отець Ігор. — Потім усю ніч, із 9 на 10 березня, в храмовому будинку (за сто метрів звідси) читатимемо «Кобзаря»...

«Як акафіст», — майнула думка.

— А ще ми хочемо поставити хреста на тому місці, — продовжував він, — де Шевченко стояв і малював «Аскольдову могилу». І взагалі, на цьому місці кожна п'ядь землі — священна.

Він сказав істинну правду. Здавна тут було міське, потім військове кладовище. У цій землі знайшов свій спочинок прах молодих захисників Української Народної

Республіки — героїв Крут. Тут було поховано нащадка старовинного козацького роду Василя Тарновського, мецената, колекціонера, засновника Музею українських старожитностей у Чернігові. Завдяки йому збереглося багато шевченкових матеріалів.

На цих кручах Дніпрових, як і по всій Україні, воля наша

*Кров'ю вона умивалась!
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу.*

По Парковій дорозі ми спускаємося до Хрещатика, підіймаємося по Трьохсвятительській до Олександрівського костелу, збудованого у стилі класицизму. Він мало не ровесник поета — його будівництво розпочали 1817 р. Таке враження, ніби Шевченко малював його зовсім недавно — настільки час не зітер характерні риси класицизму цього католицького храму. Чого не скажеш тепер про дух у цих стінах. Колись

*Неситї ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели...*

Шевченко неодноразово звертався до теми українсько-польського розбрату. В «Єретику» гостро засудив аморальність римського папства, яке спотворило християнську любов до ближнього. У «Гайдамаках», інших віршах покладає вину за розпалювання ворожнечі на католиків-єзуїтів. Хоча й православ'я він не милує: московських попів не любив не менше, ніж ксьондзів. Душа його не сприймала похмурого рабського духу «візантійщини», підсиленого азійським фанатизмом. Це була не та релігія вольнолюбивих козаць-

ких предків — після підпорядкування (після смерті Богдана Хмельницького) Київської митрополії Московському патріархату. Живий дух віри почав зникати, демократизм Церкви поглинає бюрократична централізація. Московська церква вироджується у войовничий придаток царської корони Російської імперії.

*І царі
Самі собі побудували
Храми, кумирні, олтарі,
Раби німії поклонялись.*

Оглянувши відновлений Михайлівський монастир, мимо відлитого у бронзі символу «хахлацької» неповноцінності — пам'ятника Проні Прокопівні й Голохвастову, спускаємося на Поділ. Тут, на розі вулиць Костянтинівської і Хоревої, в будинку Дворянського училища Шевченко, тоді вже «вільним художником», вдруге зустрівся з П. Кулішем. За твердженням О. Кониського, саме тоді у дружніх, відвертих розмовах виникла ідея створення Кирило-Мефодіївського братства. Поезія поета спрацювала як детонатор. За словами Куліша, нові твори Шевченка «здалися йому якимсь відкриттям з неба». Перед ним був уже «не кобзар, а національний пророк». Таке ж приголомшливе враження справила поезія і на М. Костомарова, який був неординарною, високоінтелектуальною особистістю... За матеріалами слідства Тарас Шевченко нібито не належав до членів братства. Але дивує те, що його було покарано найжорстокіше. Гадаю, річ тут не тільки в особистій образі вінценосних....

А потім у нас був Вишгород. Приїхали, подивилися... Згадали його акварель, змальовану з тутешніх руїн колись величного Межигірського монастиря, де останній кошовий отаман Січі Запорозької Калнишевський збудував Петропавловську церкву. Згадали Шевченкові слова з листа до Кухаренка, що був він «і в Межигорського Спаса,

і на Хортиці, і скрізь був і все плакав, бачучи, як сплюндрувала нашу Україну катової віри німота з москалями; бодай вони переказалися».

Повертаючись назад у місто, зупиняємося на Поштовій площі перед відбудованою церквою Різдва Христова. Шпиль дзвіниці чимось нагадав нам петербурзьку Петропавлівську фортецю, де карались, мучились, але не каялась українські козаки і їхні гетьмани, не один Полуботок, не один Калнишевський. Під час перепоховання навіть тут, на рідній землі, довелося звертатися по дозвіл до генерал-губернатора, а потім до митрополита, щоб відспівати Тарасів прах.

Року Божого 1861-го, 7 травня, київська молодь, студенти, впрягшись в похоронні дроги, самотужки везли труну свого апостола-пророка до пароплава. За ними — майже весь університет, професура і сила-силенна публіки. Були тут всі — і українці, і поляки, і росіяни, і серби. Вся набережна була запруджена народом. Йшли кілометрів з п'ять, до того перевозу біля Видубичів —

*...до Харона —
Через Лету бездонню
Та каламутню,*

щоб «переплисти, перенести і славу святую — молодую, безвічну».

Сьогодні навіть звідти до нас долітає його пристрасне:

*Молюсь, господи, внуши їм
Уст моїх глаголи...*

*Слово Просвіти. — 2011. —
10–16 березня. — Ч. 10 (595). — С. 7.*

БЕЗПРИСТРАСНА КНИЖКА ВІД ЛЮБЛЯЧОГО СЕРЦЯ

Марія КУЧЕРЕНКО,
«Слово Просвіти»

Він весь вік був спраглий звичайного людського, родинного щастя, хатнього затишку. Він снів у своїх поневіряннях Україною, хатою «над самісіньким Дніпром»... Проте повернувся на місце своєї мрії, до свого Дніпра, який став для нього Летою, у хисткій дерев'яній кошулі. І через понад півтора століття не можна без хвилювання читати спогади Михайла Чалого, Шевченкового друга, освітянина, одного з перших біографів Шевченка, організатора перепоховання поета, про ту жалобну мандрівку, відміряну у вічність... Ланцюговий міст на подільське шосе. Панахида у церкві Різдва Христова. Зупинки повозу для виголошення промов. І одна з них — інспектора 2-ї Київської гімназії Михайла Чалого. Зворушлива, сповнена щирого пошанівку перед подвижництвом поета. Той виступ перед громадою мав наслідки для промовця. За нього він мусив полишити Київ і переїхати до Білої Церкви, обійнявши посаду директора Білоцерківської гімназії, — так би мовити, почесне заслання.

Книжка Михайла Чалого «Життя і твори Тараса Шевченка» — це безцінне свідчення свого часу, на тлі якого з подиву гідною скрупульозністю, з фанатичною увагою до деталей постає, чи то складається, як із окремих пазлів, образ поета. Книжку не перевидавали з 1882 року.

І тільки цього року, через 150 літ з перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі, вона знову побачила світ у видавництві «Веселка». Цій важливій у культурному

житті події маємо завдячувати перекладачу книжки, упоряднику Валерії Смілянській, а також підтримці політика і громадського діяча Миколи Томенка, його Фонду «Рідна країна» та секретарю Постійної комісії Київради з питань освіти та науки Олексію Давиденку.

Хоч би скільки шевченкіана поповнювалася новими фактами поетового життя, — все одно у книжці Михайла Чалого і науковці, і пересічні читачі шукатимуть відповіді на численні складні, можливо, й дражливі, питання поетової долі, оскільки, як слушно зазначив у вступі до книжки Микола Томенко, «слово сучасників, які жили поруч із генієм, дихали одним повітрям, горіли одними й тими ж ідеями, справді дорогоцінне».

Так, книжка Михайла Чалого дає можливість опинитися в Шевченковій добі, вдихнути на повні груди повітря тих часів, а не музейний пил вицвілих експонатів. Перед нами розгортається людська доля саме в її часовому просторі, вона не вирізана з нього, мов паперова витинанка, не адаптована до новітньої людської психології (подекуди збоченої), — ВОНА ТАКА, ЯК Є — вдала спроба безпристрасної констатації насправді люблячого серця.

Вочевидь, автор цієї неординарної книжки був надто скромною людиною, оскільки оцінив її лише як «свод матеріалів для его біографії», не зізнаючись, що за цим визначенням довгі роки праці, листування з численними адресатами, долі яких у той чи інший спосіб перетиналися з поетовою долею, наполегливе — просто-таки по крихах — збирання фактів, видобутих із закапелків чужої пам'яті, а опісля — скрупульозна систематизація всього фактажу, розкладання його по невидимих шухлядках майбутньої праці. Підписуючись у такий спосіб під своєю працею, він навіть не здогадався, що вона стане подією

культурного життя і на довгі роки джерелом натхнення шевченкознавців.

Михайло Чалий, як він сам зізнавався, захоплювався Шевченком ще від першого його «Кобзаря» 1840 року, а потім довгий час марив можливістю знайомства з ним.

Хіба ж він, автор майбутнього дослідження життя і творчості Тараса Шевченка, а наразі викладач Немирівської гімназії, випускник Київського університету тих часів, коли в ньому лише починали збиратися такі творчі сили, як Куліш, Білозерський, Маркович — майбутні кирило-мефодіївці, — міг знати, який несподіваний подарунок невдовзі приготує йому доля. А почалося все зі знайомства, а потім і зворушливої дружби зі скромним викладачем малювання тієї самої Немирівської гімназії Іваном Сошенком, який згодом відіграє важливу роль у житті Тараса Шевченка. Ставши інспектором 2-ї Київської гімназії, Михайло Чалий забрав свого друга до Києва. І саме тут, на Сошенковій квартирі на Кадетській, 9 (тепер — Гоголівська, 9) 1859 року відбулося знайомство, яке визначило все його подальше життя. (Згодом невеличка кімната на другому поверсі на вулиці Гоголівській, де мала місце та історична зустріч, стала домашнім музеєм.)

Якщо раніше про перипетії Шевченкової долі Михайло Чалий дізнавався з розповідей друга, то тепер сам з радістю заприятелював з поетом. Потім почалося тривале листування, у якому обговорювали питання організації недільних шкіл, розповсюдження «Кобзаря» 1862 року, видання «Букваря южнорусского». Шевченко у листах запрошував Чалого взяти участь у випуску журналу «Основа». Сам Михайло Корнійович підписувався у листах як Сава — від Сави Чалого. Про все це він розповів у розділі своєї книжки «Подорож до Малоросії. Перебування в Києві. Листування про купівлю садиби. План дому».

Михайло Корнійович старанно вів записи про всі події життя поета, однак ґрунтовно вивчати його життя і творчість почав лише після відставки зі служби. Якщо до того часу було відомо 20 Шевченкових листів, то в книжку «Життя і творчість Шевченка» увійшло 38 його листів і 70 — до нього. У виданні є розділи, присвячені особистому життю поета, його побуту, ставленню до церкви, релігії. Про окремі віхи Шевченкового життя ми знаємо лише з розповіді Михайла Чалого (навчання в Петербурзькій Академії Мистецтв, поїздка до Вільна, відвідання Києва 1859 року). Інші епізоди відтворено зі спогадів друзів поета, його знайомих, просто очевидців. Як-от період поетового заслання у книжці описано за спогадами О. Макшеєва.

Книжку Михайла Чалого високо оцінили ще за його життя. Так, професор М. Петров зазначав, що вона «вирізняється такою ряснотою й повнотою біографічних відомостей про Шевченка, що далеко перевершила всі відомі біографії Шевченка, і найкращу з них, укладену покійним Масловим». Віддав належне цій розвідці й Іван Франко, хоч і розумів обмежені можливості дослідника за тих соціально-політичних умов. Та й пізніше, за радянської влади, годі було чекати на справді глибоке, різнобічне видання, якого заслуговує геній українського народу.

І по виході книжки «Життя і творчість Т. Г. Шевченка» Михайло Корнійович не полишав свою дослідницьку працю. Він опублікував чимало наукових розвідок, листування поета з Варварою Репніною, Миколою Щепкіним, спогади Наталі Ускової. Він мріяв про повне, ґрунтовне видання, бо відчував великий потенціал до того, однак і до 90 літ, щедро відпущених йому Богом, не встиг фізично систематизувати оту надзвичайну кількість цінних матеріалів про поета, який прожив лише 47 років.

Багатющий архів, зібраний дослідником, по його смерті тривалий час зберігався у його родичів, лише 1949 року все те було передано Державному будинку-музею та Відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 92), де він знаходиться й донині.

Цілком очевидно, що видання Михайла Чалого «Жизнь и произведения Т. Шевченка», яке побачило світ ще 1882 року, стало знаменною подією тодішнього культурного життя. До того ж на тлі царських інструкцій, спрямованих на нищення національної свідомості українців, Михайло Корнійович глибоко усвідомлював: поява Шевченка — не випадковість, позаяк «...в особі поета народ усвідомив нарешті своє безрадісне становище й відрядив його на арену освіченого світу, в середовище цивілізованих станів, щоб повідати їм свої задушевні думи, які обтяжували його протягом століть».

І нині гірким докором-пересторогою звучать слова дослідника з Шевченкової доби про необачність і байдужість попередніх поколінь до визначних постатей. Особливо сьогодні, на тлі дедалі частіших нахабних випадів на кшталт а-ля Бузина. Тут не випадає легковажити. Слід раз і назавше усвідомити: Шевченко для українства — це його душа, і подібні інсинуації — не що інше, як випадки проти української державності.

*Слово Просвіти. – 2011. –
11–17 серпня. – Ч. 32 (617). – С. 13.*

«Я НА СТОРОЖІ КОЛО ЇХ ПОСТАВЛЮ СЛОВО»

Іван ЮЩУК,
професор, м. Київ

Слово Тараса Шевченка, на жаль, актуальне й сьогодні, як це було і сто п'ятдесят, і двадцять років тому. Як писав свого часу Д. Донцов, «про Шевченка треба нині не на святах промовляти, а кричати на перехрестях. Щоб, як дзвін тривоги, калатало його слово!»

Кажучи «на жаль», я маю на увазі не естетичні якості Шевченкової поезії, не її задушевний ліризм, не її людинолюбний характер. Ці її риси ще не одне століття наснажуватимуть читачів, будитимуть у них шляхетні почування. Ідеться про Шевченкові «борітеся — поборете», «кайдани порвіте».

Свідченням актуальності Шевченкового слова, його політичної й філософської спрямованості є монографія не літературознавця — доктора економічних наук, академіка Національної академії аграрних наук України Б. Я. Панасюка «Український ренесанс у творах Тараса Шевченка» (К., ВЦ «Просвіта», 2010. — 304 с.). Не з усім тут можна беззастережно погодитися, не всі твердження абсолютно достовірні. Але не об тім річ. Важливе саме сприйняття творчості Т. Шевченка не фахівцем з літератури, але глибоко мислячою людиною. Спонтанний, часом алогічний виклад думок, міркувань, що виникають мимоволі, іноді на рівні асоціацій — усе це переконливо свідчить про цілковиту

щирість автора монографії, про його громадянську небайдужість.

Твори Шевченка, як справедливо твердить учений, залишаються «тим огненным стовпом, який невпинно і цілеспрямовано веде українську націю через багатовікову пустелю духовного і матеріального занепаду» (С. 31). І в іншому місці: «На якій би сторінці не розгорнув християнин Біблію, а українець «Кобзаря», він знайде те, що написано мовби про нього і для нього» (С. 298).

Тарас Шевченко — і проникливий політик, і вдумливий філософ, і незрівнянний митець. Усе в ньому органічно поєдналося: через його поезію промовляє до нас глибоко здобута народна мудрість століть.

Великий син свого народу «хотів бачити Україну вільною й незалежною» (С. 41). Він справедливо застерігав, що ніхто нам волі не принесе й не дасть. Ні від кого не слід чекати порятунку: порятунок українців — справа самих українців. Кожен народ дбає сам про себе, надіється насамперед на свій розум і свою силу. Тому Шевченко за приклад своїм землякам ставив гайдамаків, козацтво, закликав «добре вигострити сокиру — та й заходиться вже будить хиренну волю».

Але йому боліло те, що українці покійно корилися зайдам-панам: «німі на панщину ідуть і діточок своїх ведуть». Отой рабський дух, що його час від часу якийсь «козак із міліона свинопасів» насмілювався потривожити, й досі живе в нас, нам його вкрай важко позбутися. Нами, українцями, попихали (й попихають) різні зайти на нашій-таки, Богом даній землі, «А ми дивились, та мовчали, Та мовчки чухали чуби. Німії, подлії

раби, Підніжки царськїї, лакеї Капрала п'яного!» І справедливо пише автор монографії, що «гіркота в Шевченкових словах, але вони справедливі» (С. 73), бо й тепер ми не стали кращі. Коли приглянемося уважніше до себе, до своїх вчинків, то побачимо, що «не так тії вороги, як добрії люди» творять зло на своїй землі, а якщо й не творять його, то сприяють йому своєю пасивністю, безхребетністю, отим своїм знаменитим «моя хата скраю». Воістину, «кати знущаються над нами, а правда наша п'яна спить». Шевченкове ж слово кличе нас позбутися духовної сліпоти й політичної байдужості.

У нашій державі панують продажність і здирство, породжені захланним лакомством. Певні люди рвуться до влади не заради того, щоб творити справедливість, робити добро для суспільства, для людей, а щоб легше було їм гребти під себе, обкрадати народ. «Тепер, — пише автор, — за мідяки [де там «за мідяки» — за мільйони! — *І.Ю.*] продаються народні депутати, а народ обирає державних і регіональних управителів «за шмат гнилої ковбаси» (С. 110). У Т. Шевченка ці слова мають гнівне продовження: «... у вас хоч матір попроси, то оддасте». Тому автор констатує сумну істину, що й досі, після стількох років незалежності, «українці так і не стали господарями в своїй країні» (С. 153).

Ніби про нашу сучасність говорить Шевченко, коли пише: «На чужину з України Брати розійшлися, Покинули стару матір». І ще: «Сини мої на чужині, На чужих роботах». Століттями різні колонізатори — польські, російські, німецькі, єврейські — грабували наш народ. «Мій краю прекрасний, розкішний, багатий! Хто

тебе не мучив?» І ця важка історична спадщина не подолана й досі.

Слово, яке Т. Шевченко поставив на сторожі коло свого народу, допомагає нам «вилікуватися від лицемірства і заздрощів, зради і користолюбства, доносів і наклепів» (С. 16) і не забувати, що ми нація й що тільки в єдності, спираючись на національну ідею, ми зможемо дати відсіч чужинським зазіханням, обстояти своє право на вільне існування.

«У поетичній творчості українського генія закладена енергія, яка не дає спокою українській нації в цілому, пробуджує кожного українця від вікової сплячки, закликає до боротьби, щоб не дати ворогам знову уярмити велику націю підступно й надовго» (С. 13), — робить автор монографії промовистий висновок, з яким не можна не погодитися. І тим Шевченкове слово й досі актуальне.

*Слово Просвіти. — 2011. —
3–9 березня. — Ч. 9 (594). — С. 5.*

ПОДВИЖНИЦТВО ПЕТРА РОТАЧА НА НИВІ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

*«Земля полтавська не має права забути,
що по ній ступав колись Великий Тарас Шевченко...»*

Петро Ротач

Микола СТЕПАНЕНКО,
доктор філологічних наук, професор,
м. Полтава

До найсвятішої теми у вітчизняній гуманітаристиці — Шевченківської — зверталися майже всі, хто стояв в обороні України й сьогодні за неї відповідальний. Про нашого Генія написано сонмище томів, чимало дослідників присвятили йому все своє наукове життя. Вони ретельно й сумлінно гортали сторінки творів Великого Кобзаря, мандрували нелегкими стежками його долі, досліджували періоди, роки, години земного й духовного буття титана мислі. І ці невтомні «книжники», які розтаємничували поетичний світ Тараса Шевченка, описували його малярський набуток, пізнавали громадянський подвиг, так само стали частинкою історії Майстра, увійшли разом із ним у Вічність.

Нині на полиці шевченкознавця таке поважне видання, як двотомний «Шевченківський словник» (1978), котрий ішов до народу, як і сам Поет, через цензурні утиски, ідеологічні фальшування, а все ж підсумував понад столітні наукові напрацювання з теми, детально ознайомив читача «з соціально-історичними умовами, за

яких розвинувся творчий геній Шевченка», накреслив «основні віхи його життя і водночас шляхом посилянь» спрямував усіх спраглих за дужим, гнівним і ніжним словом Кобзаря «перейти до інших матеріалів, зокрема проблемних статей», що детальніше висвітлюють ті чи ті питання його творчості й світогляду. Від 2002 року кращі науковці України під орудою академічного відділу Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України працюють над типовим тематичним проектом — чотири томною «Шевченківською енциклопедією», яка має відродити істину, відновити всі купюри й виправити всі неточності у виданні 1978 року.

А тим часом Полтавщина благословляє у світ уже другий том сумлінної, клопіткої і по-справжньому видатної праці незабутнього нашого земляка, краєзнавця й письменника від Бога Петра Петровича Ротача (1925—2007): «Полтавська Шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії. У 2-х книгах».

Великий Кобзар посідав найважливішу сторінку в творчості П. Ротача. Свої сповнені пристрасті й захоплення розмисли про митця і філософа патріот-полтавець відтворив у книзі літературно-публіцистичних промов «Під кроною Шевченкового дуба» (2002), виголошених у шевченківські дні — 9 березня, 22 травня — протягом 1989—2001 рр. Ідеться тут про цікаві штрихи до портрета Т. Шевченка, унікальні факти його перебування на Полтавщині, творчі зв'язки з краєм, його містами, містечками, селами, хуторами, людьми — і відомими, і безвісними. П. Ротач не просто вивчав творчість письменника чи досліджував його зв'язок з українською землею, а насправді ішов до Кобзаря на сповідь,

*Щоб в тиші врочистій,
Мов Батьку, вклонитись,*

*І душу очистить,
І духу напитись.*

Він закликав до цього й нас, жадаючи, аби всі суцці Шевченкові нащадки читали твори поета, насолоджувалися його високим словом, національно й духовно міцніли, доростали до рівня свідомості Генія, виконували його заповіді, передовсім — любили Україну в добрий час і «во время люте».

В іншій своїй книзі — «Рядки за рядками, літа за літами...» (2005) — цей мудрий шевченкознавець по-дитинному щиро зізнався, наскільки щасливий від того, що батько української літератури й літературної мови осяяв його «життя світлом своїх патріотичних думок, зігрів теплотою свого серця і тим назавжди прихилив <...> до України народної, викресав із серця любов справжню, не офіційну, не на чийсь замовлення», «прихилив до простого народу, до нашої рідної мови, історії, культури».

Невтомний дослідник П. Ротач промандрував тернистими стежками поета-пророка й різнобічно, з науковою точністю розкрив тему зв'язку Т. Шевченка з Полтавщиною в книгах «Від Удаю до Орелі» (2005), «Від Яготина до Полтави» (2002), водночас розповівши і про людей, які вивчали полтавські шляхи національного генія, дбали про вшанування його пам'яті.

Тож енциклопедія «Полтавська Шевченкіана» стала вінцем глибокої дослідницької розробки теми, якій великий трудівник віддав понад 50 літ свого життя. Це солідне видання продовжує справу, як зауважував сам Петро Петрович, М. Шагінян, К. Ходосова, О. Даниська, П. Загайка, Д. Косарика, Г. Паламарчук, П. Жура в осмисленні шевченківських зв'язків із краєм. На наш погляд, — і перевершує всі попередні напрацювання, висвітлюючи повно, різноаспектно, документально потверджено численні по-

дії, факти, людей; чітко обґрунтовуючи всі припущення, уникаючи бездоказовості чи модної нині «сенсаційності» (такі речі вчений вважав недопустимими для краєзнавства).

За кожною енциклопедичною статтею — напружена праця, сотні листів, стоси літератури, море архівного матеріалу. Та особливо жалкував автор за втраченим часом і втраченими можливостями: якби ж за справу серйозно взялися значно раніше, а так «маємо тут істотні, часто невідшкодовані втрати», зумовлені самим плином життя... Він усвідомлював, що «давно зійшли в могилу знайомі Шевченка. Їх було чимало й серед простих людей. Але залишилися перекази». Розповіді про народного поета, переходячи від батька до сина, від діда до онука, зберігають велику цінність, тож і вони дбайливо опрацьовані дослідником і широко представлені у виданні.

Об'їхавши всю колишню Полтавську губернію з вірним «другом»-фотоапаратом, зібравши, мов намистинки, нетлінні свідчення земляків, скрупульозно вивіривши всі можливі наукові відомості й уклавши кількатисячну картотеку, П. Ротач ще в 1970-х і 1990-х роках намагався презентувати свою «Літературну Полтавщину» Україні, але з політичних, а згодом економічно-видавничих причин здійснити цього тоді не вдалося. Не мав доступу «націоналіст», «ворог народу» і до архівних схронів. Проте разом із дружиною, так само палкою патріоткою, глибоким котлярєвськознавцем і шанувальницею творчості Великого Кобзаря, бував на шевченківських наукових форумах, громадських і мистецьких заходах, спілкувався з багатьма фахівцями з галузі, вів значне листування, докопувався до найдрібніших деталей. Може, комусь і допік своєю непоступливістю в дискусії, коли, оперуючи фактами, непопушно стояв на своєму, не зважаючи на звання й чини

опонента, бо найбільше не любив неправди, зневажав псевдонауку, цурався її скороспілих «стовпів»...

Упорядкована картотека з роками переросла в окремі томи. Навіть не бачачи реальної можливості оприлюднити свої напрацювання, П. Ротач з одержимістю, розпаленою любов'ю до України та її безсмертного Кобзаря, йшов до завершення цього титанічного труда, намагаючись вивирити й вияскравити всі факти. Півтора десятка літ безпосередньо формував енциклопедію: уточнював, переписував, доповнював новою інформацією. А паралельно — жив повноцінним життям митця, громадянина, видавав інші свої книги, брав участь у роботі «Просвіти», у наукових зібраннях, спілкувався з колегами, з молоддю...

Він спішив устигнути якомога більше, адже час, на решті, сприяв творчій особистості, зламавши пута тоталітаризму. З невимовною радістю тримав у руках першу книгу задуманого енциклопедичного двотомника — як рідне довгоочікуване дитя, як маленького Кобзаря, розуміючи, що діждатися повного видання — через важкий тягар непростих перебуло-пережитих літ — навряд чи зможе. На прикрість, так і сталося. Матеріал до другої книги, дбайливо зібраний, але подекуди не доведений до логічного кінця, допрацювали найближчі люди й соратники видатного краєзнавця, передовсім дружина Алла Олександрівна і син Олександр. Тому не подивуймося, коли запримітимо в окремих статтях другої книги посилення на джерела, які з'явилися після відходу у вічність автора енциклопедії. Упевнені, душа його втішена дозрілим плодом його Духу, яким тепер зможуть інтелектуально смакувати вдячні нащадки.

Канони енциклопедії дуже жорсткі. У П. Ротача вони особливі: науковий стиль творчо поєднався з художнім і витворив чудесний феномен — цікаву й соковиту інфор-

мацію. Міру ж академічності не втрачено, про важливе сказано коротко, усеохопно і, що вельми важливо, тепло та сердечно. До праці потрапили постаті різних величин: про найвищих ми знаємо багато, однак їхні відкриття з'являлися не самі собою, а мали якийсь підґрунтя, здебільшого — у чомусь меншому. До заслуг автора зарахуємо й те, що поряд із маститими вченими-шевченкознавцями в довіднику фігурують рядові вчителі-словесники Полтавського краю, які несли «правду, і силу, і волю» Шевченкову учням, студентам; прості люди, котрі вправними руками вишивали, ліпили портрети Кобзаря, зображували його гордий лик, оформляли музейні кімнати; творчі особистості й колективи, які пісенно прославили Генія України, утвердили його у вічності.

Шанобливо схиляємося перед світлою пам'яттю Петра Петровича Ротача і величним твором усього його подвижницького земного життя. Хай ця книга несе поживу духовну в кожне українське серце.

*Слово Просвіти. — 2011. —
3–9 березня. — Ч. 9 (594). — С. 11.*

МРІЯВ НАМАЛЮВАТИ ТАРАСА УСМІХНЕНИМ

Дмитро МАЛАКОВ,

старший науковий співробітник Музею історії Києва

Творчий доробок заслуженого художника України Георгія Васильовича МАЛАКОВА (1928–1979) добре відомий шанувальникам графічного мистецтва. Киянин, випускник Київського державного художнього інституту (нині — Національна академія образотворчого мистецтва й архітектури України) Г. Малаков працював у галузі станкової та книжкової графіки, ілюстрував твори української, світової класики та сучасних авторів, оформивши загалом понад 120 книжок, що виходили друком у київських видавництвах. Сотні його ілюстрацій публікувалися в українських часописах 1950–70-х років.

Одною з тем, яка знову й знову збуджувала творчу уяву митця, була Шевченкіана. Перше портретне зображення Тараса Григоровича Георгій виконав одинадцятирічним хлопчиком 1939 року. Тоді широко відзначалося 125-річчя від дня народження Великого Кобзаря. У Києві, Харкові, Каневі з'явилися величні пам'ятники, пресу наповнювали відповідні публікації, ім'я Кобзаря чулося всюди. Того року був виданий ювілейний «Кобзар» з ілюстраціями Івана Іжакевича. Наш батько придбав цей солідний том у цупкій сірій палітурці, і книга збереглася в родині й досі.

Юний художник Гога Малаков з раннього дитинства

вихований у душі особистої причетності до всіх проявів культурницького життя суспільства, виконав і портрет Шевченка як умів на свій вік, але — з любов'ю.

А вже через три роки, в окупованому нацистами Києві, Георгію довелося безпосередньо долучитися до Шевченкіани скульптурної. Навесні 1942 року, щоб уникнути примусової відправки до Німеччини, чотирнадцятирічний Георгій став до праці у Київських виробничо-художніх майстернях. Вони містилися в колишньому Художньому інституті, там працювали і недавні учні Київської художньої середньої школи імені Т. Шевченка, позбавлені можливості навчання за умов окупації. Це були Іра Бонкіна, Муся Головка, Катруся Кричевська, Юрко Повстенко. Скульптурним відділенням майстерень керував доцент Володимир Климов (1889–1975). Серед продукції, яку виробляли майстерні, були статуетки «козак і дівчина», попільнички та гіпсове погруддя Тараса Шевченка. Георгій згодом у власному «автобіографічному альбомі» намалював цей процес, дієвим учасником якого була також юна Катруся Кричевська. Тому на згадку про співпрацю з відливання та зачистки погрудь пізніше Георгій закомпопував гіпсового Шевченка в ескізі книжкового знака, призначеного Катерині Кричевській. Для обох то був символічний знак не просто спільної праці, а й їхньої чистої юнацької дружби. Про це часто згадує в далекій Каліфорнії Катерина Кричевська-Росандіч — почесна громадянка США, почесний професор Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури України, лауреат премії Фонду Тараса Шевченка, заслужений діяч мистецтв України.

По визволенні Києва заняття в Художній школі поновилися. На згадку про той перший суворий навчальний рік у неопалюваному приміщенні школи Георгій виготовив із фольги та картону жартівливу медаль із незабутнім Шевченковим рядком: «Учітеся, брати мої...»

Одна зі шкільних композицій Георгія Малакова зображала уявну сцену: білої петербурзької ночі стоїть Тарас на набережній Неви, а з вікна Зимового палацу дивиться на нього російський цар Микола I.

Першу літню студентську практику в Київському державному художньому інституті Георгій Малаков провів 1950 року в мальовничому Шевченковому Каневі. Ясна річ, відвідував і Велику Могилу.

Серед навчальних тем студентам-графікам задавали ескіз поштової марки. Георгій обрав портрет Шевченка, обрамувавши його, відповідно до завдання, радянською символікою, — але ж зі стрічкою прапора УРСР.

Ще перебуваючи на студентській лаві, Георгій Малаков почав активно співпрацювати як художник-ілюстратор у столичних книжкових і газетно-журнальних видавництвах. Він ілюстрував, оформлював книгу білоруського поета Янки Купали «Тарасова доля». Книга побачила світ у видавництві «Молодь» 1954 року. Одна з ілюстрацій зображує відвідувачів канівської святині, серед яких можна помітити постать з етюдником на плечі — самого художника. То була своєрідна згадка — враження від особисто пережитих почуттів на Чернечій горі.

По-своєму звернувся художник Георгій Малаков

до Шевченківської теми 1961 року, коли відзначали соті роковини від дня смерті поета та 20-річчя героїко-трагічної оборони Києва. Обом датам було присвячено великі художні виставки. До Шевченківської дати Георгій Малаков створив серію ліноритів, що відтворюють епізоди з біографії Великого Кобзаря. При цьому він керувався віяннями тогочасної «відлиги», ще не знаючи, що згодом це буде названо «шістдесятництвом». Бо вирішив подати Тараса Шевченка не традиційно трафаретним, хрестоматійним, а показати звичайне життя людини за тих обставин, яких досі ніхто з митців не торкався. До речі, завжди мріяв намалювати Тараса усміхненим, а не зажуреним, як того вимагав советський офіціоз.

«Повернення (На Волзі)» — так назвав художник один з естампів, що ілюструє епізод, описаний Кобзарем у «Щоденнику». Приводом до відтворення саме цієї сцени Георгію Малакову послугувала цитата, викарбувана у підніжжі Великої Могили в Каневі та прочитана Георгієм-студентом. Коли 1939 року створювався Канівський меморіал, більшовицькі ідеологи обрали саме ці рядки, які начебто краще відповідали образу «революціонера-демократа». Але навіть у такому препарованому вигляді, вирвані з контексту щоденникового запису, вони справляли, м'яко кажучи, дещо дивне враження. Нагадаймо: повертаючись із заслання на борту пароплава «Князь Пожарский», Тарас Григорович був зворушений долею і чарівною грою на скрипці пароплавного буфетника «Алексея Панфилова Панова, отпущенника г-на Крюкова». Тоді ж, 25 серпня 1857 року, Тарас Григорович занотував (мовою оригіналу, з

виділенням курсивом цитати на підніжжі в Каневі): «Великий Фультон! И великий Уатт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом. То, что начали во Франции энциклопедисты, то довершит на всей нашей планете ваше колоссальное, гениальное дитя. Мое пророчество несомненно!»¹

Отож на кольоровому лінориті Георгія Малакова — Тарас Григорович та пасажири пароплава заворожено слухають гру «крепостного Паганини».

Другий аркуш цієї серії автор назвав «Знов у Києві», показавши Шевченка на тлі панорами міста, що відкривалася з Ірининської вулиці, де Тарас Григорович перебував у будинку Івана Юскевича-Красковського 1859 року — у свій останній приїзд до Києва. По той бік Хрещатої долини видніє Інститут шляхетних дівчат — єдина споруда, що збереглася у цьому куточку міста від тих часів.

На третьому аркуші серії зображено будинок чиновника Івана Житницького на Козиному Болоті в Києві — в тому вигляді, який мав будинок після реставрації архітектора В. Г. Кричевського 1927 року. З відчиненого вікна усміхнений Тарас роздає дітям книжечки. Звісно ж, художник назвав аркуш улюбленими словами: «Учітеся, брати мої!»

Серія була експонована на Республіканській художній виставці, присвяченій 100-м роковинам від дня смерті Тараса Шевченка.

Зовсім в іншому змісті Георгій Малаков подає Шевченківський Київ в одному з аркушів серії лінори-

тів «Київ. 1941–1945», названому умовно «Перший трофей» (1961 р.). Художник відтворює епізод часів оборони Києва, свідком якого був сам, коли бійці винищувального батальйону привезли до Шевченківського парку трофейний німецький панцерник. І хоча в реальному житті все відбувалося дещо інакше, художник побажав показати трофей саме на парковій алеї — на тлі зажуреної постаті Кобзаря на пам'ятнику.

Згодом до Шевченкіани Георгія Малакова додалися ілюстрації до оповідання В. Будника «Сіра шинеля», вміщеного в часопису «Україна» (ч. 9) 1972 року. Художник показав Тараса Григоровича за роботою. На іншому малюнку — нескорений Тарас крокує під конвоєм на заслання і вся його постава ніби промовляє: «Караюсь, мучуся... але не каюсь!..» Цей знаменитий вислів Великого Кобзаря Георгій не раз повторював за різних власних життєвих обставин.

Такою неординарною та щирою залишилася Шевченкіана українського графіка Георгія Малакова. Звичайно ж, згадалося все це з нагоди 150-х роковин перепоховання Великого Кобзаря.

¹ Шевченко Т. Дневник. — М.: Государственное издательство художественной литературы, 1954. — С.137

*Слово Просвіти. — 2011. —
5–11 травня. — Ч. 18 (603). — С. 8.*

БОЖЕСТВЕННЕ ПОКЛИКАННЯ

Народний художник України Микола СТРАТІЛАТ зробив концептуально нове дослідження Тараса Шевченка як графіка і гравера.

Дмитро СТЕПОВИК,

доктор мистецтвознавства, доктор філософії,
доктор богословських наук, професор,
академік Академії наук Вищої школи України,
головний науковий співробітник Інституту
мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. Максима Рильського НАН України

2011 року Україна відзначає знаменні дати — 150 років від дня смерті (10 березня) і також 150 років (22 травня) від дня перепоховання українського поета Тараса Шевченка на Канівській землі. 1860, останній рік, був дуже значимим у його житті, восени цього року вийшов «Кобзар», а 2 вересня Рада Петербурзької академії мистецтв прийняла постанову про визнання художника Шевченка академіком із гравірування. Диплом академіка, оригінал якого нині експонується у залі офортів Національного музею Тараса Шевченка, з підписом Президента Імператорської Академії мистецтв і відповідною печаткою був виписаний 31 жовтня (за старим стилем). На ньому є напис, який говорить про те, що документ для передачі родичам-спадкоємцям отримав радник Михайло Лазаревський, друг поета.

Шевченко одним із перших художників у Росії був удостоєний звання академіка гравюри, і на той час його порівнювали з великим Рембрандтом, хоча він виконав не так багато гравюр, ми маємо нині 27 сюжетів. Усі вони,

починаючи з першої гальваноакустики «Король Лір» до останнього офорта «Портрет архітектора Горностаєва», представлені у альбомі «Шевченко — академік гравюри» (м. Хмельницький, 2010), який був презентований у рамках Шевченківських студій, що постійно проводяться у Парламентській бібліотеці України.

Автор вступної статті й упорядник альбома — народний художник України Микола Стратілат, що сам обрав стежу гравера, і працює в цій галузі мистецтва ось уже більше 30 років.

Про Тараса Шевченка як художника, зокрема гравера-офортиста написано багато, але це не значить, що вже сказано і повністю досліджено. І саме в цій глибокій, проникливій, хоч і невеликій за обсягом праці, яку повною мірою можна назвати монографією, що починається епіграфом із «Щоденника», поетичними словами, сказаними на засланні про гравюру і її значення для поширення знань і освіти серед народу, зроблено спробу подати нові факти, і розкрити велике значення цього доробку Шевченка. Працювати в гравюрі, так вважає Шевченко, — «це бути корисним людям і угодним Богові». Жоден із художників-граверів, із тих, що навіть по-справжньому любили свою справу, не сказав таких піднесених слів: «Прекрасне, божественне покликання гравера!»

Навіть при піднесених емоційних станах поет не кидав слів на вітер, не говорив заради самої їх красивості. І цю тезу глибоко і професійно розкриває у своєму дослідженні Микола Стратілат. Монографічний нарис є науковим вступом до альбому репродукцій офортів, виконаних у тому ж розмірі, що й оригінали. Значення цього нарису для нинішнього шевченкознавства дуже велике. Сам першокласний рисувальник і гравер (також і маляр), автор вперше (я не боюся вжити це слово) дав аналіз гра-

вюр Шевченка з погляду застосування технологічних новацій, відомих митцям того часу, вибудував його спадок у галузі офорта за хронологією виконання, проаналізував підготовчі начерки й етюди. Але, найголовніше, можна говорити про техніку і прийоми гравюри, але тема залишиться нудною і нецікавою для читача. Стратілат знайшов золоту середину, говорячи про теорію гравюри, про її значення, її особливу поезію, про естетичні завдання, які ставив перед собою Шевченко, про кількість естампів, що дійшли до нас, про зворушливі написи — автографи, зроблені на подарованих друзям гравюрах: «Мій любій Княгині Олександрі Михайловні Кулиш. От старого боярина Т. Шевченка, на память». Ми бачимо його оточення, відчуваємо атмосферу часу. Тут же розкривається і образ самого Шевченка, поета, художника, пророка нації. У текст введені документальні матеріали, спогади сучасників, рядки листів, що робить оповідь живою і захопливою.

Само собою зрозуміло, що автор добре обізнаний з історією українського граверства попереднього, щодо доби Шевченка, періоду XVI—XVIII століть, він розглядає доробок Шевченка як частину найкращих здобутків нашої гравюри, а його самого як продовжувача творчості Тарасовичів, Левицького, Мирського, Галятовського, Зубрицького та інших визначних граверів.

Прочитавши цю працю, кожен може нині прийти до Національного музею Тараса Шевченка, щоб подивитися на оригінали офортів і мідні дошки, на інструменти гравера, на те необхідне приладдя, що було в невеличкій майстерні в Академії, де український поет і художник прожив останні роки свого життя.

*Слово Просвіти. — 2011. —
13—19 січня. — Ч. 2 (587). — С. 8.*

СЛОВО З ГЛИВИНИ СЕРЦЯ

Анатолій КОВАЛЬЧУК,

голова Бориспільського об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка

У ранньому дитинстві, коли в нас не було ще телевізора, радіоли й магнітофона, дуже любив слухати українські народні пісні у виконанні своїх земляків. Особливо часто співала моя мати, яка в молодості мала гарний голос і знала безліч пісень, бо засвоїла їх з уст народу, адже народилася й виросла в духовному центрі України на берегах річки Рось. Тільки згодом дізнався, що багато з них виконувалися на вірші Тараса Шевченка. Від матері вперше почув ім'я великого Кобзаря і його поетичні твори. Українська пісня і Шевченкова поезія стали фундаментом мого патріотизму.

Коли трохи підріс, дізнався, що материн батько, а мій дід, Лаврентій Максимович Зоренко, відмучився 12 років у сталінських ГУЛАГах. Разом із багатьма представниками української інтелігенції був засуджений нібито за «намір вчинити замах на життя членів уряду радянської України», а насправді за український патріотизм. Незважаючи на важкі поневіряння, хоч і калікою, але повернувся додому. Серед нехитрого скарбу, привезеного із Сибіру на Батьківщину, був старенький «Кобзар». Дід розповідав, що вижив у сталінському пеклі завдяки силі духу, яку черпав у молитвах до Бога й читанні творів Шевченка.

Мені випало знати багатьох людей, які десятки років були блудними синами України, проте у зрілому віці саме під впливом глибокого усвідомлення сутності творчості

нашого великого народного поета стали нарешті щирими патріотами.

Високохудожня патріотична творчість Тараса Шевченка, виняткова історія його короткого страдницького життя ще у XIX ст. сприяли наверненню до свідомого українства мільйонів представників усіх етнографічних груп нашого народу на величезних просторах від Сяну до Кубані. Роль Шевченка в духовній і політичній консолідації української нації безсумнівна. Це визнають патріоти й навіть недруги України. Він справді є для нас усім: творцем нації, її духовним батьком, вождем і пророком.

Навіть страшно передбачити, що сталося б з нашим народом, якою була б його історія, якби Бог не послав Україні цієї геніальної Людини. Неважко уявити, що українського народу й Української держави могло б нині не бути. Наші західні землі відійшли б до Польщі, Угорщини й Румунії, східні й центральні — до Росії. Можливо, галичани, буковинці й закарпатці мали б якісь незначні національно-культурні автономії у складі чужих держав. Наддніпрянці, подоляни, волиняни і слобожанці були б цілком асимільовані і як частина «руського міра» отримали б від Москви єдине право — вмирати за її імперські інтереси. І тоді б справдилася грізна засторога: «Погибнеш, згинеш, Україно, Не стане знаку на землі».

У чому ж сила Тараса Шевченка? Він дав однозначно ствердну відповідь на найголовніше із питань, гостро поставлених перед нами історією: бути чи не бути Україні.

Він увібрав у своє серце дух і силу української землі, мелодію рідної мови, силою свого гігантського таланту відшліфував їх і повернув своєму народові. Шевченко був одержимий ідеєю волі України. Ніколи не відступав від неї, жодним вчинком не зрадив Батьківщини. Задля перемоги української ідеї свідомо вибрав тернистий життє-

вий шлях. Незважаючи на трагічну особисту долю, гордо заявляв: «Караюсь, мучуся... але не каюсь!».

Шевченко один зробив для волі України більше, ніж 10 переможних армій, більше, ніж сотні генералів, дипломатів, депутатів, партійних лідерів, міністрів і президентів, разом узятих. Він справді людина Божа, бо не шукав скарбів на землі, не надбав у цьому житті ні статків, ні маєтків.

Як істинно національний поет, Шевченко, неначе біблійні пророки, мав моральне право розмовляти з усіма поколіннями українців — своїми сучасниками і майбутніми генераціями. Він перед Богом, у якого щиро вірив, узяв на себе відповідальність за долю свого народу: за його сьогодні й майбуття. Аналізуючи причини невдач і поразок українців у минулі часи, Шевченко мав право давати власні політичні оцінки колишнім вождям. Вони, до речі, стосуються й нинішніх правителів. Адже й у XXI сторіччі Україна з вини влади не вирішила багатьох проблем, актуальних для неї 150 і більше років тому.

Шевченкові висновки, оцінки і рекомендації чесніші, правдивіші, точніші, ніж писання багатьох догідливих, кон'юнктурних істориків та політологів.

Отож читаймо й вивчаймо творчість Великого Кобзаря, живімо гідно, будьмо людьми на землі, будьмо українцями. Вічна слава Тарасові Шевченку!

*Слово Просвіти. – 2011. –
10–16 березня. – Ч. 10 (595). – С. 1.*

НАШ ПРАВЕДНИЙ ПОЕТ – ГЛАШАТАЙ ВОЛІ

Ананій ЗАКРЕВСЬКИЙ,
с. Григорівка Обухівського р-ну,
Київщина

У теперішні часи оборони демократії й свободи в Україні від посягань і чужих, і своїх недругів іноді думаєш: чи не втрачає свого магічного притягання полум'яне слово нашого пророчого Поета? Адже значна частина його поезій прямо чи опосередковано закликає співвітчизників до усвідомлення необхідності рішучої боротьби за волю і незалежність. За задумом Всевишнього, ми їх отримали, отож ніби відпала потреба в тих віршах Поета, які ще в недалекому минулому доводилося читати з осторогою через тих повсюдних у них «москалів». Та з плином часу пересвідчуємося, що ця потреба навіть посилюється, бо рабська психологія живуча, і для її подолання у свідомості людей потрібен час. Згадаймо хоч би біблійний міф про виведення пророком Мойсеєм ізраїльтян з єгипетського рабства. 40 років водив він їх Сінайською пустелею, доки помер останній раб, щоб він не зміг розповісти молодшим поколінням про неволю, аби ті не знали, що таке рабство.

Як Мойсей на скрижалях залишив нащадкам заповіді берегти здобуту волю, так наш Поет у «Кобзарі» передав співвітчизникам — і мертвим, і живим, і ненародженим — свої одкровення-заклики усвідомити

святі поняття волі й незалежності, здобути їх і утвердити на своїй землі. Щоб домогтися прозоріння земляків щодо волі й неволі, долі й недоли, Поет з головою пірнув у безпросвітне життя співвітчизників, у якому побачив наймичок і покриток, причинних і юродивих, нещасних вдів і скалічених служивих — усіх беззахисних і знедолених, про яких у поемі «Марія» благав: «Молюся, плачу і ридаю: // Воззри, Пречистая на їх, // Отих окрадених, сліпих // Невольників».

Поет шукав відповіді на запитання: чому українці впродовж віків не спромоглися здобути волю, а з нею утворити власну незалежну державу? І дає вичерпні відповіді у віршах, до того ж, часто ті відповіді дошкульні.

У поемі «Гайдамаки» читаємо: «...розковать // Козак сестру свою не хоче, // Сам не соромиться конать // В ярмі...» Отим «не соромиться» Поет підкреслює факт змирення земляка ще замолоду зі своїм підневільним становищем.

Кількома рядками нижче поет знову звинувачує: «А унуки? Їм байдуже, // Жито собі сіють». Ота байдужість земляків до власної тяжкої долі не давала спокою Поетові.

У поезії «Гоголю» він знову повторює ту саму думку рядками: «Всі оглухли — похилились // В кайданах... байдуже...»

У вірші «Ликері» одкровення Поета сягають кульмінації: «Раби, невольники недужі! // Заснули, мов свиня в калюжі, // В своїй неволі!» Здається, що цей докір землякам межує з образою, насправді ж у цих рядках бачиться занепокоєння Поета, а також заклик

до пробудження, до активного сприйняття тяжких реалій, в яких опинилися вони.

У вірші «Як маю я журитися» Поет знову картає співвітчизників, зауважуючи їм: «А воленьку люде добрі // І не торговали, А без торгу закинули // В далеку неволю... // Щоб не росло таке зілля // На нашому полю». Так влучно міг висловлюватися лише Шевченко. Цими рядками він водночас переконує, що немає нічого дорожчого від волі, що вона сама не приходить, за неї треба боротися, та земляки, якщо й починали ту святу справу, то не доводили її до кінця, бо бракувало головного — єдності. Про це він пророчески сказав у вірші «Іржавець»: «Ой пожали б, якби були // Одностайне стали // Та з фастовським полковником // Гетьмана єднали».

Байдужість і пасивність з часом перетворюються на звичку жити в неволі, а звичка згодом стає рисою характеру. У вірші «Розрита могила» читаємо: «А тим часом перевертні // Нехай підростають // Та допоможуть москалеві // Господарювати», тобто Поет підводить земляків до невтішного висновку: від звички жити в неволі до перевертництва — один крок, а від нього дорога до яничарства. Це засвідчено в містерії «Великий льох» словами Ворони: «Сю ніч будуть в Україні // Родиться близнята. // Один буде, як той Гонта, // Катів катувати! // Другий буде... оце вже наш! // Катам помагати». Поряд із борцем за волю Гонтою Поет бачить і його антипода — відступника, для якого «катам помагати» — природне бажання, сутність його вчинків. Прирівнюючи ту подію до дива, Поет натякає на роздвоєність як альтернативу єднання, а те саркастичне і зневажливе «оце вже наш» змушує

читача замислитися і стає дивним закликком до потреби позбутися негативних рис.

«Кобзар» пересипаний такими думками Поета. Більш як півтора століття минуло з часу написання поезій, а в них яскраво проглядається сьогодення. На прикладі нещодавніх «виборів-2010» ще раз пересвідчилися, як розпоршилися сили демократичного табору і через суперечки між найвищими державними особами, і через невиправдані бажання непоодиноких політиків національно-патріотичного спрямування позмагатися за найвищу посаду, і через інші дріб'язкові незгоди. А результатом стала поразка з непередбачуваними наслідками, зокрема в становленні справді вільної, справді європейської, справді української України.

Такі асоціації виникають, коли читаєш «Кобзаря» у зв'язку із сучасними подіями, ото ж наш поетичний Геній продовжує виконувати свою божественну місію визволення співвітчизників від рабської психології.

*Слово Просвіти. – 2010. –
20–26 травня. – Ч. 20 (553). – С. 1.*

НАМ ТРЕБА ГОЛОСУ ТАРАСА

Олеся КОВАЛЬЧУК,
заслужений вчитель України,
лауреат премії ім. Бориса Грінченка,
Волинь

На обрії нашого часу вже видніється поважна знакова дата в духовному календарі нації — 200-річчя від дня народження великого Тараса Шевченка.

Із яким же звітом перед пам'яттю національного пророка годилося б нам, землякам його, суцям в Україні ХХІ століття, підійти до славного ювілею? Здавалося б, пора вже мати все те,

*за що ...боролись ми з ляхами,
за що ... ми різались з ордами,
за що скородили стисами
московські ребра...*

На жаль, навмисне зняті у поетових фразах знаки запитання заодно з увиразнювальною «часткою» залишаються актуальними й нині. Бо «уродилась... рута ... рута // Волі нашої отрута». Серед самозваних поведирів виявилось надто багато охочих ігнорувати дороговкази справжнього — завбачливого і мудрого — чоловічого нації. Та попри це через усі пошевченківські покоління свідоме українство пронесло призначення «Кобзаря» — себто як потужного націєтворчого чинника в ім'я виплеканого в поетовій душі образу «нашої України».

Коли у травні 1861 року трону перевозила вся українська громада з Москви в Україну, побратим по слову і духу Пантелеймон Куліш, закликавши молодь «розки-

нути червоний цвіт» китайки на чорному тлі, виголосив промовистий заклик: «З'явся, батьку, на рідній землі та згромадь навколо себе незрячих, глухих і без'язиких... Хай вони заговорять не позиченою, а батьківською мовою».

Через сто років потому означив цю доленосну для рідного народу місію Шевченка нині відомий, а тоді ще юний поет Іван Драч:

*Де українська
розтерзана доля
Виглядала вербою
на шлях,
Першим дубом
він став серед поля
На солоних
кріпацьких сльозах.*

Так, із Божого повеління постав той дуб із іменем Тараса. Постав на українському полі, щоб бути незрадливою опорою своєму народові на віки. І відтоді голосом Шевченка заговорила сама Україна. І продовжує промовляти до нас, усіх нинішніх співвітчизників. Продовжує вселяти надію, що «забудеться срамотна давня година і оживе добра слава — слава України».

Але... Чи чуємо ми сьогодні, як плаче і страждає вона, Україна-мати, в поетовому слові? Як благає і молить, застерігає, радить і навчає дітей своїх, як любить по-материнськи. І просить зрозуміти, що діється, — і покаятися:

*Того ж батька такі ж діти
Жити та брататся
Ні не вміли, не хотіли —
Треба роз'єднатися.*

Принагідно зауважимо, що хоч останні процитовані рядки стосуються взаємин між окремими народами, вони, як і багато інших, містять підказки і настанови всеохоп-

ного характеру. Бо хіба не про наших вождів і вождиків мовлено: «Оглухли, не чують, кайданами міняються, правдою торгують». І хто не впізнає нині одіозних фігур псевдодемократів у героях незрівнянного за викривальною силою «Сну» — хоч би в такому пасажі:

*А той, щедрий та розкошний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята...*

Щодо мовчкуваті «братії» — то це один із найважчих Шевченкових і всенародних болів. Бо ж ідеться про мозок і совість нації — про інтелігенцію. Пророк нашого національного відродження волів, як повелося у всьому світі здавна, в образі інтелігента обов'язково пізнавати патріота. А скільки ще в «Кобзарі» актуальних і понині застережень, адресованих таки інтелігенції, — щодо зрадництва та холуйства, безпам'ятства та лицемірства, нарцисизму та паразитування на патріотичних почуттях...

Чи осягнула, чи знає такого Шевченка більшість нашого просто освіченого і дуже освіченого люду? На жаль, у свідомість багатьох замість постаті національного пророка вписався манекен. Припорошений червоною пудрою комуністичної ідеології, примітивно змодельований, але — живучий. Такий собі по-селянськи простакуватий попередник марксизму. Змонтований із цитат із суто корисливою тенденційною метою. Навіть потужний роздум про призначення рідного слова в покірні голови втовкмачувався з ампутованими рядками:

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує...*

Отак і досі цитується, без відповіді на питання: чому людське серце ожива. Бо відповідь не влаштувала «богборців»:

*Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди!..*

Що ж нам зробити, як допильнувати усією свідомою громадою, аби той святий голос таки ішов і доходив за адресою? А надто до тих, що претендують на високі посади, на роль еліти, провідників нації. Інакше й майбутні наші владці, як ото немало теперішніх, так і не збагнуть, чого слід соромитися і позбуватися, що далі робити і як чути відповідальними по-синівськи, по-Шевченківськи. А по-Шевченківськи — то не заради власної вигоди і слави, а самозречено служити українській правді. Бо то орієнтир без вибору — коли усе втрачає значення, крім отого заповітного:

*Та неоднаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.*

Не перейматися тим, що окрадається наш віковичний предківський менталітет від сокровенного — національної гідності й честі — далі просто не можна.

Хотілося б вірити, що в юних волинян, вихованих уже в часи незалежності, зі ставленням до національних святинь усе в нормі. Та ось довелося разом із родичами

заслужених артистів зі славетного квартету «Акорд» на Шевченківському мітингу 9 березня прилаштуватися біля гурту студентів, вочевидь, приведених до пам'ятника під певним примусом, — і на душі гірчить і досі. Двадцятилітні юнаки і дівчата не відчували, де вони: клацали мобілками, вишукували ігри, глузували із слів промовців і репертуару співаків, коментуючи по-своєму пісенні тексти, брутально перекручуючи і домислюючи їх. Не цурались і матірщини: невтямки видно, чому у «Кобзарі» слова «мати» піднесене, як «великеє, найкраще слово».

І тут не можна не вгадати німого докору від читача школі: чому там обмежуються ознайомленням із Шевченком на рівні оцінки за вивчене згідно з програмою?

Як не прикро, але причин так багато, що їх годі з'ясувати навіть у спеціальній публікації. І все ж скажемо про одну із тих, що на поверхні. Чи чувано, щоб на якомусь із семінарів чи курсах для відповідальних за виховну роботу в школі опрацьовували проблему вшанування пам'яті Шевченка, виховання його словом? Вважається, що тим мають перейматися лише «українські мовники». І хай спробує отой крайній, отой учитель-україніст, задіяти найкращі учнівські сили перед днем народження Великого Кобзаря! Вони в той час уже традиційно спрямовані в інший бік — ну, звичайно ж, на відзначення Міжнародного жіночого дня. А перед тим далеко не по-святковому масово і бурхливо реагувати на день Святого Валентина (із впевненістю, що коханню кожен вік підвладний).

Словом, розрізняти що головне, а що другорядне-десятирядне вже не прийнято. Це колись радянська влада, канонізувавши Шевченка у згаданій уже ролі, суворо відстежувала, аби відповідно заідеологізовані святкові заходи проводилися на високому рівні — і професійному, і естетичному. А нині ми самі собі господарі. Як господа-

рюємо — так і маємо. І якщо вже готується тематичний захід під знаком Шевченка, то «по-сучасному» — в досить пікантному ракурсі: «Кохані жінки у долі Шевченка» або «Музи Шевченківської поезії». Виходить, ніби у школі передбачено вивчати не безсмертні твори із «Кобзаря», а вникати в тонкощі особистого життя його автора, у яких, врешті, копірситися непристойно, тим паче — захочувати до цього малолітніх.

«Головне — щоб дітям було цікаво», — виправдовувала такий підхід одна зі спеців виховної роботи. Орієнтир більш ніж дивний: адже завдання учителя — винахідливо подати якнайсерйозніше і якнайпотрібніше, зробити його цікавим. А інакше неважко скотитися до національного нігілізму, а то й цинізму, як, власне, нерідко й трапляється.

Знайома вчителька з Черкас кілька років тому розповідала, як непросто їй було вмовляти своїх одинадцятикласників прийти на відкриття міського Шевченківського свята, бо неформальний лідер відповідав на агітацію за всіх: «Вы че — нас за лохов держите? Мы на волах ездить не собираемся. И вообще, кому нужны теперь и ваш Шевченко, и ваша нянька Украина. Нам точно не нужны».

Після подібних одкровень чується мов із неба:

*Україно! Україно!
Оце ж твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі,
Московською блекотою.*

Тут гостроту народного болю окреслено з різкою проникливістю: йдеться-бо про неабияку небезпеку — про депортацію національної душі з її власної території.

І все ж пам'ятаймо: увесь «Кобзар» сповнений віри

Шевченкіана

у незнищенність українського духу. Душу свого народу Шевченко подав у образі великого льоху — величного сховища зі скарбами. Золота в українській душі багато, і заховане воно так глибоко, що жодним зайдам ще не вдалося видобути його з надр нашої рідної землі. Нехай і не вдасться! Бережімо оті сакральні глибини, збагачуймося мудрістю із безсмертної невичерпної криниці «Кобзаря» при світлі генія. Немеркнучому світлі.

Недаремно ж він у найскрутнішу хвилину, в останню передсмертну мить все одно ступав крізь темряву із палаючою свічею. У зв'язку з цим дозволю кілька власних строф.

*Не лежачи пішов
із цього світу,
А на ходу — зі свічкою в руці.
Не міг інакше:
мав із неба міту
Світить в путі, виводить
з манівців
Свічею Слова, Совісті і Духу.
Й вона не гасне —
генія Свіча
І ми приречені долать
по скрусі скруху
І доростати до її плеча.*

Ствердимо услід за Тичиною: «Нам треба голосу Тараса». Але ствердимо не стільки словами, як справами.

*Слово Просвіти. — 2011. —
3–9 березня. — Ч. 9 (594). — С. 1,5.*

МОРАЛЬНИЙ РОДОВИЙ ЗАКОН

Павло МОВЧАН,
Шеф-редактор «Слова Просвіти»

Доти, доки буде хоч один скривджений у світі, поезія Шевченка не втратить своєї значимості, своєї ваги і своєї актуальності. А оскільки скривджені будуть завжди, то і його слово всечасне.

Написав і відразу ж затнувся, бо пригадав, як в одній київській школі учні на приблизно отакі ж мої слова відказали: «Зараз люди не такі сльозливі, як колись... А в Шевченка одні сльози. Він що, не мужчиною був?!»

Цей закид був виголошений настільки категорично, що я розгубився і почав щось молоти про долю, несправедливість, жорстокість віку... І лише згодом я замислився над суттю цього «звинувачення». Передусім подумав про моральні критерії. Яке все, виявляється, відносне. Та невже ж відносною стала і мораль, невже ж сумління стало реліктовим поняттям? Адже поезія Шевченка апелює насамперед до нашого сумління...

І зрозумів, як безжально «попрацював» час над людиною, над нівеченням її гідності. Як попрацювала державна машина над ломкою національного характеру, якщо діти наші вже душевно скалічені й у них атрофоване національне почуття.

Я думаю, що і плач біблейського Ієремії над руїнами вітчизни для них просто небилиця, яка не розворушує жодного м'яза душі.

А ще подумалося: глибоко дрімали закорковані у свідомості людській ті віруси зла, котрі можна було лише

розгледіти Шевченкові крізь збільшувальну оптику, крізь мікроскопи свого світобачення, віруси, які аж у ХХ сторіччі спалахнуть епідемічними масовими захворюваннями людства на досі небачену жорстокість. Чого вартий один лише фашизм? А звірство, хижацтво, яке розцарилося на новому материкові: ГУЛАГові...

Якого спожаління, якого розуміння вимагати від сьогоднішніх учнів, якщо вже стільки поколінь сформовано в атмосфері людиноненависництва, підозри, розбрату та войовничого невігластва...

І пригадав, що малими дітьми ми плакали разом із матір'ю над «Кобзарем», над трагічною долею Катерини. Та ще й те, що майже до середини п'ятдесятих років я постійно ідентифікувався з одним із «героїв» Шевченка, кріпаком. І ототожнював обставини: село було кріпацьким, кріпацтво було всюди, і я був певен, що це про нас писав поет, про моє село, про мою родину, про нашу Україну ХХ сторіччя... І панщина у нас була, і бачив я пана, який наїздив із району бричкою... Багато чого тоді збігалося. А розповіді про щасливе дитинство, про якусь таку радянську владу, де щасливо живеться людям, про вождя, про столицю, про Чкалова і т. ін. сприймав як небиліці. Це розповідь «із книги», це якась інша реальність, реальність «книжкова»... Це десь там.

А тут — інша дійсність, тут — кріпацтво, тут — сльози, горе, утиск, податки, подушне й усяке таке, що зумовлене кріпацтвом.

І думав: а коли ж мене хтось викупить із того кріпацтва? Але ж нездалий, невдатний був до малярства.

І чув: «Учися! Бо будеш хвості волам крутить... — І додавали: — В колгоспі...»

Щойно скінчилася війна. Та я вже недолітком зазірав

ув очі смерті. Чув голосіння над убитими дорослими дядьками, над розшматованими на мінах своїми однолітками... Здавалося б, душі людські взялися коростою, огрубіли від горя, яке прийшло до нас ще задовго до війни. Та... все ж... плакали над обламаними сторінками «Кобзаря»... Плакали щирими, очисними сльозами.

Невже ж Слово Тараса Шевченка — для пограничних станів, для екзистенційної ситуації?! Це я вже питаю себе тепер. Бо перед очима стоять личка отих діточок із припулків, діточок-сиріт при живих батьках... перед очима страшні цифри покинутих дітей і вбитих при абортах...

Господи! — виривається несамохіть із горла. Невже ж ми звиклися з цим? Невже ж це стало нормою нашого народного життя?

І ось тоді до мене долинає Тарасів голос:

*Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...*

Що за дивна драма. Як на наші часи, то просто сміховинна. І згадується, за часів мого дитинства слово «байстриук» лунало дисонансно навіть у понівеченому війною згвалтованому надовколишші.

«Байстриук» — це виклик моралі, історії, виклик народним звичаям, народній етиці. Це тавро ганьби, якого не міг позбутися той, хто його носив. Це слово прийшло до нас із глибин віків як застереження проти порушення святого статуту життя. «Покритка» і «байстриук» — двоєдині поняття, що визначали соціальну роль тим, кому вони надавалися. Тавровані носії не могли позбутися його до смерті. Скажете: жорстоко. Можливо. Але, напевне, доцільно, бо оберігало народ від розтління. Там, де виникло

це таврування «байстрюком», ганьбився весь рід. Тому в експозиції до поеми і сказано:

*А дівчина гине...
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати.
Що привела на світ Божий,
Мусить погибати.*

Цей неписаний закон оганьблення прижиттєвого і за-судження довічного був чинним протягом багатьох віків. І писаний він був на скрижалях пам'яті. Це той самий великий моральний родовий закон, який і робив народ народом. Оберігав його, убезпечував... Інакше б він спідлився, розпаскудився б і розтлився. Звідси ж драма: зіткнення особи з неписаним законом, що був у підвалинах народного буття, призводило до лиха. Переступ обертається для героїні однойменної поеми Тараса Шевченка «Катерина» трагедією. І німим докором жорстокості цього Закону застається син Івась-міхоноша, який стає провожатим співця цього неписаного народного Закону, старого кобзаря, котрий співає не якусь там думу, не народну пісню, а «Ісуса», релігійно-сентенційного тропаря.

Закон тим і закон, що його межі нерухомі, що він винятків не знає, що він чинний на всі часи і для всіх. Перед ним усі рівні. Це він робить людину безрідною, безкореневою, а долю її прирікає на важкі випробування:

*Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...*

Він приречений на вічне пілігримство, на туляння, поневіряння та безталання.

І ми можемо обурено вигукнути:

— Та хіба ж дитина винувата?!

І кому ми адресуємо цей докір? Народові? Старим батькам, які змушені вирядити свою єдину доньку з рідної оселі, з рідної землі: «Не вертайся, дитя моє, з далекого краю...», «Будь щаслива в чужих людях, до нас не вертайся!» — чи Богові?

Ці слова лунають не благанням, а закляттям: «До нас не вертайся!» І дослухаймося до останніх слів батька: «Нехай тебе Бог прощає та добрії люди;/молись Богу та йди собі — мені легше буде».

Придивімося до останнього чину, до, так би мовити, ритуалу Катерини: «Пішла в садок у вишневий, Богу помолилась, взяла землі під вишнею, на хрест почепила...»

І закінчується поема молитвою старців: «Встали сіромахи, помолились на схід сонця, пішли понад шляхом». А ще згадаймо страшне звертання Катерини до немовляти: «Заховаюсь, дитя моє, сама під водою, а ти гріх мій спокутуєш в людях сиротою, безбатченком...»

Безбатченком, а не байстрюком... В устах Катерини це звучить вельми переконливо, тому що для неї син — безбатченко, для людей же — байстрюк, найупослідженіша з усіх земних істот, порівняно з якою навіть собака у вигіднішому становищі. «Сирота-собака має свою долю, має добре слово в світі сирота; його б'ють і лають, закують в неволю, та ніхто про матір на сміх не пита».

Найтяжчі випробування випадають байстрятам, які повинні спокутувати гріхи батьків своїх. Це діти перелюбу, не закону, діти ганьби та кпинів, на голови яких усі земні випробування та приниження падають:

*На кого собаки на улиці лають?
Хто голий, голодний під тином сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...*

І постає душа супроти цього всенародного Припису, — але згодом змиряється: моральний імператив завжди переважає волю індивідуума. З ним не можна боротися, а треба підлягати йому. Проте сліпий цей послух робить людину пасивною, позбавляє її права на власну волю. Розум і воля суперечать одне одному. Розум не спроможен підпорядкувати собі волю людини, адже вона, людина, істота ірраціональна. Якою б не була упертою робота думки, вона неспроможна охопити всієї дійсності. В людині прихований акт творчості, що зумовлений найнедослідимішим почуттям — любов'ю, яка дарує і радість, і страждання. В любові людина вільна, та все ж воля її обмежена вищим моральним Законом. Лад і послідовне дотримання його є загальним для всякого суспільного утворення, а тим паче для етнічно цілісного.

У поемі «Катерина» ми якраз знаходимо архаїчні форми, рудиментарні поняття, що дійшли до нас із глибини віків, формули тих людських стосунків, які забезпечували народові його чистоту та моральну висоту.

Коли вони виникли? Хоча в поемі постійно наголошується на творенні молитви Богові як шляху спокути содіяного, гадаю, що сформувався цей Закон задовго до прийняття християнства в Україні. Заклики в поемі до молитви, до спокути — по суті, заклики до смирення, до визнання того, що є ще щось вище і за розум, і за волю людську: є космічний закон, яким і керується кожен народ. Адже, якщо розібратися, то цей Закон моральних обмежень є також ірраціональним. Але це ірраціональність, яка не підлягає людському судженню, людській логіці. Це вища ірраціональність, що підпорядковує собі все суще. Тому що з точки зору людини раціо — життя безглузде, оскільки воно закінчується смертю.

Проте, очевидно, — ми можемо лише здогадуватися про це, — є вища доцільність — понаджиттєва, а не проста біологічна продовжуваність життя, звичайне собі біотривання. Саме потяг до поезії безвідповідальних вчинків і свідчить про те, що є щось таке, що постійно «провокує» вийти нас за межі самих себе. В окремих особах ніби накопичується втома від морального стриму, від позитивного прикладу, і вона починає діяти безглуздо, всупереч усьому, та найперше всупереч великому, загальному моральному родовому Закону, аби вкотре зазначити і власні параметри, і межі морального простору.

Чому я на цьому зупинив свою увагу? І який це має стосунок до нашого буття? А найбезпосередніший...

Оте запитання учнів про «сльози» якраз і навело мене на думку про моральну деградацію народу, який ще півтора сторіччя тому мав високий моральний Закон, Закон самозахисний, а сила впливу поеми і відповідно всієї творчості національного генія на громадськість була незрівнянно більшою, аніж тепер...

— Застаріли твори Шевченка, — сказав мені учень у тій же школі. Я ж подумав — не твори застаріли, а ми переродились, бо мораль ніколи не старіє. Саме мораль народна, закони народні, а не державні, в яких завжди були розбіжності поміж словом і чином. Звиродніння духовне призводить і до національного звиродніння, коли людині байдуже, до якого вона роду належить. Та й байдуже, чи безрідна вона, чи зденаціоналізована, чи безбатченко вона, чи просто байстрюк.

І накладаючи зміст поеми Тараса Шевченка на нашу національну ситуацію, ми можемо з розпачем говорити вже й про «духовне байстрюцтво», симптоми якого не можуть бути непоміченими тепер. І не лише тоді, коли став-

лять питання, «чому сльозлива поезія» Шевченка, а й коли віддають перевагу іншій культурі, іншій мові, іншим народним чи державним законам...

Безбатченки? Чи байстрюки? Як для кого. Для себе ми безбатченки, бо не знаємо свого родоводу, своєї історії, свого Морального Закону. Для людей, мабуть, друге. Для тих людей, серед яких проживає не один мільйон українців, що переселилися за обставин, незалежних від них, але які добровільно відреклися матері своєї, батька свого, себто Закону морального єднання, Закону охоронного, ми байстрюки.

І батько, і мати, і сама Катерина, а насамкінець уже й Івась звертаються до молитви, що звернена до небесного заступництва. Молитва ж, як стверджує єпископ Ігнатій Брянчанинов, мати усіх чеснот.

У нас така молитва є — це Слово Тараса Шевченка. То чи ж не пора уже не тільки читати її вголос, а й сповідувати? Адже молитва без послуху — ніщо.

Цей церковний вислів, до якого я змушений вдаватися через брак точніших, не випадково випав із нашого мовного колообігу. Духовний послух був замінений тілесним підляганням, фізичною впокореністю: для душі ж місця не було — вона мала бути вилучена внаслідок ідеологічної хірургії, що прооперувала мільйони людей...

Великий космічний Закон буття вимагав і вимагає послуху з усією ретельністю та строгістю зберігання сумління, проте сумління якраз і було зайвим там, де оголошений був примат волі, волі людської.

Особа, що переступає цей трансцендентний закон, як Катерина, перестає бути особою, вона втрачає своє людське значення. Якщо вона відкинулася цього Закону, цього морального імперативу, то вона переступає в собі себе,

себто суть божественності своєї, спонукана гординою, самолюбством, похиттю.

Самопомисливість та гордість разом із культивованим духовним рабством призвели до культивованої похитливості, тілесної розбещеності, до переступу всіх та всяких законів, хоча якраз ними нас так ретельно обгороджували зусібч, обтулюючи всі паркани та загорожі цитатами про партійні, комсомольські чесноти, які по суті своїй були не лише антиродовими, а й антилюдськими.

Сказано, і то вже давно, що лише в трансцендентності відкривається значення людської особи. А в юридичному праві, себто в людському, державному законі, існує лише фікція, необхідний центр, до якого сходяться взаємні домовленості... В юридичному праві особа може служити лише предметом угоди, і духовне рабство «єсть единственное последствие чистого, безпримесного юридического строя. В политэкономии личность совершенно исчезает: там есть только рабочая сила, к которой лицо есть совершенно ненужный придаток» (М. Бердяев).

Родовий закон регламентує волю особи, а не душу її. Це ніби своєрідні монастирські регламентації, за яких сумління підлягає певному послухові, смиренню, внаслідок чого послушникові відкривається духовний розум. Родовий закон також вимагає морального смирення, змагання власної волі для сердечного єднання у волі вищій. Проте особа зберігається, не розчиняється, а лише регламентується. В межах самої себе вона і реалізується, вихід же у неї до вищого відбувається через колективне, обрядове, духовне...

Альтернативні ситуації: «Бути чи не бути», «Щастя або смерть», «Честь або смерть» — не безумовні, не абсолютні. Вони мають трагічний характер лише на ґрунті

певної культури, певного світогляду і, зрештою, певної мови.

Перехід же в світ іншої культури, світогляду, ситуації часто завершується нейтралізацією альтернативи. Через те, на мій погляд, для багатьох росіян не зрозумілий ані трагізм поеми «Катерина», ані високий романтичний дух, скажімо, «Гайдамаків». А така класична європейська альтернатива, як «бути вільним чи померти», піддається цілковитій нейтралізації на ґрунті культури індуїзму. Адже ми знаємо, смерть, навіть смерть унаслідок самогубства, яке dokonує героїзм поеми Шевченка, при тамтешніх поглядах на світ і за використання тамтешньої смислової символіки не є протилежністю смерті, навпаки: смерть — це здійснення волі...

Через те виникає природне запитання, а чи не змінився докорінно світогляд наших дітей? Очевидно, змінився настільки, наскільки змінився сам генотип. Але є ще одна причина, чому твори Тараса Шевченка розминаються з сучасниками. Вона полягає в тому, що вони не опановуються зсередини. Цьому ж опануванню заважає відмінність моральних критеріїв: тоді й тепер.

Твір, не опанований ізсередини, стає своєрідним лжесвідченням проти автора. В той час, коли поема «Катерина» є сумною і категоричною звісткою з рідних національних глибин буття, звісткою забутою, але таємно плеканою, як нам'ять про нашу духовну батьківщину, на якій і постав отой самобутній національний характер, котрий поймає українським. І ми не за зовнішніми ознаками сприймаємо цю звістку, цей сигнал народного Сумління, але пригадування! у самих собі. І це пригадування можливе й у сучасних дітях. Потрібні лише зусилля і певні культурні умови для зосередженості. Потрібне си-

лове поле, в якому б особа не почувалася окремішньою і самодостатньою, щоб вона не була згадуваним уже безбатченком чи духовним байстрюком, якого зреклася сама мати-вітчизна... І за відповідної роботи душі твір Шевченка допоможе вийти за межі вузької події, він розширить нашу свідомість, виведе в зону вічного морального закону, в колишнє, рідне, зрозуміле.

У внутрішньому просторі поеми «Катерина» прихований цілий Космос народного буття. Від того, з якими почуваннями та помислами ми підступаємо до твору, залежить ступінь зануреності в нього. Та ми вже привчені сприймати світ не як цілокупність часу та історії, а як цілокупність слів чи, радше, процесу слів, якщо йдеться про поезію. І пригоди духу в літературі витіснені пригодами слів...

Творчість Тараса Шевченка — це суцільні пригоди душі й духу. Вона відбиває специфічність мислення українського народу, його життєвий чин, ритми його та психологію, одне слово, виявляє незмінні координати національної сутності. Особиста доля поета і доля історична перехрестились у слові, тому кожен твір Шевченка — це не просто добрий вчинок, а високий акт зречення самого себе, своїх амбіцій на користь честолюбного завдання вищого порядку, виявлення сутності історії, аби витримати натиск вічності.

Через те розмова про поезію Кобзаря — це розмова про етику, що є визначальним компонентом майже у кожному його творі. Духовна місія поета надзвичайна, бо здійснювалася під високим контролем сумління, відданості істині та твердого переконання, що він переживав важливу, вирішальну історичну мить, для якої правда була першим принципом життя. Правда в слові, в помислах, у вчинках...

Кожне ім'я є не лише центром особистості, а й своєрідною оболонкою нашого «я» і певним згустком змісту, а якщо хочете, то й паролем. Ім'я Тарас у поєднанні з прізвищем Шевченко стає всенаціональним фокусом, згустком національних змістів і водночас всеоб'ємним обручем усіх нас, а точніше б сказати, всенаціональною сутністю, що надала пасіонарного прискорення українському національному буттю.

В імені Тарас Шевченко ми набуваємо певної системи об'єктивності і всеоб'ємної ефірної оболонки. До появи його імені в нашій національній самосвідомості ми були немов би й не ми, тобто не українці, ані для себе, ані для інших. Вся нація немов би зосередилася на цьому імені, витворивши з нього своєрідне рятівне коло, виявивши в ньому носія високих національних прав і обов'язків, і релігійних, і родових, звичаєвих, тобто моральних, часових і позачасових, історичних і сьогоденних. До з'яви і утвердження цього імені — Тарас — ми були займенниками: «Я», «Ти», «Ми», «Вони», а утвердилися іменниками, тобто українцями, тобто собою. Він буде завжди для нас необхідним, всечасним, наголошеним на найпосутнішому, що визначено було самим Всевишнім: Українець, без порожнин, без займенників, без смислового протягу. Не «Я», не «Ти», не «Ми», а українці в Україні суцільні, адже не існує у суспільній свідомості того, у кого немає імені. Саме через імена німці ідентифікуються з Гете, росіяни з Пушкіним, грузини з Руставелі, вірмени з Маштоцем, а ми з іменем Шевченка. І втрата таких імен — це, безперечно, втрата ідентичності, це ознаки громадянського та історичного небуття. Бог пам'ятає наші імена. І під час сповіді перед ним ми називаємо свої імена як паролі, аби були впізнані. А вічна пам'ять твориться лише соборно. І наш

обов'язок у різних аудиторіях, зібраннях означувати себе всенаціональним іменем — Тарас Шевченко, який перекидає своїм змістом наші власні значущості. Тарас Шевченко є справді нашим національним іменем, в якому присутня часова нерозривність, неподільність на землі і регіони, і часи... І кожне видання «Кобзаря» Тараса Шевченка, як і його прочитання, в т.ч. в фарбах, звуках — це є, без сумніву, процесом дешифрування і його імені і наших неперехідних вічних змістів.

ЗМІСТ

Павло Мовчан. До Кобзаря прямолиць	3
Лариса Копань. Павло Загребельний. Три долі. Шевченко	11
Володимир Войтенко. У нас нема зерна неправди за собою	23
Володимир Мельниченко. Уроки на завтра	36
Павло Мазур. Тарас Шевченко і Віссаріон Белінський	42
Іван Дзюба: Шевченків «Кавказ» на тлі непроминального минулого	45
Ірина Фаріон. Шевченків концепт «слово» у рецепції Дмитра Донцова	52
Надія Орлова. Коли б то Бог дав мені притулитися до університету	76
Надія Зяблюк. Про Тараса Шевченка і чумацтво	84
Людмила Іваннікова. «Не вірили, що вмер Тарас...»	91
Іван Дубинець. Як знищено хрест на могилі Т. Г. Шевченка (спогади)	101
Раїса Танана. На Чернечій горі 100 років тому	108
Ігор Ліховий. Світло з Тарасової гори	113
Ольга Шарапа. Першому «Кобзарю» – 170	149
Євген Букет. Нова «Історія «Кобзаря»	154
Романія Данилюк. Колекція, яку я збираю усе життя	158
Ігор Марцінковський. Невідомий список заборонених поезій Тараса Шевченка	160
Дмитро Дроздовський. Раритети Шевченка	164
Сергій Гальченко: «Кожне видання «Кобзаря» – це крок уперед»	171
Михайло Василенко. «Кобзар» в Анкарі	180
Віль Гримич. Тарас Шевченко у житті й слові Йожка Крагля	189
Олеся Пономаренко, Кость Хоменко. Вінок акину Таразі	193
Анатолій Риженко. Ім'я Кобзаря єднає українців	197
Анатолій Риженко. «Він був більш, як українець...»	204
Микола Дмитренко. Ідеальний народний герой	209
Євген Букет. Дорога з Житомира в Київ	214
Ліна Галанзовська. Хто ж визволяв Тараса Шевченка з кріпацької неволі?	217
Надія Онищенко. В українському Санкт-Петербурзі	219
Любомир Пиріг. Позаукраїнські зустрічі та знайомства Тараса Шевченка	225
Надія Онищенко. Тарас Шевченко і ніжинські греки	244
Євген Букет. Рід Шевченків	251
Євген Букет. Путівник стежками генія	254
Анна Багряна. Цикл документальних фільмів «Київщина Тараса Шевченка»	256
Микола Цимбалюк. П(р)очитання апостола Тараса в Києві ...	260
Марія Кучеренко. Безпристрасна книжка від люблячого серця	267
Іван Ющук. «Я на сторожі коло їх поставлю слово»	272
Микола Степаненко. Подвижництво Петра Ротача на ниві шевченкознавства	276
Дмитро Малаков. Мріяв намалювати Тараса усміхненим	282
Дмитро Степовик. Божественне покликання	288
Анатолій Ковальчук. Слово з глибини серця	291
Ананій Закревський. Наш праведний поет – глашатай волі ...	294
Олеся Ковальчук. Нам треба голосу Тараса	298
Павло Мовчан. Моральний родовий закон	305

Суспільно-політичне видання

Шевченкіана

Упорядники серії: Любов Голота, Євген Букет

Підписано до друку 4.10.2011. Формат 84x108/32. Гарнітура Petersburg.
Папір офсетний. Обл.-вид. арк. 18,2. Ум.-друк. арк. 11,8.

ТОВ «Видавниче підприємство “Український пріоритет”».
01033, м. Київ, вул. Саксаганського, 43-б. Тел/факс.+380 44 2359683.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції №4107 від 08.07.2011 р.

Видруковано:

ТОВ «Друкарня “Бізнесполіграф”»
Київ, вул. Віскозна, 8. тел. 503 00 45